

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**BİR ULUSLARARASI GÜVENLİK SORUNU OLARAK İKLİM
DEĞİŞİKLİĞİNİN AFRİKA'DA SAHEL BÖLGESİNE ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MELİSA DOĞAN

TEMMUZ 2022

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**BİR ULUSLARARASI GÜVENLİK SORUNU OLARAK İKLİM
DEĞİŞİKLİĞİNİN AFRİKA'DA SAHEL BÖLGESİNE ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MELİSA DOĞAN

DANIŞMAN
DOÇ. DR. HELİN SARI ERTEM

TEMMUZ 2022

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

Melisa Doğan

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı taahhüt ederim.

Doç. Dr. Helin Sarı Ertem

İMZA SAYFASI

Melisa Doğan tarafından hazırlanan “**Bir Uluslararası Güvenlik Sorunu Olarak İklim Değişikliğinin Afrika’da Sahel Bölgesine Etkileri**” başlıklı bu yüksek lisans tezi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Doç. Dr. Helin Sarı Ertem

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Dr. Öğr. Üyesi Fatmanil Döner

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Doç. Dr. Mürsel Bayram

Kurumu: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 06.07.2022

ÖNSÖZ

Küresel güç rekabetinin sürdürüldüğü merkezlerden biri olan Afrika ve Sahel bölgesi, yakın geçmişte olduğu gibi, günümüzde de jeopolitik önemini korumaktadır. İklim değişikliğinin Sahel bölgesinin temel dinamikleriyle etkileşimini inceleyen bu tez, stratejik ortaklığa doğru yönelen Türkiye-Afrika ilişkilerinin kazandığı ivmeye ve Türkiye'deki Afrika çalışmalarının çeşitlendirilmesine akademik açıdan mütevazı bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

İlgilisine sunmaktan mutluluk duyduğum bu çalışmayı özenle tamamladığımı ve tüm hata ve eksikliklerin bana ait olduğunu ayrıca belirtmek istiyorum.

Tez yazım sürecimde yanımda olan herkese müteşekkirim. Özel olarak;

Uluslararası İlişkiler disiplinine yönelik aldığım eğitimde yolumu aydınlatan tüm lisans ve yüksek lisans hocalarıma,

Uluslararası İlişkiler teorileri eğitimiyle görüş alanımın genişlemesini sağlayan ve tez yazım sürecinde görüşleriyle beni motive eden danışmanım Doç. Dr. Helin Sarı Ertem'e,

Afrika'ya olan ilgimi artıran, bölgeyle ilgili bilgi ve tecrübelerini paylaşan ve öğrencisi olmaktan onur duyduğum Büyükelçi Prof. Dr. Ahmet Kavas'a,

Ve son olarak değerli aileme ve sevgili arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunuyorum.

Melisa Doğan

ÖZET

BİR ULUSLARARASI GÜVENLİK SORUNU OLARAK İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN AFRIKA'DA SAHEL BÖLGESİNE ETKİLERİ

Doğan, Melisa

Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Helin Sarı Ertem

Temmuz, 2022 – 112 Sayfa

Sahra-altı Afrika'da yer alan, Senegal'den Kızıldeniz'e kadar uzanan Sahel bölgesi, jeopolitik konumu, zengin yer altı kaynakları ve dış yatırım çekme potansiyeliyle küresel rekabetin odağındadır. Sahel, terörizm, iç isyanlar, insani krizler, salgın hastalıklar, kıtlık, az gelişmişlik ve yaygın yoksulluk gibi faktörlerle uluslararası politikada genişçe yer bulmaktadır. 1970'lerden bu yana bölgede öne çıkan en ciddi konulardan biri ise iklim değişikliğidir. Bilimsel araştırmalar, Sahel'in küresel ortalamadan 1,5 kat daha hızlı ısındığını belirterek iklimin gelecek yıllarda daha çok değişeceğini tahmin etmektedir. Bu tez, *tehdit çarpanı* olarak nitelendirilen iklim değişikliğinin bölgenin karşı karşıya olduğu sorunları derinleştirdiği iddiasındadır. İklim değişikliğinin neden olduğu kuraklık, sel ve yağış düzensizliği gibi anormal hava koşulları, üretimin azalmasına ve ekonominin gerilemesine yol açmaktadır. İklim değişikliği, yaşam koşullarının büyük ölçüde tarıma bağlı olduğu bölgede, *gıda güvensizliği*, *iklim göçü* ve *çatışma* ile sonuçlanmaktadır. Bu tez, bahsi geçen durumların insani, ulusal ve uluslararası güvenliği tehdit edip bölgesel ve uluslararası düzene ilişkin birçok risk barındırdığını öne sürmektedir. Çalışma konuya ilişkin verileri değerlendirerek bölgedeki sorunlara modern uluslararası güvenlik yaklaşımları çerçevesinde, kapsamlı ve bütünlümlü bir bakış açısı getirmektedir. Böylece Türkçe literatüre özgün bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası güvenlik, iklim değişikliği, Afrika, Sahel, gıda güven(siz)liği, iklim göçü, çatışma.

ABSTRACT

THE EFFECTS OF CLIMATE CHANGE AS AN INTERNATIONAL SECURITY PROBLEM ON THE SAHEL REGION IN AFRICA

Doğan, Melisa

Master's Thesis, Department of International Relations

Supervisor: Associate Professor Helin Sarı Ertem

July, 2022 – 112 Pages

The Sahel Region, located in Sub-Saharan Africa and extending from Senegal to the Red Sea, is a center of global competition due to its geopolitical location, rich underground resources and potential of attracting foreign investment. Sahel takes place widely in international politics because of the factors such as terrorism, internal rebellions, humanitarian crises, epidemics, famine, underdevelopment and widespread poverty. One of the most important issues in the region since the 1970s is climate change. Scientific studies indicate that the climate in Sahel is warming 1.5 times faster than the global average and is expected to change more in the future. This thesis claims that climate change, described as a *threat multiplier*, deepens the problems facing the region. Abnormal weather conditions such as droughts, floods and rainfall irregularities caused by climate change lead to reduction in production and a decline in the economy. Climate change results in *food insecurity*, *climate migration* and *conflict* in the region, where living conditions are largely dependent on agriculture. This thesis argues that the aforementioned situations endanger humanitarian, national and international security and contains many risks to the regional and international order. By evaluating the data on the subject, this study brings a comprehensive and integrated perspective to the problems in the region within the framework of modern international security approaches. Thus, it aims to present an original contribution to Turkish literature.

Keywords: International security, climate change, Africa, Sahel, food (in)security, climate migration, conflict.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	viii
HARİTALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ.	1
BÖLÜM I.....	6
1. ULUSLARARASI GÜVENLİK VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ	6
1.1. ULUSLARARASI GÜVENLİK ÇALIŞMALARI	6
1.1.1. Güvenliğin Kavramsal Tanımı	6
1.1.2. Geleneksel Güvenlik Anlayışı	8
1.1.3. Yeni Güvenlik Yaklaşımları	12
1.1.4. Eleştirel Güvenlik: Aberyswyth/ Galler Okulu.....	13
1.1.5. İnşacı/Konstrüktivist Güvenlik Yaklaşımı.....	15
1.1.6. Kopenhag Okulu ve Güvenikleştirme Teorisi	16
1.2. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN ÇEVRESEL VE TOPLUMSAL BOYUTU.....	19
1.2.1. İklim Değişikliği Nedir?	19
1.2.2. Okyanusların Isınması ve Deniz Seviyelerinin Yükselmesi	20
1.2.3. Kuraklık, Çölleşme ve Ormansızlaşma.....	21
1.2.4. Gıda Güvensizliği.....	23
1.2.5. Su Kaynaklarının Azalması	23
1.2.6. İklim Göçü ve İklim Mültecileri	24
1.3. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ-GÜVENLİK İLİŞKİSİ	25
1.3.1. İnsani Güvenlik ve İklim Değişikliği.....	28
1.3.2. Ulusal Güvenlik ve İklim Değişikliği	29
1.3.3. Uluslararası Güvenlik ve İklim Değişikliği	31
1.3.4. Ekolojik Güvenlik ve İklim Değişikliği.....	32
1.3.5. İklim Değişikliğinin Güvenliksizleştirilmesi	34
BÖLÜM II	36

2. SAHEL BÖLGESİ: JEOPOLİTİK VE EKOLOJİK BİLEŞENLER	36
2.1. JEOPOLİTİK AÇIDAN SAHEL BÖLGESİ	36
2.1.1. Sahel Bölgesi.....	36
2.1.2. Sahel Bölgesinin Demografik ve Ekonomik Yapısı	38
2.1.3. Devlet Kırılganlıkları ve Çatışmalar	46
2.2. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN SAHEL'DEKİ FİZİKSEL ETKİLERİ.....	52
2.2.1. Sahel'de Sıcaklık Artışı ve Kuraklık	53
2.2.2. Sahel'de Yağış Düzensizliği ve Sel Olayları	54
2.2.3. Deniz Seviyelerinin Yükselmesinin Sahel'deki Sonuçları	56
2.2.4. İklim Değişikliğinin Sahel'de Tarıma Etkisi	58
2.2.5. İklim Değişikliğinin Sahel'de Su Kaynaklarına Etkisi	59
BÖLÜM III.....	64
3. SAHEL'DE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE GÜVENLİK TEHDİTLERİ.....	64
3.1. Sahel'de İklim Değişikliği-Çatışma İlişkisi	65
3.2. Sahel'de Gıda Güvensizliği.....	69
3.3. Sahel'de İklim Göçleri	73
3.4. İklim Değişikliğinin Uluslararası Güvenliğe Etkisi.....	77
3.5. Sahel'de İklim Değişikliğine Uyum Stratejileri.....	89
SONUÇ.....	94
KAYNAKÇA	100
ÖZGEÇMİŞ.....	113

KISALTMALAR LİSTESİ

AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AfB:	Afrika Birliği
BM:	Birleşmiş Milletler
CH:	Cadre Harmonisé
DB:	Dünya Bankası
FAO:	Food and Agriculture Organization of the United Nations
FSNWG:	The Regional Food Security and Nutrition Working Group West Africa
G5S:	Groupe 5 Sahel
GSYİH:	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IDMC:	Internal Displacement Monitoring Centre
IPCC:	Intergovernmental Panel on Climate Change
JISAO:	Joint Institute for the Study of the Atmosphere and Ocean
Km:	Kilometre
Km²:	Kilometrekare
MC:	Milletler Cemiyeti
Mm:	Milimetre
NATO:	North Atlantic Treaty Organization
OECD:	Organisation for Economic Cooperation and Development
OPEC:	Organization of the Petroleum Exporting Countries
OSS:	Observatoire de Sahara et du Sahel
UNEP:	United Nations Environment Programme
UNFPA WCARO:	United Nations Population Fund West and Central Africa Regional Office
UNFPA:	United Nations Population Fund
UNHCR:	United Nations High Commissioner for Refugees

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Sahel Ülkelerinin Nüfus ve Ekonomik Verileri.....	39
Tablo 2. Sahel Ülkelerinin Temel İhracat Ürünleri.....	43
Tablo 3. Ülkelere Göre Şiddet Olayları ve Mağdur Sayısı (1997-2019).....	50
Tablo 4. Sahel’de Kuraklık ve Sel Olayları (2000-2020) (Yıllar ve Kişi Sayısı).....	55
Tablo 5. Sahel’de Gıda Güvensizliği Yaşayan/Yaşayacak Tahmini Kişi Sayısı.....	72
Tablo 6. Sahel’deki Güvenlik Tehditleri.....	85

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. İklim Değişikliği - Güvenlik İlişkisi	34
Şekil 2. İklim Değişikliğinin Tarımsal Üretime Yönelik Negatif Etkileri.....	59
Şekil 3. Sahel’de Çatışmaya Etki Eden Dinamikler.....	67
Şekil 4. İklim Değişikliğinin Sahel’de Yol Açtığı Döngü.....	78

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. Sahel Kuşığı.....	2
Harita 2. Sahel Bölgesi.....	37
Harita 3. Çad Gölü'nün Yıllara Göre Değişimi.....	62

GİRİŞ

Günümüzün en büyük çevre sorunu olan iklim değişikliği gezegenin geleceği açısından büyük bir tehlike arz etmektedir. İklim değişikliği genel olarak, sıcaklık ve yağış gibi hava durumlarında gözlemlenen alışılmışın dışındaki değerlerle tanımlanmaktadır. Bilimsel araştırmalar, sanayileşmeden sonra yoğunlaşan insan faaliyetlerinin çevre üzerinde oluşturduğu baskının dünya ısısını hızla artırarak insan hayatını ve ekosistemleri olumsuz yönde etkilediğini kanıtlamaktadır. Dünya nüfusuyla paralel olarak artan tarımsal üretim ve sera gazı salınımları, şehirleşme, küreselleşmeyle birlikte ivme kazanan insan hareketliliği ve hava ulaşımı mevcut sorunun her geçen gün büyümesine ve şiddetini artırmasına sebep olmaktadır.

Sıcaklık artışı, kuraklık, yağış düzensizlikleri, buzulların erimesi ve okyanus ve deniz seviyelerinin yükselmesi şeklinde gözlemlenen çevresel anomaliler iklim değişikliğinin doğrudan sebep olduğu felaketlerdir. İnsan hayatını etkileyen bu olayların sıkça görülmeye başlaması siyasal, toplumsal ve ekonomik sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda, söz konusu olgunun sosyal bilimciler tarafından da çalışılması bir zorunluluk haline gelmiştir. 1970'lerde dünya gündemine giren ve günümüzde de önemini koruyan olgu gerek devletlerin bu sorunla mücadele stratejileri kapsamında siyaset biliminin; gerekse sistemdeki etkileri nedeniyle Uluslararası İlişkiler disiplininin incelediği konular arasındaki yerini çoktan almıştır. Üzerinde uzlaşılan genel görüşe göre iklim değişikliği mevcut şartları kötüleştiren önemli bir güvenlik sorunudur. Uluslararası sistemin temel aktörü olan devletler kendi varlıklarını sürdürebilmek için tüm küreyi ilgilendiren bu sorunla mücadelede bölgesel ve küresel iş birliğine ihtiyaç duyulduğunu kabul etmiş, 90'lı yıllardan sonra iklime bağlı çevresel krizleri *güvenlik meselesi* olarak ele almış ve siyasallaştırmıştır. Bu durumu kolaylaştıran hususlardan biri akademisyenlerin ve politikacıların güvenlik çalışmalarının kapsamını genişleterek yeniden tanımlamasıdır.

20. yüzyılın son çeyreğinde uluslararası gündemi meşgul eden sorunların geleneksel güvenlik yaklaşımını oluşturan idealizm, realizm ve varyantları tarafından yeterince açıklanamaması ve çözülememesi, güvenliğe yönelik farklı fikirlerin geliştirilmesine zemin hazırlamıştır. Güvenliğin yeniden tanımlanmasında eleştirel ve post-modern teorilerin büyük katkısı olmuştur. Yeni güvenlik yaklaşımları çerçevesinde *insani*

güvenlik ve ekolojik güvenlik tartışmaları başlamıştır. Farklı bir ifadeyle, ulusal ve uluslararası güvenliğin mutlak biçimde sağlanabilmesi için birey ve çevre de sisteme etki eden birer aktör olarak analizlere dahil edilmiştir. Dolayısıyla *iklim krizi* insan ve çevre üzerindeki etkilerinden dolayı bir güvenlik meselesi olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Özellikle Barry Buzan'ın öncülük ettiği Kopenhag Okulu'nun güvenliği sektörlere ayırarak inceleyen çalışmaları bu konuda önemli bir referanstır.

İklim değişikliği, tüm coğrafyaları etkilemekle birlikte bazı alanlarda ekolojik yıkıma sebep olmaktadır. IPCC'ye göre küresel ortalamadan yaklaşık 1,5 kat daha hızlı ısınan Sahra-altı Afrika'da bulunan Sahel bölgesi, iklim değişikliğinden en çok etkilenen yerlerin başında gelmektedir.¹ Bu durum, mevcut çalışmada Sahel ülkelerinin örnek alınmasının başlıca nedenlerinden birini oluşturmaktadır.

Harita 1. Sahel Kuşağı²

Sahel bölgesi, Sahra Çölü'nün güneyinde kalan; batıda Senegal'den doğuda Eritre'ye kadar uzanan, oldukça geniş, kurak-yarı kurak bir hattır. Literatürde ve kurumsal raporlarda, Sahel ülkelerini ele alan çalışmalarda, bölgeyi oluşturan ülkelerin hangileri olduğu noktasında net bir görüş hâkim olmadığından bu çalışmada, en çok kabul gören

¹ IPCC, 1988 yılında, insan aktivitelerinin sebep olduğu iklim değişikliği hakkında bilimsel araştırmalar yapması ve uluslararası toplumu bilgilendirmesi amacıyla BM tarafından kurulmuştur. IPCC web sitesi için bakınız: <https://www.ipcc.ch>.

² TR Haber (2021), <https://www.trhaber.com/savunma/o-ulkeye-savunma-ihracati-bir-yilda-24-kat-artti-h12494.html>, (Erişim: 15.07.2022)

tanımlamadaki ülkeler olan Senegal, Moritanya, Mali, Burkina Faso, Çad, Nijer ve Nijerya üzerinden analiz yapılmaktadır.

Sahel bölgesi, son yirmi yıldır, isyan hareketleri, El Kaide ve Boko Haram gibi sınır aşan terör gruplarının eylemleri ve göçebe kabileler arasındaki çatışmalarla uluslararası gündemde sıklıkla yer almaktadır. Bu haliyle en çok çatışma yaşanan bölgelerden biridir. Batılı ülkelerin eski sömürgeleri olan bu ülkeler mevcut durumda Çin, Rusya, Fransa ve ABD gibi kıta dışı aktörlerin nüfuz etmek istediği bir alandır. Sahel, hem Kuzey Afrika ile Sahra-altı Afrika arasında, hem de Atlantik kanadından Asya'ya bir geçiş bölgesidir. Diğer taraftan, bölgenin sahip olduğu petrol, uranyum, elmas ve altın gibi doğal kaynak rezervleri, hızla büyüyen genç nüfusu ve yatırım potansiyeli mevcuttur. Bu nedenle bölge, sıradan bir çevre hattından ziyade küresel aktörlerin dikkatini çeken stratejik önemdeki bir *jeopolitik merkez* konumundadır. Ne var ki iklim değişikliği bölge dinamizmine negatif etki ederek kritik sorunlara sebep olmaktadır.

Bu araştırmanın başlıca hedefi iklim krizinin Sahel bölgesinde doğrudan ve dolaylı olarak yol açtığı fiziksel ve sektörel etkileri açıklayarak bu sonuçların uluslararası güvenlik açısından taşıdığı risklere yönelik analiz sunmaktır. Bu kapsamda çalışmanın yanıt aradığı sorular şunlardır:

- İklim değişikliği bir uluslararası güvenlik sorunu mudur?
- İklim değişikliği ile uluslararası güvenlik arasında ne tür bir bağ mevcuttur?
- Sahel bölgesinin iklim krizi perspektifiyle incelenmesi neden önemlidir?
- İklimsel değişimlerin Sahel bölgesine etkileri nelerdir?
- İklim değişikliği Sahel'in mevcut dinamiklerini hangi açılardan tehdit etmektedir?

Bu tezin dört temel varsayımı bulunmaktadır. İlk iddia, *tehdit çarpanı* olan iklim değişikliğinin Sahel'deki yerleşik sorunları ve kırılganlıkları derinleştirdiğidir. İkinci olarak büyük oranda yağmurla beslenen tarıma dayalı sosyo-ekonomik düzene sahip olan Sahel'de, artan sıcaklık, kuraklık, yağış düzensizliği ve sel olaylarının tarım ve hayvancılık faaliyetlerinden alınan verimi düşürmesinin gıda güvensizliğine ve ülke ekonomilerinin zayıflamasına yol açarak insani ve ulusal güvenliği tehlikeye attığı

iddia edilmektedir. Mevcut durumda söz konusu ülkelerde 25 milyondan fazla kişinin gıdaya erişim zorluğu yaşaması bu görüşe güçlü bir dayanak oluşturmaktadır.

Üçüncü iddia, devletlerin gücünü kırarak yönetim eksikliği (zayıflığı veya boşluğu) gibi olumsuzluklarla siyasi ve toplumsal istikrarsızlığı artıran söz konusu varoluşsal güvensizliğin ve nihayetinde gerçekleşen iklim göçlerinin demografik sorunların yanı sıra bölgedeki çeşitli çatışmaları tetikleyerek bölgede güvenlik boşluğuna sebep olduğudur. Şimdilik 4 milyon olan iklim mültecisi sayısının 2050'ye kadar 30 milyonu bulabileceği tahmin edilmektedir. Bu bağlamda, Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin Ekim 2020'de, Sahel'i yerinden edilme krizi açısından dünyanın en hızlı yükselen bölgesi olarak ilan edip olası risklere karşı uyarıda bulunması sorunun önemini göstermektedir.³

Tezde son olarak, Sahel'i karakterize eden sosyal, siyasal, ekonomik ve çevresel faktörlerin etkileşime girerek mevcut krizleri derinleştirmesinin uzun vadede bir uluslararası güvenlik sorununa dönüşebileceği ve küresel barışın sürdürülmesini engelleyebileceği iddia edilmektedir.

Kuramsal açıdan bu tezde, Uluslararası İlişkilerde güvenlik çalışmalarının gelişimine ilişkin temel bir giriş bulunmaktadır. Bu çerçevede, idealist ve realist teorilerin *geleneksel güvenlik* yaklaşımına ve iklim değişikliği-güvenlik ilişkisini anlamlandırabilmek için Kopenhag ve Aberyswyth Okulları'nın ve konstrüktivist teorinin *yeni güvenlik* yaklaşımlarına yer verilmektedir. Tezin kavramsal çerçevesinde, "güvenlik", "insani güvenlik", "gıda güvenliği", "iklim değişikliği", "iklim mültecisi", "iklim göçü" ve "Sahel bölgesi" gibi ifadeler açıkça tanımlanmaktadır.

Söz konusu çalışmada nicel ve nitel analizler ekseninde yapılandırılmış karma bir yöntem benimsenmiştir. Kuram ve kavramları açıklamaya yönelik geniş bir kaynak taraması yapılmıştır. Yararlanılan teorilerde mümkün olduğunca temel eserler referans alınmıştır. Kitaplar, kitap bölümleri, dergi ve makaleler ve bazı düşünce kuruluşlarında

---

³ UNHCR, UNHCR Warns of Mounting Needs in Sahel as Forced Displacement Intensifies, (2020), www.unhcr.org/news/briefing/2020/10/5f894b234/unhcr-warns-mounting-needs-sahel-forced-displacement-intensifies.html, (Erişim: 07.06.2022).

çevrimiçi yayımlanan analizler incelenmiştir. İklim değişikliğinin fiziksel etkilerine ve Sahel ülkelerinin profillerine ilişkin nitel araştırmaların yanında, Birleşmiş Milletler, IPCC, Dünya Bankası vb. birçok küresel ve bölgesel örgütün raporlarından ve verilerinden yararlanılmıştır. İklim değişikliğinin bir uluslararası güvenlik meselesi olarak değerlendirilebilmesi amacıyla Sahel ülkeleri bir vaka çalışması/örnek olay incelemesi olarak ele alınmıştır. Çalışmanın genelinde, Türkçe literatürdeki eksiklikten dolayı İngilizce ve Fransızca kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu tez çalışması, Türkçe literatürde, spesifik olarak Sahel bölgesini iklim dinamikleri ve uluslararası güvenlik yaklaşımıyla ele alan ilk çalışmadır.

Türkiye'nin Sahra-altı Afrika'ya yönelik artan siyasi ilgisi, gün geçtikte derinleşen iş birliği ve karşılıklı geniş ticaret hacmine rağmen, Türkiye'deki Afrika çalışmaları kapsamında yayımlanan eserler henüz hatırı sayılır bir olgunluğa erişememiştir. Mevcut çalışmalar ise konu açısından genellikle sömürgecilik, politik ekonomi ve terör örgütlerini ele alan askerî güvenlik meseleleriyle sınırlı kalmıştır. Öte yandan, Türkiye'deki çok sayıda sivil toplum kuruluşu, vakıf ve dernek, gönül bağı, kardeşlik söylemleri ve Müslüman kimliğinden dolayı, bilhassa Sahel bölgesinde büyük insani yardım faaliyetleri yürütürken; gıda ve su sorunlarının ana sebeplerinden biri olan iklim değişikliğinin göz ardı edilmemesi ve uzun vadeli çözümlerin üretilmesi amacıyla konuyla ilgili kapsamlı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda, mevcut tez Türkçe literatüre katkı sunmayı ve konuya olan ilgiyi artırarak yeni çalışmaları teşvik etmeyi hedeflemektedir.

Tez üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, teorik ve kavramsal çerçeve sunulmaktadır. Bu bölüm, geleneksel ve yeni güvenlik anlayışları, iklim değişikliğinin tanımı ve iklim değişikliği-güvenlik ilişkisini ele alan üç alt başlıkta incelenmektedir. İkinci bölüm iki kısma ayrılmakta ve burada genel olarak Sahel jeopolitiğine, ülke profillerine ve iklim değişikliğinin sebep olduğu maddi sorunlara yer verilmektedir. Üçüncü bölüm ise ilk iki bölüm üzerine inşa edilmektedir. Bu bölüm uluslararası güvenlik anlayışlarıyla Sahel'in iklim kriziyle mücadele sürecini sentezleyerek tezin temel varsayımlarını çeşitli örneklerle analiz etmektedir.

BÖLÜM I

1. ULUSLARARASI GÜVENLİK VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

Dünya iklimleri insan faaliyetlerinin etkisiyle hızla değişmektedir. Hem insan hayatı hem de çevre açısından kritik önemde olan iklim değişikliği, günümüzün en ciddi küresel sorunlarından biri olarak uzun zamandır bilim insanları, analistler ve politika yapıcılar tarafından tartışılmaktadır. Sosyal bilimlerde, Uluslararası İlişkiler alanında, iklim değişikliğinin güvenlik üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalar öne çıkmaya başlamıştır. İnsani güvenliği doğrudan etkileyebilme potansiyeli olan iklim değişikliği aynı zamanda bir uluslararası güvenlik sorunu olarak değerlendirilmektedir.

Bu bölüm, iklim değişikliği-güvenlik ilişkisine neden-sonuç analiziyle odaklanarak sorunu tanımlamayı amaçlamaktadır. İlk başta uluslararası güvenlik çalışmalarının teorik çerçevesine yer verilmektedir. İkinci etapta iklim değişikliğinin tanımı ve olası etkileri incelenmektedir. Son olarak iklim değişikliğine güvenlik perspektifinden bakan farklı yaklaşımlar ele alınmaktadır.

1.1. ULUSLARARASI GÜVENLİK ÇALIŞMALARI

1.1.1. Güvenliğin Kavramsal Tanımı

Güvenliğin etimolojik kökeni Latince'deki *securitas* kelimesine dayanmaktadır. İlk kez Antik Roma'da imparatorluğun korunması anlamında kullanılan bu kavram zamanla farklı çağrışımları ifade etmiştir. 17. yüzyılın ünlü düşünürü Thomas Hobbes, güvenliği, modern devletin yapı taşlarından biri olarak görmüş ve *security* kelimesiyle

literatüre kazandırmıştır.⁴ Genellikle huzur, barış, güven ve emniyet gibi durumları ifade etmek için kullanılan güvenlik kavramı muğlak ve değişken anlamlara sahiptir. Tanımı yapan birimin belirlediği bir muhtevası ve kapsamı vardır. Bu nedenle üzerinde uzlaşılan net bir tanımı yoktur. Yaygın olarak kabul gören anlamı varlığa yönelik tehdit, risk, korku ve kaygıların bulunmamasıdır. Yalın bir ifadeyle, varoluşun emniyette olmasıdır.

Wolfers'a göre güvenliğin öznel ve nesnel olmak üzere iki anlamı vardır. Nesnel anlamı, edinilmiş değerlere ilişkin tehditlerin olmayışı; öznel anlamı ise bu değerlere saldırılacağı korkusunun yokluğudur.⁵ Baldwin ise güvenlik kavramını anlamlandırmak için şu soruları sorar: "Kimin güvenliği?" ve "Hangi değerlerin güvenliği?". İlk soruya birey, grup, toplum, devlet veya uluslararası sistemin güvenliği cevabını vererek güvenliğin bir biriminin olması gerektiğini açıklar. Bu birimlerin sahip olduğu değerlerse korunması gerekenlerdir. Bu haliyle Baldwin de Wolfers'ın güvenliğin öznel ve nesnel boyutlarının olduğu görüşünü paylaşmaktadır. Zira bu değer, bir devlet için ekonomik refah gibi nesnel olabilirken; bir birey için korkunun olmayışı gibi öznel olabilir.⁶

Güvenlik insanlık tarihi boyunca en temel ihtiyaç, değer ve hedeflerden biri olmuştur. Öyle ki mevcut tehditleri yok edip insanlar arasında adaleti sağlayacak ve yaşamı devamlı kılacak bir üst otorite olarak devletler kurulmuştur. Devletin görevi onu oluşturan bireyleri her türlü tehlikeden koruması ve toplumsal düzeni sağlamasıdır. Devletler, vatandaşların, grupların, toplumun ve en nihayetinde bir bütün olarak ulusun varlığını içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehditlerden uzak tutarak güvenliği sağlamak zorundadırlar.

---

⁴ J. Frederik M. Arends, "Homeros'dan Hobbes ve Ötesine: "Güvenlik" Kavramının Avrupa Geleneğindeki Boyutları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6, Sayı 22 (2009), s. 20.

⁵ Arnold Wolfers, "'National Security' as an Ambiguous Symbol", *Political Science Quarterly*, Cilt 67, Sayı 4 (1952), s. 485.

⁶ David A. Baldwin, "The Concept of Security", *Review of International Studies*, Cilt 3 (1997), s. 13-14.

Güvenlik sosyo-politik bir mesele olarak devletlerarası ilişkileri etkileyen başat unsurlardan olduğu için birçok ideolojinin ve teorinin temel olgularından olmuştur. Ancak, güvenlik çalışmaları II. Dünya Savaşı'ndan sonra özerklik kazanabilmiştir. Başlangıçta stratejik çalışmaların ilgisi kapsamında olan bu alan akabinde güvenlik çalışmaları adıyla Uluslararası İlişkilerde bir alt disipline dönüşerek çok sayıda çalışmaya konu olmuştur. Çalışmalar askerî güvenliğe odaklanan *geleneksel güvenlikçiler* ve buna tepki olarak ortaya çıkan, askerî olmayan konuları da güvenlik meselesi olarak gören *yeni güvenlikçiler* tarafından yapılmıştır. Güvenlik çalışmaları söz konusu bu iki anlayış ekseninde şekillenmektedir.⁷

1.1.2. Geleneksel Güvenlik Anlayışı

Geleneksel güvenlik anlayışı, 20. yüzyılın hâkim paradigmasını oluşturan idealizm ve realizmin savaş ve barışı merkeze alan güvenlik yaklaşımını ifade eder. İdealizm Immanuel Kant'ın aydınlanma felsefesiyle filizlenen, savaşların olmadığı ve kalıcı barışın tesis edilmesiyle ideal bir düzenin kurulabileceğini öne süren ana akım teorilerden biridir. İnsanları özü itibarıyla iyi ve özgür olarak tanımlayan idealizme göre kötülüğün sebebi anarşidir. Ancak bu anarşi sonsuz değildir. Devletleri birbirine bağlayan kurumlar ve normlarla iş birliği, küresel barış, refah ve adalet sağlanabilir. Böylece ulusal ve uluslararası güvenlik topyekün sağlanmış olur. İdealizmin en büyük başarısı I. Dünya Savaşı'ndan sonra MC'nin kurulmasıdır. Ancak MC'nin ikinci bir küresel savaşı önleyememesi idealizmin başarısızlığı olarak görülmüş ve realizme yönelik ilginin artmasını sağlamıştır.⁸ Böylece realizm yüzyılın sonuna kadar güvenlik çalışmalarına yön veren teori olmuştur.

Düşünsel temelleri Thucydides, Niccolò Machiavelli ve Thomas Hobbes'un eserleriyle atılan realizm, modern Uluslararası İlişkiler tarihinin en köklü/ana teorisisidir.⁹ Akımın kurucusu olarak kabul edilen kişi Hans Morgenthau'dur.

---

⁷ Bilal Karabulut, *Güvenlik: Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek*, 2. baskı, (Ankara: Barış Kitabevi, 2015), s. 48, 50.

⁸ Karabulut, *a.g.e.*, s. 52-55.

⁹ Mustafa Aydın, "Uluslararası İlişkilerin "Gerçekçi" Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 1 (2004), s. 37.

Morgenthau fikirlerini Hobbes'un insan doğasına ilişkin varsayımlarına dayandırmıştır.¹⁰ Realizm, daha sonra birçok yazar, akademisyen ve siyasetçinin katkısıyla geliştirilerek Uluslararası İlişkiler disiplindeki yerini sağlamlaştırmıştır.

Realistlere göre devletler uluslararası sistemin ana aktörüdür ve aralarındaki ilişkiler sistemin yapısını belirler. Devletler tıpkı bireyler gibi özü itibarıyla bencil, hırslı ve kendi çıkarlarını önceleyen birimler olduğu için uluslararası ilişkilerin doğasında mücadele ve rekabet vardır. Bu ortamda egemen devletlerin üzerinde etkili olan merkezi/uluslar üstü bir otoritenin olmayışı da sistemin anarşik yapıda olmasına sebep olmaktadır.¹¹ Anarşi ve kaosun hâkim olduğu sistemde devletlerin temel amacı hayatta kalmak, bekasını korumak ve ulusal güvenliğini sağlamaktır. Çünkü diğer tüm amaçlara ulaşabilmek için öncelikle devletin varlığı gerekir. Bu amaca ulaşmak için kullanılacak birincil araç ise güçtür.¹² Bir devleti diğerinden/düşmandan gelecek tehlikelere karşı koruyabilecek bir üst mekanizma olmadığından devlet kendine yetebilmeli; vatandaşlarını, sınırlarını ve bütünlüğünü koruyarak varlığını sürdürecektir. Gücünü maksimize eden bir devlet paralel olarak güvenliğini de garantiler. Söz konusu devlet-anarşi-beka-güç ve güvenlik vurgusu klasik realist teorinin mihenk taşıdır.¹³

Realistlere göre güç ve güvenlik doğru orantılıdır. Güvenliğin sağlanması devletlerin gücüne bağlıdır. Zaten uluslararası siyaseti de devletler arasındaki güç mücadelesi oluşturmaktadır. Bir devletin gücü diğerinden fazlaysa bu durum zayıf olan tarafta güvenlik kaygılarına sebebiyet vermektedir. Güçlü devletin, saldırı niyeti olmasa bile sahip olduğu güç bir tehdit olarak algılanabilir. Realistlerin güç tanımı askerîdir. Dolayısıyla devletler güvenliklerini sağlamak adına askerî kapasite artırımına (silahlanmaya) giderek güçlerini en yüksek seviyeye çıkarmayı hedeflemektedir. Ancak bu durum diğer devletleri endişelendirip güvenlik önlemlerini artırmaya

---

¹⁰ Aydın, *a.g.m.*, s. 46.

¹¹ Karabulut, *a.g.e.*, s. 55-59.

¹² Eyüp Ersoy, "Realizm", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Ramazan Gözen (drl.), 4. baskı. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), s. 161-164.

¹³ John Baylis, "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 18 (2008), s. 71-72.

yönlendirmektedir. Bunun sonucunda *güvenlik ikilemi* meydana çıkmaktadır. Realistler güvenlik ikilemini güç dengesi sistemiyle kontrol etmeyi önermektedir. Güç dengesiyle bir aktörün diğerleri için tehlike oluşturacak ve tam hegemonya kuracak kadar güçlenmesi engellenecektir. Güç dengesinin bozulması halinde ise savaş kaçınılmazdır.¹⁴

Geleneksel güvenlik anlayışının oluşumunda etkili olan diğer akım realizmi yeniden yorumlayan neorealizmdir. Uluslararası sistemi yapısı itibarıyla analiz eden bu yaklaşımın öncüsü Kenneth N. Waltz'dur. Klasik realizmin devleti merkeze alan güvenlik yaklaşımını eleştiren Waltz'un temel argümanı uluslararası sistemin anarşik yapısının devletler arası ilişkilerde belirleyici olmasıdır.¹⁵ Realizmin askerî konuların güvenlik tehdidi oluşturduğu varsayımını kabul eden neorealizmin ayrıştığı nokta tehditlerin kaynağına ilişkin görüşleridir. Neorealistler, devletlerin askerî güçlerini artırarak ulusal güvenliklerini sağlama eğilimini tabii açıdan bencil ve çıkarıcı olmalarından çok; sistemin yapısından kaynaklanan bir zorunlulukla açıklamaktadır. Diğer bir ifadeyle, devletleri emniyete alan doğal bir işleyişin yokluğu anlamına gelen anarşi uluslararası sistemi etkilemekte ve devletleri kendilerini korumaya sevk etmektedir. Bu düzen devletleri güvenliğin başat aktörlerinden biri yapmakta ve onlara bekayı korumayı öncelikli hedef olarak dayatmaktadır.¹⁶

Neorealizme farklı bir perspektif getiren John Mearsheimer ise güvenlik için gücün bir araç olduğunu değil, gücün devletlerin ulaşmaya çalıştığı mutlak hedefi olduğunu savunur. Devletlerarası güvensizliğin hâkim olduğu anarşik sistemde devletler bekalarının devamı için statükoyu değiştirmeye ve sistemin en güçlüsü olmaya çalışırlar. Çünkü bir devlet ancak sistemin hegemonu olabilecek güçteyse güvendedir.¹⁷ Sistemin ana aktörleri birbirlerine sonsuz güven duymadıklarından yapılacak iş birlikleri sınırlıdır ve savaş her zaman en büyük olasılıktır. Bu çerçevede,

---

¹⁴ Baylis, *a.g.e.*, s. 72.

¹⁵ Ersoy, *a.g.e.*, s. 172-174.

¹⁶ Sinem Akgül-Açıkmeşe, "Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8, Sayı 30 (2011), s. 51.

¹⁷ Ersoy, *a.g.e.*, 178.

saldırıya uğramayı beklemek yerine, saldırmacı stratejilerle güç azami sınıra ulaştırılmalıdır. Bu sadece askerî kapasiteyi artırmakla değil, aynı zamanda düşman olarak algılanan devletlerin gücünün zayıflatılması yoluyla da sağlanabilir. Esas olan güçlüden ziyade, en güçlü devlet olmaktır. Yani güç devletlerin ulaşmak istedikleri en büyük amaçtır.¹⁸

Güvenlik tartışmalarında temel sorulardan biri olan *Kimin güvenliği?* sorusuna *devletin güvenliği* cevabını veren realist okul, güvenliği uzun yıllar ulusal boyutuyla ele almıştır. Genel olarak askerî açıdan tanımladıkları ulusal güvenliğe yönelik tehdit ve bunun bertaraf edilme şekli de devletlerin sahip oldukları askerî kapasite olmuştur. Ancak realizmin güvenliğe yüklediği bu aşırı önem, askerî ve siyasi meselelerin *yüksek politika* kapsamında ön plana çıkarılmasına ve sosyo-ekonomik ve çevresel konuların *düşük politika* olarak kabul edilip önemsenmemesine sebep olmuştur. Bu durum realistlerin *daraltmacılar* olarak eleştirilmesine ve geleneksel güvenlik anlayışının sorgulanmasına yol açmıştır.¹⁹

Dünyayı iki kutuba bölen Soğuk Savaş'ın 1970'li yıllarda yumuşama dönemine girmesiyle askerî tehditlerin devletler üzerindeki etkisinin kırılması, teorisyenlere güvenliğe geniş bir perspektiften bakma fırsatı vermiştir. Eş zamanlı olarak neoliberal ekonomik düzenin küresel piyasalara yayılması, devletlerin eskisine nazaran daha çok iş birliği yapmasını ve bundan elde ettikleri kazancı/ekonomik çıkarlarını korumak amacıyla karşılıklı tavizler vermesini gerektirmiştir. Uluslararası örgütler ve çok-uluslu şirketlerin yükselişe geçmesiyle devlet dışı bu yeni aktörlerin dahil olduğu uluslararası sistemde baskın konumda olan devletin rolü tartışılır hale gelmiştir. Bu çerçevede, OPEC'in 1973 yılında petrolü diplomatik bir araç olarak kullanarak uyguladığı yaptırım kırılma noktalarından biridir. OPEC ülkelerinin petrol üretimini azaltması, arz-talep dengesini bozup petrol fiyatlarının yükselmesine ve doların değer kaybetmesine sebep olarak büyük çaplı bir ekonomik sorun yaratmıştır. Bu durum, diplomasi, siyaset, enerji ve ekonomi gibi alanlarda meydana gelen bir sorunun, askerî

---

¹⁸Akgül-Açıkmeşe, *a.g.m.*, s. 53.

¹⁹ Karabulut, *a.g.e.*, s. 64.

tehditler gibi devletin varlığını tehlikeye atabilecek hayati önemde olduğunu göstermiştir. Öte yandan, çevreyle ilgili konuların güvenlik sorunu olarak BM'nin gündemine girmesi de aynı döneme denk düşmektedir.²⁰ 20. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan bu gelişmeler güvenliğin geleneksel yorumunun eksikliklerini ortaya çıkarınca birçok analist güvenliği yeniden yorumlamıştır.

1.1.3. Yeni Güvenlik Yaklaşımları

Güvenliğin kapsamının askerî alanın dışına çıkarılması gerektiğini savunarak yeni güvenlik anlayışına geçişin öncülüğünü 1983 yılında yayımlanan *People, States and Fear* adlı eseriyle Barry Buzan yapmıştır.²¹ Güvenlik kavramının o zamana kadar idealist ve realistlerce barış ve güç kavramları tarafından şekillendirildiğini ve yalnızca askerî konularla ilişkilendirildiğini belirtmiştir. Bu nedenle Buzan'ın çalışması güvenliğin daha iyi anlaşılabilmesi ve ne ifade ettiğini ortaya koymak için iki önemli soru üzerine inşa edilmiştir: “Güvenlik için referans/başvuru nesnesi nedir?” ve “Güvenlik için gerekli koşullar nelerdir?” Çünkü güvenli olması gereken şeyin ne olduğu açıklanmazsa güvenlik kavramı hiçbir anlam ifade etmez ve nasıl sağlanacağı bilinemez.²² Buzan'a göre güvenliğin nesnesi bireyler, devletler ve uluslararası sistemdir. Bu nesnelerin her birinin güvenliği, diğerlerinin güvenliğinin bir koşuludur. Ulusal güvenlik sorunu bu üç düzeyde ele alınmadıkça anlaşılabilir.²³

Buzan'ın çalışmasının yeni güvenlik anlayışına geçişin klasik örneklerinden biri olarak kabul edilmesinin sebeplerinden biri de ulusal güvenliğe yönelik tehdit türlerini sektörlere göre sınıflandırmasıdır. Realist okuldan olan Buzan, askerî tehditlerin ve güç kullanımının hızla ve büyük çapta yıkıcı etki oluşturma potansiyeliyle hâlâ ulusal güvenlik için öncelikli olduğunu kabul eder. Ancak siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel tehditlerin de güvenliği tehdit edebileceğini vurgular.²⁴ Buzan'ın güvenliği

---

²⁰Akgül-Açıkmeşe, *a.g.m.*, s. 47.

²¹ Barry Buzan, *People, States and Fear: An Agenda for Security in the Post Cold War Era*, 2. Baskı, (Londra: Harvester Wheatsheaf, 1983).

²² Buzan, *a.g.e.*, s. 13.

²³ *a.g.e.*, s. 245.

²⁴ *a.g.e.*, s. 75.

sektörel bazda ele alan bu analizi ilerleyen yıllarda mensubu olduğu Kopenhag Okulu üyelerince geliştirilerek modern güvenlik çalışmalarının köşe taşlarından biri haline gelmiştir.

Güvenliğin geniş açılardan ele alınmasına temel oluşturan eleştirel çalışmalar Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve küreselleşme sürecinin hızlanmasıyla büyük bir ivme kazanmıştır. Söz konusu bu iki olay uluslararası sistemin bireysel düzeye indirgenmesini sağlamıştır. Demokrasi, insan hakları, ekonomik piyasa serbestliği, sosyal refah, temiz çevre ve kimlik gibi bireysel değerler ön plana çıkmıştır. Sistemin temelini oluşturan aktörlerin esasında bireyler olduğu ve korunması gereken değerlerin bireylere ait olduğu yönünde düşünsel bir zemin inşa edilmiştir. Dolayısıyla güvenliğin gündemi de kendiliğinden değişmiş, genişlemiş ve derinleşmiştir. Nesnel olmayan, soyut güvenlik tehditleri oluşmuştur.²⁵

Küreselleşmenin getirdiği karşılıklı bağımlılık, iç içe geçmişlik, insan, eşya ve bilginin dolaşımından kaynaklanan fiziki sınırsızlık ve devlet egemenliğinin zayıflaması tehditlerin kaynağını karmaşık hale getirmiştir. Kısaca, küreselleşme, güvenliğin biriminin ve kapsamının genişlemesine sebep olarak farklı tehditlerin türemesine yol açmıştır.²⁶ Bu bağlamda eleştirel ve inşacı güvenlik çalışmaları, güvenliğin öznesine, tehdidin kaynağına ve mücadele yöntemine dair farklı açılardan yaklaşarak günümüzdeki çok boyutlu güvenlik tanımının oluşmasına katkı sağlamıştır.

1.1.4. Eleştirel Güvenlik: Aberyswyth/ Galler Okulu

Soğuk Savaş sonrası eleştirel güvenlik çalışmalarıyla öne çıkan önemli ekollerden biri Aberyswyth Okulu'dur. Ken Booth, R. Wyn Jones, K. Krause ve M. Williams gibi akademisyenlerin öncülüğünü ettiği Okul, sosyo-ekonomik ve kültürel yapıyı kapsama dahil ederek güvenlik çalışmalarını derinleştirmiştir. Ayrıca klasik anlayıştan farklı olarak sosyoloji, psikoloji ve antropoloji gibi insani bilimlerden etkilenen bir güvenlik

---

²⁵ Bülent Sarper Ağır, "Güvenlik Kavramını Yeniden Düşünmek: Küreselleşme, Kimlik ve Değişen Güvenlik Anlayışı", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt 11, Sayı 22 (2015), s. 107.

²⁶ Ağır, *a.g.m.*, s. 108-111.

yaklaşımı benimseyerek güvensizliğin nedenlerini irdelemişlerdir. Bu çerçevede, okulun üç temel düşüncesi vardır: bireyi güvenliğin odağına almak, türetilmiş bir kavram olarak güvenliği derinleştirmek ve güvenliği özgürleşme ekseninde incelemektir.²⁷ Aberystwyth Okulu'nun geleneksel güvenlik anlayışında eleştirdiği en önemli durum devletin güvenliğin temel nesnesi olmasıdır. Bu da “amaçlarla araçların karıştırılması” anlamına gelir. Çünkü güvenliği sağlanması gereken nesne bireylerdir; devletler ise onu meydana getiren bireylerin güvenliğini sağlayan araçlar/yapılardır. Wyn Jones'a göre, eleştirel güvenlik çalışmalarının amacı güvensiz durumdaki insanları analiz etmektir.²⁸

Okulun güvenliği derinleştirme anlayışı ise güvenliğin türetilmiş bir kavram olduğunun kabulüdür. Güvenlik, bireylerin siyasi ve dünyevi görüşlerinden türer. Bu nedenle güvenlik, dünyaya farklı pencerelerden bakan bireylerin, kendilerine tehdit olarak gördükleri durumlardan korunma amacıdır. Aberystwyth Okulu bu nedenle güvenliğin siyasileştirilmesini savunur. Böylece bireysel güvenlik kaygılarını gidermeye yönelik fikir alışverişinde bulunma fırsatı doğar ve insanlığın yararına çözümler getirilir.²⁹

Okul, güvenliğin siyasileştirilmesiyle özgürleşme sürecinin başladığını iddia eder. Bu süreç bireyleri tüm korku ve kaygılarından kurtararak güvende hissetmelerini sağlayacaktır. Ken Booth, özgürleşmeyi teorik olarak güvenlik olarak tanımlamıştır. Booth'a göre “Gerçek güvenliği güç veya düzen değil, özgürleşme üretmektedir.” Bireylerin savaş, yoksulluk, kötü eğitim şartları, siyasi baskı gibi engellerden kurtularak özgürleşmesi ve bunu ötekileri zarara uğratmadan yapması kolektif

---

²⁷ Fikret Birdişli, “Eleştirel Güvenlik Çalışmaları Kapsamında Frankfurt Okulu ve Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Sorunlarına Eleştirel Bir Yaklaşım: Galler Ekolü”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt 10, Sayı 20 (2014), s. 234-237.

²⁸ Klevis Kolasi, “Eleştirel Teori ve Güvenlik: Kimin İçin Güvenlik?”, *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı: Teorik Değerlendirmeler* (2014), s. 142-144.

²⁹ Kolasi, *a.g.m.*, s. 143-144.

güvenliği sağlayacaktır. Dolayısıyla özgürleşme sonsuz bir süreç, zaman ve mekanla ilgilidir.³⁰

1.1.5. İnşacı/Konstrüktivist Güvenlik Yaklaşımı

Realist ve eleştirel teoriler arasında bir yere konumlandırılan inşacılık, inanç ve algılardan oluşan düşüncelerin siyaseti yönlendirdiği varsayımından yola çıkarak uluslararası ilişkilerin sosyal yapılardan oluştuğunu savunur. Bu bağlamda inşacılık, devleti *sosyal bir varlık* olarak tanımlamakta ve devletler arasındaki sosyal etkileşimin, uluslararası sistemi etkilediğini öne sürmektedir. Teoriye en büyük katkıyı yapan Alexander Wendt'in, dış politika analizlerine dahil ettiği kimlik ise güvenliği yeniden tanımlarken önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü ona göre korunması gereken değer kimliklerdir.³¹

Etnik köken, kültür, dil, din gibi sosyal unsurlardan oluşan kimlikler, insansılaştırılan devlete de atfedilmiştir.³² Buna göre *devletin kimliği* ve onun diğer devletlerce algılanış şekli *etkileşim* sürecinde *yapılandırılır*. Wendt'in deyiimiyle, "Kimlikler hem iç hem de dış yapılar tarafından oluşturulurlar." Böylece inşa edilen yeni kimlikler, devletin çıkarlarının ne olduğunu belirler. Yani devletlerin çıkarını ve kimliğini belirleyen sistem değildir; devletlerin kendilerini tanımlarken oluşturdukları aidiyetler uluslararası sistemi etkilemektedir. Bu çerçevede, kimlikler her zaman aynı olmayabilir; çünkü değişen şartlar düşünceleri etkilediğinden kimlikler de bu düşünceler ekseninde yeniden yapılandırılır.³³

İnşacılar, dinamizmi/değişkenliği anarşiyi tanımlarken de önemsemektedir. Realizmin devleti merkeze alan anarşik uluslararası sistem tanımını kabul ederler. Ancak

---

³⁰ Ken Booth, "Security and Emancipation", *Review of International Studies*, Cilt 17, Sayı 4 (1991), s. 319.

³¹ Helin Sarı-Ertem, "Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: "Kimliğin Güvenliği" ve "Güvenliğin Kimliği"", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt 8, Sayı 16 (2012), s. 183-185.

³² Alexander Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, Helin Sarı Ertem ve Suna Gülfer İhlamur Öner (çev.), 2. Baskı (İstanbul: Küre Yayınları, 2016), s. 268.

³³ Wendt, *a.g.e.*, s. 279, 290.

statükonun değişmez olduğunu savunan realistlerin aksine; sistemde yer alan tüm aktörlerin sosyal etkileşimiyle yapıların değişebileceğini iddia ederler. Dolayısıyla uluslararası sistemdeki anarşik yapı, devletlerin kimlik ve çıkar tanımlarının farklılaşmasıyla sonlandırılıp iş birliğine dayanan yeni bir sistem kurulabilir.³⁴ Wendt'in 1992'de yayımlanan ünlü makalesinde vurguladığı gibi, "Anarşi devletlerin ona yüklediği anlamdır ve bu anlam değişime müsaittir."³⁵

Sonuç olarak inşacılığın güvenlik yaklaşımına göre güvenlik sadece fiziksel olarak sağlanmaz. Güvenlik, bireyi, toplumu ve devleti var eden kimliklerin korunması ve bu değere yönelik tehditlerin olmayışıyla, ontolojik olarak sağlanır. Eğer güvenlik kazanılmış değerlerin güvende olmasıysa, varlığa özsel değer katan kimlikler de korunmalıdır. Böylece aynı zamanda devletin hayatta kalmasını sağlayacak ulusal kimliği ve kimliğin şekillendirdiği maddi ve ahlaki çıkarları korunarak kolektif güvenliğin sağlanmasına kapı aralanacaktır.³⁶

1.1.6. Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi

Barry Buzan, Ole Waeber ve Jaap de Wilde gibi isimlerin öncülüğünü yaptığı ve inşacı temelden olan Kopenhag Okulu, yeni tehditlerden yola çıkarak geniş kapsamlı güvenlik çalışmaları yürüten bir gruptur.³⁷ Birey güvenliğinden başlayarak sistemin güvenliğine doğru tümevarımcı bir yöntemle güvenliği yeniden tanımlarlar. Buzan, Waeber ve de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis* başlıklı kitapla güvenlik çalışmaları literatürüne *güvenlikleştirme teorisi* ve *sektörel güvenlik analizi* ile büyük katkı sağlamışlardır.³⁸

---

³⁴ Sarı-Ertem, *a.g.m.*, 186-189.

³⁵ Alexander Wendt, "Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics", *International Organization*, Cilt 46, Sayı 2 (1992), s. 391-425.

³⁶ Sarı-Ertem, *a.g.m.*, s. 213- 218.

³⁷ Başar Baysal ve Çağla Lüleci, "Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt 11, Sayı 22 (2015), s. 70.

³⁸ Barry Buzan, Ole Waeber ve Jaap De Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, (Boulder: Lynne Rienner Pub, 1998).

Güvenlikleştirme kavramı ilk kez 1995 yılında Waever tarafından kullanılmıştır.³⁹ Waever'e göre askerî alanın dışına çıkarılan güvenliğin, ekonomik refahtan çevresel kaygılara, kültürel kimlikten siyasi haklara varan çok sayıda tehdit unsurunun olması çerçevesi belli olmayan güvenlik tanımlamalarına sebep olmaktadır. Bu durum güvenlik kavramını "iyi veya arzu edilir olan her şeyle" özdeşleştirir. Güvenliğin temelinde bireyler vardır ve bireylerin de çeşitli ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçlara yönelik tehditler bireylere zarar verebilir ve her şey potansiyel bir güvenlik sorunu haline gelebilir. O zaman "Bir şeyi gerçekten güvenlik sorunu yapan nedir?". Waever'ın sorduğu bu soruya yanıtı "Siyasilerin bir durumu güvenlik sorunu olarak ilan etmesidir.". Güvenlik ise dil bilimsel açıdan *söz-edim* şeklinde açıklanabilir.⁴⁰ Farklı bir ifadeyle, devleti yönetenlerin bir gelişmeden güvenlik sorunu olarak söz etmesi, bu gelişmenin güvenlikleştirildiği anlamını taşır.

Waever'ın, kavramsal çerçevesini çizdiği güvenlikleştirme teorisine Buzan ve de Wilde 1998'de yayımlanan ortak çalışmada katkı sağlamıştır. Buzan vd. güvenlikleştirme sürecini şöyle tanımlar: Bir konu tehdit olarak sunulur, tehdit olarak algılanan bu durum acil müdahale gerektirdiği için özel bir kapsama alınır, normal siyasi tedbirlerin dışında olağanüstü tedbirlerin alınmasını meşru kılan hak talep edilir. Güvenlikleştirilen bu konuya öyle bir öncelik atfedilir ki bu konunun çözül(e)memesi durumunda diğer konuların önemsiz kalacağı izlenimi uyandırılır.⁴¹ Ancak bu adım sadece bir güvenlikleştirme eylemidir. "Başarılı bir güvenlikleştirme, dinleyicilerin konuyu bir güvenlik sorunu olarak kabul etmesiyle oluşur." Böylece yetkililer, bu konuda gerekli tedbirleri almak için her türlü meşruiyeti elde eder.⁴² Burada önemli olan, konunun gerçekten varlığı yok edecek bir tehdit olup olmadığı değil; bu konudan tehdit olarak bahsedilip güvenlikleştirilmiş olmasıdır.⁴³ Bu nedenle Kopenhag Okulu güvenlikleştirmenin tehlikeli sonuçlar doğurabileceğine de vurgu yapar. Gelişmeleri güvenlik çerçevesinde ele almak yerine, siyasi alanla sınırlandırmanın daha doğru

---

³⁹ Ole Waever, "Securitization and Desecuritization", Ronnie D. Lipschutz (ed.), *On Security*, (New York: Columbia University Press, 1995).

⁴⁰ Waever, *a.g.m.*

⁴¹ Buzan vd., *a.g.e.*, s. 24-26.

⁴² Baysal ve Lüleci, *a.g.m.*, s.74.

⁴³ Buzan vd., *a.g.e.*, s. 23-24.

olacağını savunurlar. Okulun güvenliğin dışına çıkarma veya *güvenliksizleştirme* önerisine göre devletin bekasına yönelik acil meseleler dışındaki sorunlar normal siyasi şartlar altında çözülmelidir.⁴⁴

Buzan ve diğerlerine göre güvenlikleştirme sürecinin üç ana unsuru vardır: Referans/başvuru nesnesi, güvenlikleştirici aktörler ve işlevsel aktörler. Referans nesnesi, varoluş tehdidi altında olan; varlığının devam ettirilmesi gereken unsurdur. Bu nesne birey, gruplar, devlet veya sistemin tüm parçaları olabilir. Güvenlikleştirici aktörler, referans nesnesine yönelik tehditleri ilan edip güvenlikleştiren aktörlerdir. İşlevsel aktörler ise bir sektörün dinamiklerini ve güvenlik alanındaki kararları önemli ölçüde etkileyen aktörlerdir.⁴⁵

Kopenhag Okulu'nun güvenlikleştirme teorisinin yanında, güvenliği farklı alanlarda inceleyen *sektörel güvenlik analizi* de oldukça önemlidir. Özellikle 21. yüzyılın küresel dünyasında askerî olmayan tehditlerin hatırı sayılır oranda artması, yaşanan gelişmeleri anlamlandırabilmek için güvenliği sektörlere ayırarak irdelemeyi bir zorunluluk haline getirmiştir. Okulun çalışmaları askerî güvenliğin önemini yadsımazken, buna ek olarak siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel konuları da kapsama alarak güvenliği beş sektörde tanımlamıştır. Ayrıca okul, herhangi bir sektörde yaşanan güvenlik sorununun diğerlerini de etkileyebilecek bağlantılara vurgu yapmaktadır.⁴⁶

Soğuk Savaş'ın sonuna doğru güvenliğe yönelik yeni yaklaşımlar dönemin şartlarına paralel olarak gelişmiş, devletleri tehdit eden güncel sorunlar farklı açılardan ele alınmıştır. Buraya kadar belirtildiği gibi ekonomik krizler, rejimler, etnik çatışmalar, terörizm, salgın hastalıklar ve çevresel bozulma gibi faktörler güvenlik tehdidi olarak algılanmıştır. Bu bağlamda, çevreyle ilgili yaşanan stres de güvenlik çalışmalarında geniş yer bulmuştur. İklim değişikliği çevresel güvenliğin bir alt başlığı olarak

---

⁴⁴ Pınar Bilgin, "Güvenlik Çalışmalarında Yeni açılımlar: Yeni güvenlik Çalışmaları", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, Sayı 14 (2010), s. 42.

⁴⁵ Buzan vd., *a.g.e.*, s. 36.

⁴⁶ Buzan vd., *a.g.e.*, s. 7, 52, 75, 142.

güvenlik meselesi olarak ele alınmıştır. Çalışmanın devamında öncelikle iklim değişikliğinin tanımı ve sonuçları, akabinde ise güvenlikle ilişkisi incelenmektedir.

1.2. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN ÇEVRESEL VE TOPLUMSAL BOYUTU

1.2.1. İklim Değişikliği Nedir?

İklim değişikliği, dünyadaki yerel, bölgesel ve küresel iklimlerin sıcaklık, nem ve yağış düzenlerinde meydana gelen uzun vadeli değişimdir. Bu değişimin bilimsel olarak kanıtlanan birçok etkisi bulunmaktadır. Sıcaklığın artması, küresel ısınma, deniz seviyelerinin yükselmesi, buzulların erimesi, orman yangınları, kasırgalar, kuraklık, sel ve hava koşullarındaki olağandışı durumlar iklim değişikliğinin en somut sonuçlarıdır. Dünya ikliminde yaşanan gelişmelere doğal olayların etkisi bulunmakla birlikte, günümüzdeki iklim değişikliğinin insan faaliyetlerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu durum, *antropojenik iklim değişikliği* olarak tanımlanmaktadır. Bilimsel tahminlere göre sanayileşme öncesi dönemde insan faaliyetleri dünyanın küresel ortalama sıcaklığını yaklaşık 1 derece artırmışken, sanayileşmeyle birlikte her on yılda yaklaşık 0,2 derece artırmaktadır. Sanayi Devrimi ile yaygınlaşan fosil yakıt kullanımının atmosferdeki ısıyı hapseden sera gazı seviyelerini artırması dünyanın ortalama yüzey sıcaklığını artırarak küresel ısınmaya sebep olmuştur.⁴⁷

Atmosferde doğal olarak bulunan su buharı, karbondioksit, metan ve ozon gibi sera etkisi gösteren gazlar, sınırlı seviyeyi geçmemek koşuluyla dünya sıcaklığının korunması ve canlı yaşamının devamı için gereklidir. Ancak bu gaz oranlarının atmosferdeki ihtiyacın üzerine çıkması, ısıyı hapsederek sıcaklığın aşırı derecede artmasına sebep olmaktadır. Özellikle en etkin gazlardan biri olan karbondioksit salınımının sanayileşme, yoğun enerji talebi, nüfus artışı, kentleşme ve ulaşım gibi faktörlerden dolayı kontrolden çıkması bu durumu tetiklemektedir. Sonucunda ise

---

⁴⁷ Nasa Global Climate Change, “Overview: Weather, Global Warming and Climate Change”, <https://climate.nasa.gov/resources/global-warming-vs-climate-change/>, (Erişim: 28.10.2021).

deniz, kara ve havanın fiziksel ve kimyasal yapısı bozularak iklim şartları değişmektedir.⁴⁸

20. yüzyılın ikinci yarısından sonra derinleşen araştırmalar iklim değişikliğinin sonuçlarını kanıtlarla ortaya koymaktadır. Bu dönemde yaşanan kuraklığın birçok sektörü olumsuz etkilemesiyle iklim değişikliği ve çevre sorunları uluslararası siyasetin de gündemine girmiştir. Hem devletlerin iç politikası hem de uluslararası ilişkiler bu durumdan etkilenmiştir. İklim şartlarında görülen değişim deniz seviyelerinin yükselmesi, kuraklık, orman tahribatı, kaynak kıtlığı ve gıda güvensizliği gibi birçok olumsuz sonucu beraberinde getirerek iklim değişikliğini uluslararası sorun haline getirmiştir. Bunu anlamlandırabilmek için söz konusu olumsuzluklardan kısaca bahsetmek gerekmektedir.

1.2.2. Okyanusların Isınması ve Deniz Seviyelerinin Yükselmesi

Dünya yüzeyinin yaklaşık yüzde 71'ini oluşturan okyanuslar, canlılar için temel yaşam kaynağı olan oksijenin yarısını üretmektedirler. Mercan resifleri gibi okyanus ekosistemleri, kıyıları tsunami ve şiddetli fırtınalardan koruyarak bu bölgeleri yerleşime elverişli hale getirmektedir. Öte yandan, beslenme zincirinde önemli yer tutan gıdalarla ve çeşitli ekonomik sektörlerle (balıkçılık, ilaç üretiminde kullanılan maddeler, ticari ulaşım ve turizm) okyanus ve denizler küresel dinamiklerde önemli rol oynamaktadırlar. Ne var ki insan faaliyetlerinin çevreye verdiği zarar okyanuslarda gün geçtikçe etkisini artırmaktadır. İklim değişikliği okyanusların ısınmasına, ekosistemlerin bozulmasına, biyolojik çeşitliliğin azalmasına ve deniz seviyelerinin yükselmesine neden olmaktadır.⁴⁹

---

⁴⁸ Nasa Global Climate Change, "The Causes of Climate Change", <https://climate.nasa.gov/causes/>, (Erişim: 28.10.2021).

⁴⁹ IPCC, "Ocean systems", *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability Part A: Global and Sectoral Aspects*, Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), s. 417.

Okyanuslar atmosferde biriken ısının yüzde 93'ünü emdiği için ısınmakta ve barındırdığı birçok ekosistem bozulmaktadır. Ayrıca, okyanusların tuzluluk oranları ve asit miktarları da değişmektedir. Okyanuslar atmosferdeki karbondioksitin dörtte birini emerek karbonik aside dönüştürmekte ve mevcut asit seviyesini artırmaktadır. Asidifikasyon olarak adlandırılan bu durum denizlerin kimyasal yapısını bozarak deniz ekosistemlerini ve okyanusların çevre ve insan sağlığı açısından hayati önem taşıyan çeşitli işlevlerini olumsuz etkilemektedir.⁵⁰

Deniz seviyelerinin yükselmesi, iklim değişikliğinin yol açtığı önemli sorunlardan bir diğeridir. Bu durum kısaca, ortalama deniz seviyelerindeki artış olarak tanımlanmaktadır. İklim değişikliği üzerine kapsamlı araştırmalar yapan IPCC verilerine göre deniz seviyeleri 20. yüzyılın başından bu yana hızla yükselmektedir. Buna göre 1901-2010 yılları arasında, küresel ortalama deniz seviyesi ısınmadan dolayı yaklaşık 0,19 metre yükselmiştir. Özellikle Antarktika ve Grönland'daki buzul tabakaların erimesi bu yükselişin birincil sebebidir.⁵¹ Deniz seviyelerindeki bu hızlı yükselişin gelecek yıllarda, Amerika, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birçok kıyı kentinin ve ada ülkelerinin sular altında kalmasına sebep olabileceği tahmin edilmektedir. Ancak gelişmiş ülkeler çeşitli yöntemlerle bu soruna çözüm üretme potansiyeline sahipken; Asya ve Afrika'nın az gelişmiş ülkelerinin hayati bir riskle karşılaşarak milyonlarca insanın buldukları yeri terk etmek zorunda kalacağı düşünülmektedir.

1.2.3. Kuraklık, Çölleşme ve Ormansızlaşma

Yüksek sıcaklık değerleri ve yağış rejimlerindeki düzensizlikler (aşırı veya az yağış) tarım arazileri başta olmak üzere toprağın bozulmasına, kuraklığa ve çölleşmeye sebep olmaktadır. IPCC, kuraklığı, "hidrolojik dengeyi ciddi şekilde bozan, uzun ve normal olmayan kuru hava dönemi" olarak tanımlamaktadır. Söz konusu kurak alanların

---

⁵⁰ IPCC, *a.g.e.*, s. 417.

⁵¹ IPCC, "Summary for Policymakers", *Climate Change 2013: The Physical Science Basis* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), s. 11.

yaklaşık yüzde 70'i Afrika ve Asya'da bulunmaktadır.⁵² Çölleşme ise genellikle kurak alanlar olarak bilinen kurak, yarı kurak ve kuru-nemli alanlarda, insan faaliyetleri ve iklim değişikliği dahil olmak üzere birçok faktörden kaynaklanan arazi bozulmasıdır.⁵³ Toprakların çölleşmeden dolayı içerdikleri yoğun karbonu atmosfere salması verimli toprakların ve bitki örtüsünün kaybına yol açarak iklim değişikliğine etki etmektedir. Öte yandan, arazinin yanlış kullanımı ve nüfus artışıyla birlikte talep fazlasından dolayı ekili alanların genişletilmesi toprak üzerindeki baskıyı artıran insan faaliyetleridir. Bu çerçevede, IPCC raporuna göre çölleşme, mevcut durumda tarımsal verimi ve geliri azaltmakta, bazı bölgelerde biyolojik çeşitliliği ve ekosistemleri yok etmekte ve kuruluğa bağlı olarak yeraltı sularını tüketmektedir. Son birkaç on yılda bazı kurak alanlarda çölleşmenin kapsamı ve yoğunluğu arttığı için doğrudan ve dolaylı olarak yoksulluğu artırma potansiyeli taşımaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaklaşık 1 ila 3 milyon insanın arazi bozulmasından dolayı geçim sıkıntısı yaşadığı tahmin edilmektedir.⁵⁴

Atmosferdeki karbondioksidi emen ve yüksek oranda oksijen üreten ormanların yok olması ya da yok edilmesi diğer önemli sorunlardan biridir. Ormanlar son yıllarda sıcaklıkların artmasıyla kendiliğinden yanıp yok olurken; tarım, hayvancılık, madencilik, enerji üretimi, yerleşime açılma ve çeşitli altyapı hizmetleri gibi insan faaliyetleriyle tahrip edilmektedir. Bunun sonucunda artan sera gazı salınımı da iklim değişikliğini tetiklemektedir.⁵⁵ Diğer taraftan ormansızlaşmanın iklim değişikliğinin sonucunda oluştuğu da düşünülebilir. Toprağın bozulması ve çölleşme mevcut alanlardaki tarım ve hayvancılık faaliyetlerini engellediğinden, insanlar temel ihtiyaçlarını karşıladıkları bu aktiviteleri gerçekleştirmek için ormanlık alanlara

---

⁵²IPCC, "Desertification", *Climate Change and Land* (2019)

<https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2019/11/SRCCL-Full-Report-Compiled-191128.pdf>, s. 251.

⁵³ *a.g.e.*, s. 251.

⁵⁴ *a.g.e.*, s. 251, 290, 347.

⁵⁵ Lauren Bennett, "Deforestation and Climate Change" (2017), The-Climate-Institute, Washington, http://climate.org/wp-content/uploads/2017/04/deforestation-final_r1.pdf.

yönelebilmektedir. Ancak uygulanan bu yanlış strateji kısa vadeli sonuçlar verip iklimi daha da kırılgan hale getirebilmektedir.

1.2.4. Gıda Güvensizliği

IPCC'nin tanımına göre *gıda güvenliği*, "Tüm insanların, aktif ve sağlıklı bir yaşam için beslenme ihtiyaçlarını ve gıda tercihlerini karşılayan yeterli, güvenli ve besleyici gıdaya fiziksel, sosyal ve ekonomik erişiminin her zaman olmasıdır." Ancak tarım arazilerinin fiziksel ve kimyasal yapısında meydana gelen bozulma, artan sıcaklıklar, değişen yağış düzenleri ve bazı olayların (sel, fırtına, kuraklık vb.) daha sık görülmesi gıda güvenliğini tehlikeye atmaktadır. Farklı bir ifadeyle, iklim değişikliği *gıda güvensizliğine* yol açmaktadır.⁵⁶ Bu durum hem üretimden alınan verimin /arzun hem de yoksullaşan kitlenin alım gücünün azalması şeklinde kendini göstermektedir. Mevcut gıda sistemi dünya nüfusunu beslerken; üretimden tüketime, taşımadan depolamaya, paketlemeden satışa varan birçok aşamasıyla 1 milyardan fazla insanın geçim kaynağını oluşturmaktadır. Dolayısıyla, bu aşamaların herhangi birinde yaşanabilecek bir olumsuzluk büyük sorunlara yol açmaktadır. FAO'nun belirttiği üzere, iklim değişikliği gıda güvenliğini tüm boyutlarıyla etkiler. *Mevcudiyet, erişim, kullanım ve istikrar* gıda güvenliğinin dört ana bileşenidir. Toprak ve hava şartlarındaki değişim gıda üretimini ve verimini negatif yönde etkiler. Arzı azalan gıdanın fiyatı artar, yoksul alıcılar gıdaya erişemez, insanlar yetersiz beslenme durumunda kalır ve kullanım istikrarı bozulur. Bu durum tüketicileri olduğu kadar geçimini bu sektörden sağlayan insanları da etkilemektedir. Öyle ki tarım üretiminden gelir elde edemeyen kesimleri başka iş kollarına sevk edip göçe zorlayabilmektedir.⁵⁷

1.2.5. Su Kaynaklarının Azalması

İklim değişikliğinin etkilerini hissettiren ana faktörlerden biri su mevcudiyetidir. Kar ve buzulların erimesi, yer altı sularının beslenememesi, yağış farklılıkları, kuraklık ve

---

⁵⁶ *a.g.e.*, s. 441-442.

⁵⁷ FAO, Climate Change and Food Security: Risks and Responses (2015), <https://www.fao.org/3/i5188e/I5188E.pdf>, (Erişim: 04.11.2021).

sel gibi etkenler birçok bölgenin hidrolojik sistemini değiştirmekte, su kaynaklarını miktar ve kalite açısından etkilemektedir. Diğer yandan, halihazırda kurak olan bazı bölgelerdeki yer altı sularının azalması yüzeyde biriken su kaynaklarını önemli ölçüde azaltmaktadır.⁵⁸ Ayrıca, nüfus artışı, yoğun endüstriyel gelişmeler ve sulu tarım uygulamaları da su tüketimini artırmaktadır. Mevcut su kaynakları ise artan tüketime cevap verememekte ve bazı bölgelerde su kıtlığına bağlı su stresi yaşanmaktadır. Temiz ve güvenilir suya erişemeyen kesimlerde insan sağlığını tehdit eden salgın hastalıklar yaygınlaşmaktadır.⁵⁹ Özetle temiz su kaynaklarının azalması, tarım, ekosistemler, yerleşimler, sanayi ve enerji üretimi üzerindeki su rekabetini yoğunlaştırarak bölgesel su, enerji ve gıda güvenliğini tehlikeye atmaktadır.⁶⁰ Afrika'nın Sahel kuşağında bulunan Çad Gölü'ndeki kuruma ve buna bağlı olarak yaşanan gelişmeler söz konusu duruma verilebilecek trajik bir örnektir.⁶¹

1.2.6. İklim Göçü ve İklim Mültecileri

İklim değişikliğinin sebep olduğu çevre sorunları, hızlı nüfus artışı ve ekonomik büyümeyle artan kaynak tüketimi doğrudan insan hayatını etkilemektedir. Bu durum, özellikle kuraklık ve kıtlıktan olumsuz etkilenen yoksul ve kırılğan toplumlarda çeşitli tehditler oluşturarak nüfusun içsel ve dışsal olarak yerinden edilmesine neden olmaktadır. Farklı bir ifadeyle, iklim değişikliğinin negatif etkileri iklim göçünü tetikleyerek çok sayıda insanı iklim mülteci konumuna getirmektedir. 1985 yılında UNEP tarafından yayımlanan bir makalede *iklim/çevre mültecileri*, “varoluşlarını tehlikeye atan ve/veya yaşam kalitelerini ciddi şekilde etkileyen belirgin bir çevresel bozulma nedeniyle, geleneksel yaşam alanlarını geçici veya kalıcı olarak terk etmek zorunda kalan insanlar” şeklinde tanımlanmıştır.⁶² Bu bağlamda, yaşadıkları yerde aşırı sıcaklık, kuraklık, çölleşme, deniz seviyesinin yükselmesi, ormansızlaşma, sel, su

---

⁵⁸ IPCC (2014), *a.g.e.*, s. 234-251.

⁵⁹ Paul R. Viotti ve Mark V. Kauppi, *Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti*, A. Özbay Erozan (çev.), 5. Baskı (Ankara: Nobel Yayınları, 2014), s. 500.

⁶⁰ IPCC, *a.g.e.*

⁶¹ Janani Vivekananda ve Diğerleri, *Renforcer La Stabilité en Luttant Contre Les Risques du Changement Climatique et De La Fragilité Dans La Région du Lac Tchad*, *Adelphi*, 2019.

⁶² Issa Ibrahim Berchin ve Diğerleri, “Climate Change and Forced Migrations: An effort Towards Recognizing Climate Refugees”, *Geoforum*, Cilt 84 (2017), s. 147-150.

ve gıda kıtlığı vb. sebeplerle güvensizlik yaşayan insanların hayatlarını sürdürebilmek için zorunlu olarak başka bir yere gitmesini *iklim göçü*, göç eden insanları ise *iklim mültecisi* şeklinde tasvir etmek mümkündür.⁶³ Ancak mülteci statüsü verilmesinin getirdiği birtakım sorumluluklar devletlerin daha çok *çevresel olarak yerinden edilmiş kişiler* kavramını kullanmasına neden olmaktadır.

İklim mültecileri üzerine yaptığı önemli çalışmalarıyla bilinen Norman Myers, 1995'te yaklaşık 25 milyon olan iklim mültecisi sayısının, çevresel felaketlerin şiddetlenmesiyle 2050'ye kadar 200 milyonu bulabileceğini iddia etmiştir. Myers, bir güvenlik meselesi olarak gördüğü iklim mültecileri krizinin çevresel sorunlardan kaynaklansa da sosyal, politik ve ekonomik nedenlerinin de olduğunu savunmuştur. İklimle bağlı yer değiştirmelerin; yüksek nüfus, yoksulluk, yetersiz beslenme, topraksızlık, aşırı hızlı şehirleşme, işsizlik, salgın hastalıklar ve hükümet eksiklikleri, etnik ve geleneksel çatışmalarla etkileşim halinde olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle kolayca şiddete ve çatışmaya dönüşebilme potansiyeline vurgu yapmıştır.⁶⁴

İklim değişikliği çevre ve insan yaşamını etkilediği gibi, devletleri, devletlerarası ilişkileri ve uluslararası sistemi etkilemektedir. Dolayısıyla, son yıllarda iklim değişikliği uluslararası güvenlik sorunu olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın devamında iklim değişikliğinin uluslararası güvenlikle bağlantısına yer verilmektedir.

1.3. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ-GÜVENLİK İLİŞKİSİ

İklim değişikliğinin güvenlik bağlamında incelenmesinin temeli çevre sorunlarının güvenlik meselesi olarak tartışılmaya başladığı 1970'li yıllara dayanmaktadır. Sanayileşmenin doğal kaynaklar ve çevre üzerinde oluşturduğu stresin fark edildiği ve küresel ısınma, iklim değişikliği ve ozon tabakasındaki delinmenin bilimsel açıdan

---

⁶³ İmam Bakır Kanlı ve Doğan Başköy, "Küreselleşme ve Çevre Sorunları Bağlamında Göç: İklim Mültecileri", *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 3 (2018), s. 29.

⁶⁴ Norman Myers, "Environmental Refugees", *Population and Environment: A journal of Interdisciplinary Studies*, Cilt 19, Sayı 2 (1997), s. 167-182.

gözlemlendiği bu dönem çevre sorunlarının güvenlik açısından ele alınmasını gerekli kılmıştır.⁶⁵ Richard Falk'un 1971'deki eseri "Tehlikedeki Gezegen" ve Lester Brown'un 1977'deki makalesi "Ulusal Güvenliği Yeniden Tanımlamak", iklim değişikliğiyle güvenlik arasında bağ kuran ilk çalışmalardır.⁶⁶ Falk, ekolojik değişim ve şiddet arasında bağ kurarken Brown, çevresel bozulma ve kaynak kıtlığının sosyal ve ekonomik sorunlara yol açarak ulusal güvenliği tehdit eden yeni güvenlik sorunları olarak tanımlamıştır.⁶⁷

Richard H. Ullman'ın 1983'te yayımlanan makalesi de yeni güvenlik tehdidi olarak bir dizi örnek sunmuştur. Ullman, kaynak kıtlığı (petrol ve su), salgın hastalıklar, yıkıcı doğal afetler, çevre sorunları, açlık, nüfus artışı, küresel demografik değişim gibi büyük kitleleri etkileyen sorunların gelecek yıllarda hükümetlerin istikrarını bozabilecek tehditler olabileceğini ileri sürmüştür.⁶⁸ Ullman, üçüncü dünya ülkelerinde çıkması muhtemel bu durumların sadece sorunun taraflarını değil, dolaylı olarak başka aktörleri ve sistemi de etkileyebileceğini ifade etmiştir. Bir devletin, doğrudan dahlinin bulunmadığı bir olaydan kaynaklanan tehdidin, düşmanlarından kaynaklanan tehditten daha tehlikeli olduğunu vurgulamıştır. Çünkü dışarıdaki bir tehdidi kontrol etmek, içeridekini kontrol etmekten daha zordur.⁶⁹

Jessica Mathews ise küresel gelişmelerin, ulusal güvenliğin tanımında doğal kaynak, çevre ve demografi gibi unsurlara yer verilmesini bir ihtiyaç haline getirdiğini dile getirmiştir.⁷⁰ Uluslararası toplumun ekosistemlere zarar veren çevre kirliliğine ve değişen iklim şartlarına rağmen gerekli önlemleri almadığını ve bunun gelecek nesillerde oluşturacağı yıkımı vurgulamıştır. Ekonomik büyüme ve teknolojik yenilikler kaynakların hızla tüketilmesine sebep olmaktadır. Kaynak rezervi ve nüfus

---

⁶⁵ Çağla Vural, "Çevresel Güvenliğin Gelişimi", *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1 (2018), s. 28.

⁶⁶ John Barnett, "Security and Climate Change", *Global Environmental Change*, Cilt 13 (2003), s. 8.

⁶⁷ Lester R. Brown, "Redefining National Security", *Challenge*, Cilt 29, Sayı 3 (1986), s. 30.

⁶⁸ Richard H. Ullman, "Redefining Security", *International Security*, Cilt 8, Sayı 1 (1983), s.129.

⁶⁹ Ullman, *a.g.m.*, s. 133, 153.

⁷⁰ Jessica T. Mathews, "Redefining Security", *Foreign Affairs*, Cilt 68, Sayı 2 (1989), s. 162.

artışı arasındaki ters orantıya dikkat çeken Mathews, bu durumun zaman zaman doğrudan çatışmaya yol açarak ulusal güvenlikleri tehdit edebileceğini ifade etmiştir. Özellikle nüfusun hızla arttığı az gelişmiş ülkelerde mevcut kaynakların yetersiz kalmasının ekonominin zayıflamasına ve siyasi istikrarsızlığa sebep olarak devletin gücünü kıracağını belirtmiştir.⁷¹

1987’de Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından yayımlanan “Ortak Geleceğimiz” adlı yayın ise çevre güvenliği kavramının resmi kullanımının başlangıcıdır. İlerleyen yıllarda çevresel değişim bireyler ve devletler için bir güvenlik sorunu olarak sıkça dile getirilmiştir.⁷² Soğuk Savaş’ın sona ermesi de çevresel güvenlik tartışmalarını yoğunlaştırmıştır. Bu bağlamda, Thomas Homer-Dixon’ın iklim değişikliğinin sebep olduğu sorunlar ve çatışma arasında bağ kurduğu çalışmaları büyük ses getirmiştir.⁷³ Dixon, arazi ve orman bozulması, su kaynaklarının tükenmesi ve iklim değişikliğinin ekonomik, siyasi ve toplumsal sorunlara yol açarak ve mevcut sorunları şiddetlendirerek çatışma riskini artıran bir etkisinin olabileceğini vurgulamıştır.⁷⁴ Robert Kaplan da 1994’te yayımlanan “The Coming Anarchy” başlıklı çalışmasıyla Batı Afrika’nın çevresel ve demografik sorunlarına dikkat çekerek Dixon’ın iddialarını desteklemiş; bölgedeki mevcut sorunların çatışma ve şiddeti tetiklediğini savunmuştur.⁷⁵

İklim değişikliğini güvenlik meselesi olarak ele alan çalışmalar 2007 yılından sonra yoğunlaşmıştır. Bu yılın nisan ayında, BM Güvenlik Konseyi iklim değişikliği hakkında toplanarak sorunun güvenlik boyutunu öne çıkarmıştır. Diğer yandan IPCC’nin iklim değişikliğinin sonuçlarıyla ilgili bilimsel kanıtlar içeren dördüncü değerlendirme raporunun yayımlanması konunun aciliyetini göstermiştir. Bu tarihten sonra iklim değişikliği ABD, İngiltere ve AB gibi aktörlerin politik ajandalarında

---

⁷¹ Mathews, *a.g.m.*, s. 163, 166.

⁷² Maria Julia Trombetta, “Environmental Security and Climate Change: Analysing the Discourse”, *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt 21, Sayı 4 (2008), s. 585.

⁷³ Başar Baysal ve Uluç Karakaş, “Climate Change and Security: Different Perceptions, Different Approaches”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 14, Sayı 54 (2017), s. 24.

⁷⁴ Thomas F. Homer-Dixon, “Environmental Scarcities and Violent Conflict: Evidence from Cases”, *International Security*, Cilt 19, Sayı 1 (1994), s. 5-40.

⁷⁵ Robert Kaplan, “The Coming Anarchy”, *Atlantic Monthly*, Cilt 273, Sayı 2 (1994), s 44-76.

öncelikli konulardan biri haline gelerek güvenlik sorunu olarak görülmüştür. BM Genel Kurulu da konuyla ilgili 2009 ve 2011 yıllarında iki toplantı gerçekleştirmiştir.⁷⁶

Akademik yazında da iklim değişikliği-güvenlik ilişkisi üzerine çeşitli çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Çalışmalar, iklim değişikliğinin farklı başvuru nesnelere üzerindeki etkilerine yoğunlaşmıştır. Literatüre hâkim olan genel görüşe göre bu nesnelere birey, devlet, uluslararası toplum ve ekosistemlerdir. Ancak çalışmaların çoğu tek bir nesneye odaklanmak yerine bu nesnelere etkileşim içerisinde olduğunu vurgulamıştır. Kısaca, iklim değişikliği insani, ulusal, uluslararası ve ekolojik güvenlik olmak üzere dört temel boyutuyla incelenmiştir.⁷⁷

1.3.1. İnsani Güvenlik ve İklim Değişikliği

İklim değişikliğinin bireyler üzerindeki etkileri insani güvenlik kapsamında değerlendirilmektedir. İnsani güvenliğin referans nesnesi bireylerdir. Bu yaklaşım, bireylerin ve sahip oldukları değerlerin korunması esasına dayanır. BM İnsani Güvenlik Komisyonu, insani güvenliği, “insan yaşamının hayati özünü oluşturan tüm hak ve özgürlüklerin korunması” olarak tanımlamaktadır. Ayrıca, bireylerin varlıklarını sürdürdükleri siyasi, sosyal, çevresel, ekonomik, askerî ve kültürel sistemlere yönelik tehditlerden korunması da insani güvenliğin sağlanmasıdır. Bu bağlamda, gıda güvensizliği, açlık, yetersiz beslenme, salgın hastalıklar, kaynak kıtlığı, yoksulluk, işsizlik, çevresel bozulma, doğal afetler, kirlilik, fiziksel şiddet, terörizm, etnik, dini, sınıfsal vb. çatışmalar ve siyasi istikrarsızlıklar insan güvenliğine yönelik tehditlerdir.⁷⁸ İklim değişikliği de bu tehditlerin kaynağı ya da bu tehditlerin oluşmasına sebep olan bir *tehdit çarpanı* olarak yorumlanmaktadır. İklim değişikliğini insani güvenlik boyutuyla ele alan çalışmalarda, güvenliğin genişleyen tanımında bireyi referans alan eleştirel teorilerin katkısı büyüktür. Bireylere ait değerlerin

---

⁷⁶ Baysal ve Karakaş, *a.g.m.*, s. 25-26.

⁷⁷ Çağla Vural, “Küresel İklim Değişikliği ve Güvenlik”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1 (2018), s. 73.

⁷⁸ United Nations, “Human Security in Theory and Practice”, Human Security Unit (2019), s. 6-7.

korunmasıyla ulusal ve uluslararası güvenliğin sağlanacağını savunan bu teoriler ışığında iklim değişikliğinin insanlar üzerindeki etkisine odaklanılmıştır.

İklim değişikliğinin insan yaşamına etkileri genellikle doğrudur. Örneğin, yağış düzensizliklerinin ekilebilir alanları bozması tarım sistemine etki etmektedir. Üretimde verim düşmekte ve elde edilen mahsul, talebi karşılayamayınca milyonlarca insan gıda güvensizliği yaşama ve işsiz kalabilme riskiyle yüzleşebilmektedir. Benzer şekilde su kaynaklarının azalmasıyla insanların suya erişimi kısıtlanmakta ve buna paralel olarak bulaşıcı hastalıklar yayılmaktadır. Öte yandan deniz seviyelerinin yükselmesiyle düşük kıyı bölgelerinde ve adalarda yaşayan insanlar sel, taşkın, kasırga gibi felaketlerden dolayı su altında kalma tehlikesine karşı yerinden olacaktır.⁷⁹ Barnett'e göre iklim değişikliği insan refahı ve geçim kaynakları açısından tehdit oluşturmaktadır. Adalarda, kıyılarda, kutuplarda ve kuraklığa eğilimli bölgelerde yaşayan insanların çevresel değişimlerden etkilenmesi muhtemeldir. Ancak, şiddetli çatışma olasılığını artıran bu çevresel güvensizlik, az gelişmiş ve yoksul ülkelerde daha kuvvetli hissedilmektedir. Doğal kaynaklara ve tarıma bağlı ekonomilere sahip bu bölgelerin iklim değişikliğine uyum sağlaması daha zordur. Bu durum iklim adaletsizliğinin bir yansıması olarak görülebilir. Nitekim gelişmiş kuzey ülkelerinin iklim değişikliğine negatif etkisi, gelişmekte olan güney ülkelere nazaran birkaç kat fazladır. Ancak yaşanan çevresel bozulma az gelişmiş ülkeleri daha çok etkilemektedir.⁸⁰

1.3.2. Ulusal Güvenlik ve İklim Değişikliği

İklim değişikliğiyle ilgili tartışmaların odağında, iklimsel değişimlerin devletin ulusal güvenliğine yönelttiği tehditler yer almaktadır.⁸¹ İklim değişikliğinin birey güvenliği üzerindeki etkileri doğrudan ve dolaylı olarak ulusal güvenliği de etkilemektedir. Bu

---

⁷⁹ Baysal ve Karakuş, *a.g.m.*, s. 29.

⁸⁰ Barnett, *a.g.m.*, s. 13-14.

⁸¹ Matt McDonald, "Discourses of Climate Security", *Political Geography*, Cilt 33 (2013), s. 45.

nedenle literatürde iklim değişikliğini güvenlik meselesi olarak ele alan çalışmalar genellikle ulusal güvenliği insani güvenlikle birlikte incelemektedir.⁸²

Matthew, iklim değişikliğinin ulusal güvenlik üzerindeki etkilerini ulusal gücün zayıflaması, devlet başarısızlığı ve şiddetli çatışmalar olmak üzere üç gruba ayırarak incelemiştir.⁸³ Matthew'e göre iklim değişikliği, askerî kapasite, çevresel faktörler, coğrafya, doğal kaynaklar, nüfus, rejim şekli, sosyal dinamikler ve ekonominin büyüklüğü gibi çeşitli ulusal güç öğelerini etkileme potansiyelindedir. Ancak iklim değişikliğinin en çok ekonomik gücü etkilediğini iddia etmektedir. Sel, kuraklık, sıcak hava dalgaları, yangınlar, salgın hastalıklar ve ürün kıtlığı gibi maliyetli ve yönetilmesi zor olaylardaki artış hem ekonomik geliri düşürerek hem de büyük bir mali yük oluşturarak kalkınmayı zorlaştırmaktadır. Ekonominin zayıflaması da askerî ve siyasi zafiyetlere sebep olmaktadır.⁸⁴ Söz konusu sorunlarla mücadelede artan maliyetler, kamu harcamalarından karşılanmaya çalışıldığında veya gıda, su, sağlık ve kent hizmetlerine erişilemediği için hükümetler işlevsiz kalabilmektedir. Elbette bu durum en çok zayıf ve gelişmekte olan devletleri etkilemektedir.⁸⁵ Zaten kırılgan olan bu toplumlarda, yoksulluk, işsizlik, fırsat eşitsizliği, sosyal refah politikalarının eksikliği gibi sorunlar iç siyasi istikrarsızlığa sebep olup çatışmaya yol açabilmektedir. Barnett ve Adger, iklim değişikliğini bu parametreleri etkileyen önemli bir faktör olarak yorumlamaktadır. Ayrıca, mevcut dinamiklerin geçim sıkıntısı yaşayan işsiz bireylerin silahlı gruplara katılarak şiddet eğilimi gösterebildiğine vurgu yapmaktadırlar. Öte yandan, iklim değişikliğinin direkt ve dolaylı etkilerine bağlı göçü artırması göçmenlerin gittikleri bölgelerde de etnik, dini veya sınıfsal çatışmaların ve karmaşanın çıkmasına zemin hazırlayabilir.⁸⁶ Homer Dixon'a göre diğer bir çatışma

---

⁸² Baysal ve Karakuş, *a.g.m.*, s. 31.

⁸³ Richard A. Matthew, "Is Climate Change a National Security Issue?" *Issues in Science and Technology*, Cilt 27, Sayı 3 (2011).

⁸⁴ Matthew, *a.g.m.*

⁸⁵ Matthew, *a.g.m.*

⁸⁶ John Barnett ve W. Neil Adger, "Climate change, human security and violent conflict", *Political Geography*, Cilt 26 (2007), s. 643-645.

sebebi ise devletler arasında yaşanabilecek su gibi önemli doğal kaynaklar üzerinedir.⁸⁷

İklim değişikliğinin ulusal güvenliğe diğer bir etkisi de belli bir toprağa ve sürekli nüfusa sahip olma gibi devlet olabilme şartlarını ortadan kaldırabilmesidir. Deniz seviyelerin yükselmesiyle sular altında kalma riski olan ülkeler topraklarını kaybetme ve varoluş tehdidi yaşamaktadır.⁸⁸ Zira bu durumda olan ülkelerde yaşayan insanlar zorunlu olarak başka bölgelere göç etmektedirler. Benzer durum, kuraklık ve çölleşmeye bağlı olarak ülkelerini terk eden toplumlar için de geçerlidir.

1.3.3. Uluslararası Güvenlik ve İklim Değişikliği

İklim değişikliğinin insani ve ulusal güvenliğin istikrarına yönelttiği tehditler eş zamanlı olarak uluslararası güvenliği de etkilemektedir. Bu nedenle iklim değişikliği referans nesnesi uluslararası toplum olan bir uluslararası güvenlik sorunudur ve uluslararası barış ve düzenin küresel olarak sürdürülmesi açısından bir tehdit olarak görülmektedir. Bu tehdit, devletin siyasi ve sosyal bütünlüğünü ve vatandaşlarının yaşam kalitesini etkileyen sınır aşan niteliktedir. Bu bağlamda, sonuçları itibarıyla tüm dünyayı ilgilendiren iklim değişikliğiyle mücadele küresel iş birliğine bağlıdır.⁸⁹

İklim değişikliği, uzun yıllardır uluslararası güvenlik sorunu olarak birçok devletin ve teşkilatın dış politika söylemleri arasındadır. Başta BM Güvenlik Konseyi ve Genel Kurulu olmak üzere başat uluslararası kurumlar iklim değişikliğinin bölgesel ve küresel güvenlik üzerindeki etkilerini 2007'den bu yana çeşitli yollarla tartışmaktadır. Bu çerçevede, BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon'un Darfur krizini ve bir dizi analistin Suriye iç savaşını kuraklığın tarım faaliyetleri üzerinde oluşturduğu strese bağlayarak

---

⁸⁷ Dixon, *a.g.m.*, s. 19.

⁸⁸ Baysal ve Karkuş, *a.g.m.*, s. 30.

⁸⁹ McDonald, *a.g.m.*, s. 47-48.

iklim değişikliğinin bölgesel ve uluslararası istikrarı bozduğunu iddia etmesi en önemli örneklerdir.⁹⁰

AB, iklim değişikliğini bu yönüyle değerlendiren aktörlerin başında gelmektedir. Avrupa Komisyonu'nun "İklim Değişikliği ve Uluslararası Güvenlik" başlıklı raporu konuyla ilgili kapsamlı bir analiz sunmaktadır.⁹¹ Raporda, iklim değişikliği mevcut gerilimleri ve istikrarsızlığı artıran bir *tehdit çarpanı* olarak değerlendirilmiştir. Su ve gıda kaynakları üzerindeki çatışma, kıyı şehirlerinde ve önemli altyapılarında oluşacak ekonomik zarar, toprak kaybı ve sınır anlaşmazlıkları, iklim göçü ve iklim mültecileri, devlet başarısızlığına bağlı kırılganlık ve radikalleşme, enerji arzında düşüş ve iklim değişikliğinin yönetilememesi durumunda artan küresel baskı gibi faktörler komisyon raporunda yer verilen uluslararası güvenlik tehditlerindedir.⁹²

Uluslararası güvenlik örgütü olan NATO da iklim değişikliğini geçim kaynaklarını azaltma, göçü artırma, siyasi istikrarsızlığa sebep olma, paylaşılan kaynaklar üzerinde gerilim oluşturma ve insani yardım ve afet müdahalesi ihtiyacını artırma gibi sonuçlarından dolayı uluslararası güvenlik sorunu olarak değerlendirmektedir.⁹³

1.3.4. Ekolojik Güvenlik ve İklim Değişikliği

İklim değişikliğinin biyosfer, ekosistemler ve doğal döngüyle ilişkisini inceleyen ekolojik güvenlik perspektifi henüz yeni bir yaklaşımdır. İnsan faaliyetlerinin çevre üzerindeki tahribata vurgu yapan ekoloji merkezli bu vizyon ekosistemleri güvence altına alınması gereken referans nesnesi olarak kabul etmektedir. Farklı bir ifadeyle,

---

⁹⁰ Matt McDonald, "Climate Change and Security: Towards Ecological Security?", *International Theory*, Cilt 10, Sayı 2 (2018), s. 153-160.

⁹¹ European Commission, "Climate Change and International Security" (2008), https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/reports/99387.pdf, (Erişim: 22.11.2021).

⁹² European Commission, *a.g.e.*

⁹³ Tyler H. Lippert, "NATO, Climate Change, and International Security: A Risk Governance Approach", Santa Monica, CA: RAND Corporation (2016), https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/rgs_dissertations/RGSD300/RGSD387/RAND_RGSD387.pdf, (Erişim: 22.11.2021).

çevrenin korunmasını amaçlayan ekolojik güvenlik insanın doğa üzerindeki negatif etkisini azaltarak dünya ekosistemlerinin sürdürülmesini teşvik eder.⁹⁴

Ekolojik güvenlik, birey, devlet, uluslararası sistem ve tüm ekosistemi merkezine aldığı için iklim değişikliğinin diğer üç güvenlik boyutunun önüne geçmektedir. Ekolojik güvensizlik iklim güvensizliğine; iklim güvensizliği de bireylerin ve devletlerin güvensizliğine sebep olmaktadır. Dolayısıyla iklim güvenliği için ekosistemlere verilen zararların azaltılması ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması temel hedeftir.⁹⁵ McDonald'a göre *ekolojik güvenlik söylemi*, insanların ahlaki bir sorumluluk olarak doğa üzerindeki etkisini, ekosistemlerin işlevlerini sürdürebilmesine olanak sağlayacak şekilde değiştirmesini vurgulamaktadır. Bu değişim, gelişmekte olan ülkelerdeki yoksul ve savunmasız nüfuslar, diğer canlılar ve gelecek nesillerin hak ve ihtiyaçlarına yönelik sera gazı emisyonlarını azaltmak için acil eylemlerle mümkündür.⁹⁶

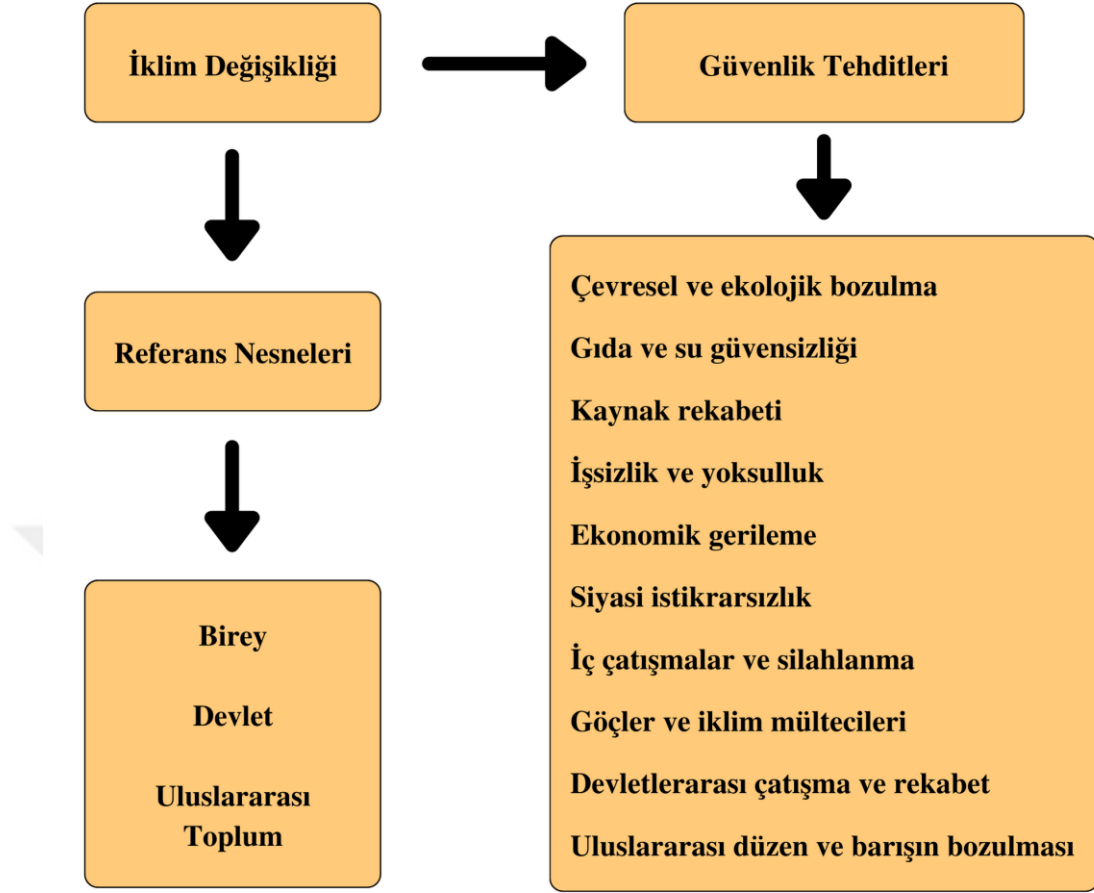
Literatürde yer alan çalışmaların çoğunda iklim değişikliğinin insan güvenliğine ve insani değerlere yönelik direkt bir tehdit olduğunu kabul gören genel bir görüş hakimdir. Gıda ve su güvensizliği, kaynak rekabeti, siyasi ve ekonomik gerileme, iklime bağlı göçler ve çatışma kısır bir döngüye girerek bireyler nezdinde güvenlik sorunu oluşturmaktadır. Ekolojik güvenliğin sağlanması ise bu sorunları ortadan kaldıracak bir çözüm olarak vurgulanmaktadır. Ancak ulusal ve uluslararası güvenlik üzerindeki etkileri hususunda bazı tartışmalar mevcuttur. İklim değişikliğini geleneksel güvenlik tehdidi olarak görmeyen iddiaların yanında, güvenlileştirilmesine yönelik eleştiriler de bulunmaktadır.

---

⁹⁴ Emirhan Altunkaya, "Revisiting the Environmental Security Concept: Climate Change as a Security Issue", *International Journal of Politics and Security (IJPS)*, Cilt 3, Sayı 2 (2021), s. 66.

⁹⁵ Vural, *a.g.m.*, s. 77-78.

⁹⁶ McDonald, *a.g.m.*, s. 155.

Şekil 1. İklim Değişikliği - Güvenlik İlişkisi⁹⁷

Şekil 1’de özetlendiği gibi iklim değişikliğinin güvenliğe etkileri farklı referans nesnelere, tehdit türleri ve analiz seviyeleriyle incelenmektedir. Kimin güvenliğinin ve hangi değerlerin tehlikede olduğuna yönelik söylemler iklim değişikliğine bağlı sorunların farklı açılardan ele alınmasına imkân sağlamaktadır.

1.3.5. İklim Değişikliğinin Güveniksizleştirilmesi

İklim değişikliğinin güvenlileştirilmesine yönelik eleştiriler, sorunun güvenlik tehdidi olmadığı ve güvenlileştirilmesinin yanlış olduğu şeklinde iki farklı yaklaşıma sahiptir. İlk gruptakiler iklim değişikliğini insani güvenliğe tehlike oluşturan bir olgu

⁹⁷ Şekil yazar tarafından düzenlenmiştir.

olarak kabul etmekle birlikte, geleneksel anlamda (ulusal ve uluslararası) bir tehdit olmadığını savunmaktadırlar. Bu yazarlar iklim değişikliği ve çatışma arasında direkt bir bağlantı kurmanın mümkün olmadığını iddia etmektedirler. Ayrıca iklim değişikliğinin diğer çevresel, ekonomik, sosyal ve politik sorunlara etkilerini belirlemenin güç olduğuna kanaat getirmektedirler.⁹⁸

İkinci argümanı savunan yazarlar ise iklim değişikliğinin güvenlikleştirilmesinin sorunun çözümü açısından olumsuz etkilerinin olacağına vurgu yapmaktadır. Özellikle referans nesnesi olarak devleti ve uluslararası düzeni ele alan bir güvenlikleştirme eylemi, nihayetinde güvenliği realist açıdan yorumlayarak devletlerin çıkarlarını korumaya yönelebilir. Sonucunda ise meselenin militarize edilmesine veya olağanüstü ve antidemokratik kararların meşrulaştırılmasına sebep olabilir. Örneğin, iklim mültecileri akınını önlemek adına bariyerler oluşturulabilir veya kaynak rekabeti nedeniyle çıkan çatışmalar iç ve dış askerî müdahaleye sebep olabilir. Bu bağlamda, ulus-devleti odağına alan güvenlikleştirme, insanların ve ekosistemlerin güvenliğinin geri plana itilmesine sebep olup sorunun çözümü için gerekli iş birliğini engelleyebilir.⁹⁹

Sonuç olarak iklim değişikliğinin güvenlikleştirilmesine karşıt olanlar, daha çok ulusal ve uluslararası güvenliğe odaklanmayı eleştirmektedir. İklim değişikliğinin insani güvenliğe tehdit yönelttiğini kabul ederler ancak sorunun ekolojinin güvenlikleştirilmesiyle küresel olarak çözülebileceğine vurgu yapmaktadır. Bu nedenle iklim değişikliğine siyasi açıdan yaklaşmayı önermektedirler.¹⁰⁰

---

⁹⁸ Baysal ve Karakuş, *a.g.m.*, s. 34.

⁹⁹ Altunkaya, *a.g.m.*, s. 74.

¹⁰⁰ Baysal ve Karakuş, *a.g.m.*, s. 35.

BÖLÜM II

2. SAHEL BÖLGESİ: JEOPOLİTİK VE EKOLOJİK BİLEŞENLER

Sahel bölgesi, doğal ve beşerî kaynakları, genç nüfus oranı ve yenilenebilir enerji imkanlarıyla büyüme potansiyeli göstermekte ve Çin, Rusya, ABD, Fransa ve Türkiye gibi kıta dışı güçlü aktörlerin yatırımlarını çekmektedir. Ancak, Afrika'nın ve özel olarak Sahel bölgesinin refahını ve düzenini etkileyen birtakım çevresel, siyasal ve ekonomik zorluklar mevcuttur. Bölge, son elli yıldır iklim değişikliği, kuraklık-kıtlık, terör-isyan hareketleri ve zayıf devlet otoriteleriyle anılmakta; dünyada en çok kriz yaşanan alanların başında gösterilmektedir. Güvenlik sorunları ve kalkınma ihtiyaçları nedeniyle uluslararası politika tartışmalarında önemli bir yere sahip olan Sahel, Sahra-altı Afrika'da merkezi konumdadır ve sürdürülebilir ilişkilerin tesisi açısından istikrara ihtiyaç duymaktadır.

Bu bölüm iki ana başlıktan oluşmaktadır. Öncelikle Sahel bölgesinin siyasi coğrafyası tanımlanmaktadır. Ardından iklim değişikliğiyle ortaya çıkan çevresel sonuçlara yer verilmektedir. Böylece, Sahel'de iklim değişikliği-güvenlik ilişkisinin ele alınacağı üçüncü ve son bölüm için gerekli ön bilgileri sunmak hedeflenmektedir.

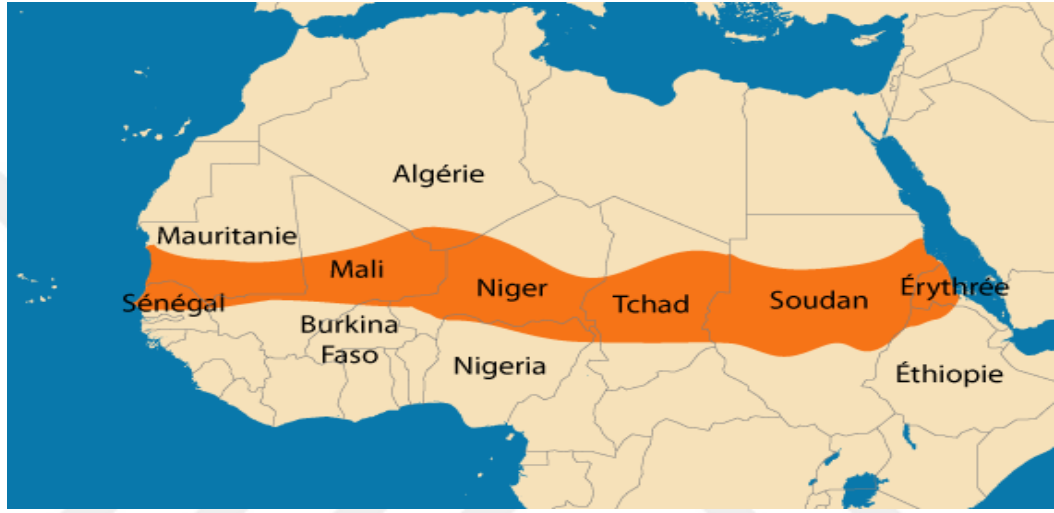
2.1. JEOPOLİTİK AÇIDAN SAHEL BÖLGESİ

2.1.1. Sahel Bölgesi

Sahel bölgesi, Afrika'da, ekvatorun kuzeyinde, Sahra Çölü ile Sudan tipi tropikal savanlar arasında kalan, Atlantik'ten Kızıldeniz'e (ve Hint Okyanusu'na) uzanan yarı

kurak hattır.¹⁰¹ Neredeyse tüm Orta Afrika'yı geçen eko-iklimsel bir bölge olan bu hat yaklaşık 5500 km uzunluğu ve 400 ila 500 km genişliğiyle 3 milyon km²'lik bir alanı kapsamaktadır.¹⁰² Bölgede yer alan ülkeler Senegal, Moritanya, Mali, Burkina Faso, Nijer, Nijerya, Çad, Sudan, Etiyopya ve Eritre'dir (Harita 1).¹⁰³ Bu çalışma çoğunlukla Batı ve Orta Afrika'da yer alan ülkelere odaklanmaktadır.

Harita 2. Sahel Bölgesi¹⁰⁴

Arapça *sahil* veya *kıyı* anlamına gelen Sahel kelimesi, Sahra'nın kıyısı/kenarı anlamında kullanılan coğrafi bir ifadeyken, zamanla tarihi, siyasi ve kültürel bileşenlerle karakterize edilmiştir.¹⁰⁵ Sahel tabiri 17. yüzyıldan bu yana kurak bitki örtüsü, göçebe yaşam tarzları, krallıklar ve İslami kültürle ilişkilendirilerek Afrika'daki Gao ve Timbuktu İmparatorluklarınca kullanılmış ve onlardan diğer dillere geçmiştir. Bu ifade, 20. yüzyılda Fransız sömürge idarecileri tarafından sıkça

---

¹⁰¹ Abdoul Hameth Ba, "Le Sahel, Bande de Transition et Couloir de Circulation", *Acteurs et Territoires du Sahel: Rôle des Mises en Relation dans La Recomposition des Territoires*, (Lyon: ENS Éditions, 2007), s. 33-46.

¹⁰² François Bost, "Sahel", *Encyclopædia Universalis*, <https://www.universalis.fr/encyclopedie/sahel/#V200486>, (Erişim: 05.03.2022).

¹⁰³ Oudah Yobom, "Climate Change and Variability: Empirical Evidence for Countries and Agroecological Zones of the Sahel", *Climatic Change*, Sayı 159 (2020), s. 365-384.

¹⁰⁴ UNFPA WCARO, "Comprendre le Sahel à travers Son Histoire, Sa Géographie et Ses Défis Sociodémographiques et Sécuritaire", 2020.

¹⁰⁵ Ba, *a.g.m.*

kullanılmıştır.¹⁰⁶ 1960'lı yıllarda, sömürgelerin tasfiye edilmesiyle bağımsızlık elde eden ülkeler sınırlı kaynak ve altyapılarıyla öncelikle merkezi bir düzene geçmeye çalışmıştır. Ancak, 1970-1980 yılları arasında yaşanan kuraklığın sebep olduğu sorunlar devletlerin büyüme hızını yavaşlatmıştır.¹⁰⁷ Bonnacase ve Brachet'ye göre bu kriz, Sahel'in insani, siyasi ve çevresel açılardan dikkat çeken bir alt bölge olarak uluslararası sistemde geniş yer bulup jeopolitik derinlik kazanmasına sebep olmuştur.¹⁰⁸

Sahel bölgesi günümüzde farklı sorunların yaşandığı *çok yönlü bir kriz bölgesi* olarak dikkat çekmektedir. Yeni sömürgecilik, ekonomik az gelişmişlik, aşırı yoksulluk, iklim değişikliği, hızlı nüfus artışı, genç işsizliği, etnisiteye bağlı çeşitli sosyal ve kültürel sorunlar, düzensiz göçler ve zayıf/kırılgan devlet yapılanmalarıyla dünyadaki en karmaşık ve istikrarsız bölgelerin başlarında yer almaktadır. Mevcut sorunlar güvenlik boşluğuna sebep olan bir döngü içindedir ve giderek şiddetlenmektedir.¹⁰⁹ Bu bağlamda bölgeyi karakterize eden nüfus, ekonomi ve devlet kırılganlıkları gibi kilit dinamiklere kısaca değinilecektir.

2.1.2. Sahel Bölgesinin Demografik ve Ekonomik Yapısı

Toplamda yarım milyara yaklaşan (470 milyon) Sahel nüfusu dünya nüfusunun %5'ine, Afrika'nın da %35'ine tekabül etmektedir. Bölge, olağanüstü bir nüfus artış hızına sahiptir.¹¹⁰ Küresel ortalama nüfus artış hızı %1 iken söz konusu ülkelerinki %3'e yaklaşmaktadır.¹¹¹

---

¹⁰⁶ Vincent Bonnacase ve Julien Brachet, "Le «crises sahéliennes» entre perceptions locales et gestions internationales", *Politique Africaine*, Cilt 130, Sayı 2 (2013), s. 7-8.

¹⁰⁷ Leonardo A. Villalón, "Editor's Introduction: Framing the Sahel: Spaces, Challenges, Encounters", *The Oxford Handbook of the African Sahel*, Leonardo A. Villalón (ed.), (Oxford: Oxford University Press, 2021).

¹⁰⁸ Bonnacase ve Brachet, *a.g.m.*

¹⁰⁹ Ahmet Berat Çonkar, "Development and Security Challenges in the Sahel Region", *NATO Parliamentary Assembly Report* (2020).

¹¹⁰ UNFPA WCARO, *a.g.e.*, s.8.

¹¹¹ Hedef ülkelerin nüfus artış hızını kıyaslamak için örneğin; Kanada 1,09; Fransa 0,2; Türkiye 1,08; Japonya -0,3; Güney Afrika 1,2. Kaynak: World Bank Open Data, <https://data.worldbank.org>.

Tablo 1. Sahel Ülkelerinin Nüfus ve Ekonomik Verileri ¹¹²

Ülke	Nüfus (2022, Milyon)	0-14 Yaş Arası Nüfus	Nüfus Artış Hızı (%, yıllık)	GSYİH (Milyon, Mevcut ABD doları)	Kişi Başı GSYİH (Mevcut ABD doları)
Senegal	17,6	7,1	2,7	24,6	1400
Moritanya	4,9	1,8	2,7	7,9	1700
Mali	21,4	9,5	3	17,3	862
Burkina Faso	22,1	9,2	2,8	17,9	857
Nijer	26	12	3,8	13,7	567
Nijerya	216,7	89,6	2,5	432,2	2000
Çad	17,4	7,6	3	10,9	659

¹¹²Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kaynak: World Population Review, “Total Population by Country” (2022), <https://worldpopulationreview.com/countries>, (Erişim: 15.03.2022). World Bank, Open Data, <https://data.worldbank.org>, (Erişim: 15.03.2022).

Tablo 1’de ülkelerin nüfusu ve nüfus artış hızına yer verilmiştir. Sahel’deki bu hızlı demografik değişim, yüksek doğurganlık ve ölüm oranlarındaki düşüşle açıklanmaktadır.¹¹³ 1960-2020 yılları arasında ülkelerin nüfusları 4 ila 7 kat artmıştır. Bu artışın gelecek yıllarda da devam edeceği öngörülmektedir. Örneğin en hızlı büyüyen Nijer’in nüfusu 2000 yılında 11 milyon iken 2022 yılı itibarıyla 26 milyonu geçmiştir. Bu sayının 2060 yılına kadar 80 milyonu bulacağı tahmin edilmektedir.¹¹⁴ Sahel demografisinde dikkat çeken diğer bir nokta ise nüfusun genç yapısıdır. Bölge nüfusunun yaklaşık %47’si 15 yaşın altındadır. Tablo 1’de görüldüğü gibi, Senegal, Mali, Burkina Faso, Nijer ve Çad’da nüfusun hemen hemen yarısı, diğer ülkelerde ise yarısına yakını 0-14 yaş arasındadır.

UNFPA WCARO’nun 2020 raporuna göre Sahel’deki aşırı nüfuslanmanın üç ana nedeni bulunmaktadır:

- Ülkelerin gelişmişlik seviyesinin düşük olması,
- Sosyal güvenlik ve aile planlaması programlarının yetersizliği,
- Hâlâ yüksek olan ölüm oranlarından dolayı toplumun doğum yanlısı tutumu.¹¹⁵

Sahel’de insanların ortalama yaşam standardı düşüktür. İklim değişikliği, demografik dinamikler ve tarımsal üretim kapasitelerinin azalmasıyla başlayan gıda eksikliği gibi ciddi sorunlarla mücadele eden nüfusun %40’ı ila 50’si yoksulluk sınırının altında yaşamakta ve insani yardıma ihtiyaç duymaktadır.¹¹⁶ Tablo 1’de görüldüğü üzere, Nijerya haricindeki ülkelerin GSYİH değeri yüz milyon doların altındadır. Benzer şekilde Senegal, Moritanya ve Nijerya dışındakilerde kişi başına düşen gelir miktarı

---

¹¹³ Sahel’de endemik olan çocuk ölümleri oransal olarak düşse de tamamen sona ermemiştir. Örneğin 1960’lı yıllarda her üç çocuktan biri ölüirken, günümüzde her on çocuktan biri hayatını kaybetmektedir.

¹¹⁴ Alisha Graves , Nouhou Abdoul Moumouni ve Malcolm Potts, “Demography and Health in the Context of Climate Change” , *The Oxford Handbook of the African Sahel*, Leonardo A. Villalón (ed.), (Oxford: Oxford University Press, 2021), s. 252.

¹¹⁵ UNFPA WCARO, *a.g.e.*, s. 11.

¹¹⁶ Çonkar, *a.g.r.*

bin doların altındadır. Bu üç ülke kıyı kesimlerinde yer almanın avantajına sahipken, diğerleri kara ülkesi olmanın zorluklarını yaşamaktadır.

Nüfus artışı ile ekonomik gelişmişlik arasındaki bağı açıklayan net bir görüş olmamakla birlikte, kabul gören modellere göre hızlı nüfus artışının, iş gücünü ve tüketimi artırması, iç pazar oluşturması ve gelişmeyi hızlandıran rekabeti teşvik etmesi ekonominin büyümesini sağlamaktadır. Piyasaların genişlemesi ve üretimin artması sonucunda maliyetlerin azalması ise ölçek ekonomisi oluşturarak ekonomik gelişmeyi hızlandırabilmektedir. Ancak Sahel ülkelerinin nüfus artışını kısa ve orta vadede kontrol altında tutması gerekmektedir. Bu ülkelerin sınırlı kaynaklarını, eğitim, sağlık, ulaşım gibi nüfusa dayalı temel hizmetlere ayırması uzun vadede kalkınmanın önünde engel olmaktadır. Diğer yandan büyük bir nüfus, arz talep dengesizliğine sebep olup kaynaklar üzerinde baskı ve rekabet oluşturarak üretkenliği azaltmaktadır. Kalkınmanın en önemli unsurlarından biri olan nüfus, beşerî sermaye olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle, nüfusun sayıdan ziyade nitelik açısından güçlü olması önemlidir. Eğitimli bir nüfusun üretime katılması ve teknolojik ilerlemeler doğrultusunda hareket ederek verimi artırmasının ekonomik gelişmeyi hızlandıracağı düşünülmektedir.¹¹⁷

Beşerî sermayenin, ekonomik kalkınmayı olumlu etkilemesi için milli gelirdeki artışın nüfus artış oranından yüksek olması gerekmektedir. Bu bağlamda, Sahel'deki hızlı büyüme, uzun dönemde bölgenin kalkınması açısından potansiyel olarak yorumlansa da mevcut durumda beslenme, barınma, çalışma, eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlerin sağlanmasını zorlaştırarak kalkınmayı yavaşlatmaktadır. Bunun başlıca sebebi ise ülke ekonomilerinin demografik ivmeye eşlik edememesidir. 1960'lardan günümüze göreceli bir büyüme gösteren ekonomiler, hızla artan nüfusun ihtiyaçlarına cevap verememektedir. Nüfus artışında dünya sıralamasının üstlerinde yer alan Sahel devletleri, ekonomi, istikrar, kalkınma ve gelişmişlik sıralamaları yapan uluslararası endekslerin sonlarındadır. Zenginlik nüfusun büyük kısmını oluşturan çocuklara

---

¹¹⁷ Mehmet Vahit Eren, "Nüfus Artışı ile Kalkınma Arasındaki İlişki: Sahra-Altı Afrika Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir Analiz", *International Journal of Economic and Administrative Studies*, Cilt 27 (2020), s. 141-144.

yönelik sağlık ve eğitim için kullanılsa da diğer sektörlerdeki hizmetlerde ve altyapıda yetersiz kalmaktadır.

Sahel’de koşullar her ne kadar zor olsa da bölgenin büyüme potansiyeli mevcuttur. Gerek iş gücü açısından gerekse iş alanları ve pazarları açısından geleceğin önemli bölgelerinden biri olmaya adaydır. Özel sektörün güçlendirilmesi ve yatırımların yönlendirilmesi için daha işlevsel politikaların yürütülmesiyle (yerli ve yabancı yatırımların teşvik edilmesi vb.) önemli getirilerin elde edilmesi kuvvetle muhtemeldir.

Sahel ülkelerinin kaydettiği düşük gelişimin bir diğer sebebi ise istihdamla ilgilidir. Demografik büyüme karşısında modern sektörün yeterli seviyede iş alanı vadedmemesi, kayıt dışı faaliyetlere yönelim ve işsizlik sorunlarına yol açmaktadır. Kentsel kayıt dışı sektör ve tarım ve hayvancılığın iş kollarında sahip olduğu %70 ila 90’lık pay, gençlerin iş fırsatlarını azaltarak işsizlik sorununa sebep olmaktadır. Hayatını idame ettirebilmek için göç dışında başka alternatifleri olmayan gençler, çoğunlukla güvencesiz şartları olan düşük ücretli işlere mahkûm olmaktadır. Öte yandan, bu zincirde yer almayan kesim radikalleşerek/yasa dışı faaliyetlere yönelerek çatışma ve siyasi istikrarsızlık açısından tehdit oluşturmaktadır.¹¹⁸

Sahel ülkelerinin en önemli ekonomik faaliyetleri tarım, hayvancılık ve ormancılıktır. Büyük ölçüde haziran-eylül ayları arasında düşen yağmura bağlı tarımla ve yayla hayvancılığıyla yapılan üretim, nüfusun dörtte üçünden fazlasının (%80-90) geçim kaynağıdır. Öte yandan, en önemli ihracat sektörünü oluşturarak ülkelerin milli ekonomilerine büyük katkıda (GSYİH’lerin %40 ila %60’ı) bulunmaktadır.¹¹⁹ Tablo 2’de görüldüğü gibi, Sahel ülkelerinin öne çıkan ihracat ürünleri tarım, hayvancılık, değerli madenler ve petrole dayalıdır. Burkina Faso, Çad, Mali ve Nijer bölgedeki başlıca tahıl üreticileridir ve komşu ülkelere ihracat yapmaktadır. Genel olarak temel

---

¹¹⁸ UNFPA WCARO, *a.g.e.*, s. 14.

¹¹⁹ OSS, “Sahel and West Africa: Atlas of land cover maps – Strengthening Resilience through services related to innovation, communication and knowledge – BRICKS (Benin, Burkina Faso, Chad, Ethiopia, Ghana, Mali, Mauritania, Niger, Nigeria, Senegal, Sudan and Togo)” (2019), s. 18.

tarım ürünleri arasında buğday, yağlı tohumlar, kahve, kakao, pamuk ve yerfıstığı yer almaktadır. Sahel’de hayvancılık da milli gelirden önemli bir role sahiptir. Senegal ve Moritanya gibi kıyı ülkelerinde balık ürünleriyle, bölgenin doğusuna doğru yayla ve çiftlik hayvancılığıyla elde edilen ürünlerin ticareti yapılmaktadır.

Tablo 2. Sahel Ülkelerinin Temel İhracat Ürünleri¹²⁰

Ülke	Temel ihracat ürünleri
Senegal	balık, yer fıstığı, petrol ürünleri, fosfat, pamuk
Moritanya	balık, demir cevheri, petrol, altın, bakır
Mali	altın, pamuk, tahıl
Burkina Faso	altın, pamuk, hayvansal ürünler, susam, tahıl
Nijer	uranyum, hayvansal ürünler, yağlı tohumlar, börülce
Nijerya	petrol ve petrol ürünleri, kakao, kereste
Çad	petrol, sığır, pamuk, arap zamkı

¹²⁰ Tablo yazar tarafından derlenmiştir. Kaynak: Christian Borgemeister ve Diğerleri, *Land, Climate, Energy, Agriculture and Development in the Sahel Synthesis paper of case studies under the Sudano-Sahelian Initiative for Regional Development, Jobs, and Food Security*, ZEF Working Paper Series 204, Center for Development Research, University of Bonn (2021), s. 2.

Bu alanlardan elde edilen gelirden son yirmi yılda ilerleme kaydedilse de dünya pazarının değişkenliğine bağımlı olduğundan istikrarlı bir büyüme gösterememektedir. Örneğin Nijer'in uranyum ihracatı tarihsel olarak Nijerlilerin çoğunluğu için ekonomik koşulları iyileştirememektedir. Mali, Burkina Faso ve Çad ekonomileri de değişkenlik gösterirken Senegal kısmen istikrarlıdır. Bölgenin en hızlı büyüyen ve baskın olan ekonomisi ise Nijerya'nındır.¹²¹ Bölgedeki tarımsal üretkenlik, küresel standartlara göre düşük seviyelerde kalmaktadır. 20. yüzyıla kadar tarımsal üretim açısından büyük ölçüde kendine yeten Sahel'deki bu düşüş 1968 ile 1993 yılları arasında 25 yıl süren yıkıcı kuraklıktan kaynaklanmaktadır.¹²²

Sahel bölgesi uzun vadede avantaj sağlayacak yenilenebilir enerji potansiyeline sahiptir. Güneş, biyokütle, rüzgâr ve hidroelektrik enerjisi üretme imkânı mevcuttur. Bu kaynakların bölgedeki yerleşim alanlarında ve sanayide kullanılmasıyla hem ekonomik kazanç elde edilmesi hem de iklim değişikliğini tetikleyen sera gazı emisyonunun azaltılması hedeflenmektedir.¹²³

Sahel'de tarımsal üretime etki eden diğer bir sorun da son yıllarda öne çıkan küresel *arazi kapma* yarışının merkezlerinden biri haline gelmesidir. Küresel üretimin dünya nüfusunun ihtiyaçlarını karşılayamayacağı endişesiyle jeostratejik önem kazanan gıda güvenliğinin sağlanması açısından ABD, Fransa, Almanya (ve birçok Avrupa ülkesi), Hindistan, Çin ve Japonya gibi büyük güçler Afrika'da tarıma elverişli toprakları kiralama veya satın alma yoluyla elde ederek stratejik güç elde etmeye çalışmaktadır. Ayrıca yakın zamanda yaşamış ve fosilleşmemiş canlılardan elde edilen bir yenilenebilir enerji kaynağı olan biyokütle enerjisiyle enerji güvenliğinin de sağlanabileceği bu yöntemin, Afrika'daki maliyetinin daha ucuz olması çok-uluslu şirketlerin bölgeye yönelmesinin sebeplerindedir. Mali, Nijer, Nijerya, Senegal,

---

¹²¹ Daniel Eizenga, *Long Term Trends across Security and Development in the Sahel*, (Paris: OECD Publishing, West African Papers, Sayı 25, 2019), s. 9.

¹²² Oli Brown, "Dossier sur Les Risques Entraînés par le Climat et la Fragilité: Afrique du Nord et Sahel", *Adelphi* (2019), s. 5.

¹²³ OSS, *a.g.e.*, s. 28.

Burkina Faso, Sudan, Etiyopya gibi ülkeler, tarımda gelişmiş bilgi ve teknolojiyi kullanamadıklarından kendilerine gelen arazi taleplerini kabul etme eğilimi göstermekte ve verimli ekim alanlarını kuzey ülkelerinin hizmetine sunarak kısa süreli kâr elde etmeye razı olmaktadır.¹²⁴

Dünyanın işlenmemiş ekilebilir tarım arazilerinin yarısından fazlasına sahip olan Sahra-altı Afrika, “bir ülkedeki geniş arazilerin yabancı devletlerce işletilmesi” anlamına gelen *arazi gaspı rekabetinin* odağındadır. Gıda güvenliğinin ve tarımsal anlamda kendine yetebilirliğin hayati önemde olduğu mevcut dönemde toprak satışlarının bölge ülkeleri için önemli kalkınma sorunlarından biri olduğu düşüncesiyle bu uygulamanın fayda ve zararları tartışılmaktadır. Tarımda hızla artan doğrudan yabancı yatırımlar kalkınma fırsatları sunarken birtakım zorluklar ve riskler de barındırmaktadır. Arazi devrinin ev sahibi ülkeye yararlı olduğunu kabul eden görüşler yabancı yatırımların istihdam oluşturma, teknoloji geçişi, altyapı geliştirme, tarımsal üretkenliği iyileştirerek verimi ve gıda arzını artıracığını savunmaktadır. Bu durumun gıda güvenliğini sağlayarak ekonomiyi olumlu etkileyeceği düşünülmektedir.¹²⁵

Uygulamanın zararlarına dikkat çeken diğer grup ise arazi rekabetini yeni bir sömürgecilik biçimi olarak tanımlamaktadır. Zengin ve gelişmiş ülkelerin, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere onlarca yıllık sürecek, milyonlarca hektarlık toprak işletme hakkı elde etmesi, toprak, su ve doğal kaynakların ele geçirilmesi yoluyla gıda egemenliğini ve demokratik erişimi sorgulatan neokolonyal bir girişim olarak yorumlanmaktadır. Ayrıca, kırsal topluluklar için varoluşsal önemde olan toprakların yabancılara devrinin nüfusun kolektif kimliğinin bozulması ve yoksulluğun artması gibi sorunlara yol açtığı belirtilmektedir. Diğer yandan ev sahibi devletlerin, ülkelere yapılan yabancı yatırımları yoksulluğun azaltılması ve kalkınmaya katkı sağlanması

---

¹²⁴ Ahmet Kavas, “Afrika’nın Verimli Arazilerinin Yabancı Yatırımcılarca Sahiplenilmesinde Gıda Güvenliği ve Biyoyakıt Faktörünün Önemi”, *Adam Akademi*, Cilt 4, Sayı 1 (2014), s. 1-20.

¹²⁵ Valérie Potvin, “L’accaparement Des Terres Et Ses Impacts Sur La Sécurité Alimentaire En Afrique Subsaharienne” (Yüksek Lisans Tezi, Ottawa Üniversitesi, 2013), s. 5-8.

amacıyla kullanma konusunda yönetim kapasitesine sahip olup olmadığı da sorgulanmaktadır.¹²⁶

2.1.3. Devlet Kırılganlıkları ve Çatışmalar

Sahel ülkeleri sosyal, ekonomik ve çevresel unsurların yanında benzer siyasi yapılara da sahiptir. Bağımsızlık elde ettikleri zamandan (1960-70) bu yana, güçlü sistemler kuramayan devletlerin siyasal sorunlarının bazıları zayıf, otoriter ve istikrarsız yönetimler, iç savaşlar, askerî darbeler ve dış müdahalelerdir.

Sahel ülkelerinin yerleşik meselelerin başında kurumsal kapasite eksikliği gelmektedir. Batılı ülkelere yüzlerce yıl yerel idareler olmadan merkezden yönetilen ve tüm kaynakları sömürülen bu ülkelere kamusal yatırımlar yapılmadığı ve ekonomik miras bırakılmadığından bağımsızlıktan sonra devletler güçlü bir yapılanma kurmakta zorluk yaşamıştır. Diğer taraftan toplumların dini ve etnik açıdan çok çeşitliliği ve geleneksel göçebe yaşam biçiminin hâkim olması bölgesel dinamikleri etkileyen önemli özelliklerden biridir. Pastoral bir yaşam biçimine sahip olan ve kabileciliğin kabul gördüğü bu coğrafyada, ulus-devlet kültürü yaygın olmadığı için devlet otoritesinin benimsenip meşruiyet verilmesi toplumsal yapıda zaman zaman problemlere sebep olmaktadır.

Bölgede yer alan devletlerin elektrik, su, yol gibi temel altyapı ve eğitim, sağlık ve çalışma gibi sosyal hizmetlerdeki güçleri günümüzde halen sınırlı kalmaktadır. Öyle ki Kırılgan Devletler Endeksinin 2020 raporuna göre Sahel ülkeleri 178 ülkenin yer aldığı kırılganlık listesinde ilk ellidedir.¹²⁷ Benzer tablo BM Kalkınma Programı'nın aynı yıl yayımlanan İnsani Kalkınma Raporu'nda da görülmektedir. Bu raporda yer alan 189 ülke içinde Nijer 189, Çad 187, Mali 184, Burkina Faso 183, Senegal 168,

---

¹²⁶ *a.g.e.*, s. 5-8.

¹²⁷ Fund for Peace, "Fragile States Index Global Data", <https://fragilestatesindex.org/data/>, (Erişim: 20.03.2022).

Nijerya 161 ve Moritanya 157'nci sırada yer almaktadır.¹²⁸ Bu ülkeler, zayıf demokrasi, istikrarsız ve meşru olmayan hükümetler, yaygın yoksulluk, sağlık ve eğitim hizmetlerine erişim eksikliği, kişi başına düşen dar gelir, kısa yaşam süresi, yetersiz kamu hizmetleri, hukuksuzluk ve insan hakları ihlalleri gibi kriterlerden dolayı düşük insani gelişmişlik sınıfında yer almaktadır.

Sahel günümüzde çok sayıda geniş kapsamlı güvenlik sorunuyla karşı karşıyadır. Bölgenin istikrarını, kalkınmasını ve ekonomisini doğrudan etkileyen bu sorunlar kısaca şöyle gruplandırılmaktadır:

- İç çatışmalar ve yerel isyanlar,
- Terörizm,
- Yasa dışı ticari faaliyetler.¹²⁹

Sahel, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra dünyanın geri kalanından farklı olarak şiddetin yoğunlaştığı ve birçok organize darbenin, iç savaşın ve isyanın yaşandığı bir alan olmuştur. Meydana gelen her çatışma farklı bileşenlerle açıklanmıştır. Trémolières, Walther ve Radil'in analizine göre post-kolonyal elitlerin yönetim biçimi, sahip olunan doğal kaynaklar, egemenlik arayışı ve etnik ve dini kimliğin sömürülmesi çatışmaları tetikleyen belirgin faktörlerdir. Ancak bunlar tek başına sorun teşkil etmekten ziyade birbirleriyle etkileşime girerek krizleri derinleştirmiştir.¹³⁰ Senegal'in güneyindeki Casamance Hareketi'nin ayrılıkçı çatışmaları, Nijer deltasındaki petrol rezervlerinin hakimiyeti için 1999'dan bu yana yaşanan silahlı çatışmalar, Mali ve Nijer'deki Tuareg (Tevarık) ayaklanmaları,

---

¹²⁸ UN Human Development Programme, Human Development Reports, Latest Human Development Index Ranking, <https://hdr.undp.org/en/content/latest-human-development-index-ranking>, (Erişim: 20.03.2022).

¹²⁹ Philipp Heingrigns ve Trémolières Marie, *Global Security Risks and West Africa: Development Challenges*, West African Studies (Paris: OECD Publishing, 2012), s. 36-37.

¹³⁰ Marie Trémolières, Olivier J. Walther ve Steven M. Radil, *Géographie des Conflits en Afrique du Nord et de l'Ouest*, Cahiers de l'Afrique de l'Ouest (Paris : Éditions OCDE, 2020), s. 34.

Sudan’da yaşanan etnik çatışmalar sonucu Güney Sudan’ın bağımsızlık kazanması ve Darfur krizi Sahel’de yaşanan büyük iç çatışmalardan bazılarıdır.¹³¹

Sahel hattında sıklıkla görülen çatışmaların bazıları pastoral/göçebe topluluklarla yerleşik çiftçiler arasında dönemsel olarak patlak veren mülkiyet anlaşmazlıklarından kaynaklanmaktadır. Son yıllarda bu tür çatışmalar, kuraklık, yaylacılık faaliyetlerinin değişmesi, çiftçilerin toplam nüfusundaki artıştan dolayı otlak arazilerin azalmasıyla çoğalmıştır. Topluluklar arasındaki bu çatışmaların demografik ve ekolojik baskının artış eğiliminin devam etmesi halinde yoğunlaşması muhtemeldir.¹³²

2003’te başlayan ve 300 binden fazla kişinin ölmesine sebep olan Darfur krizi, iklim değişikliğinin temel sebeplerden olduğu en büyük insani krizlerden biri olarak kabul edilmektedir. Sahel’de Sudan’ın batısında yer alan Darfur bölgesi, 1970’te yaşanan kuraklıktan sonra düşük yağış, çölleşme, bitki örtüsünün ve doğal kaynakların bozulması gibi çevre sorunlarıyla karşılaşmıştır. Kuraklığın yoğun hissedildiği kuzeyden orta ve güney kesimlere doğru gerçekleştirilen göçler, bu bölgelerde arazi ve su kaynaklarının kullanımı konusunda göçebe ve yerleşik topluluklar arasındaki çatışmaları yoğunlaştırmıştır.¹³³ Darfur’daki çatışmanın tarihi, siyasi, ekonomik ve toplumsal birçok unsuru olsa da UNEP, su kıtlığının, iklim değişkenliğinin ve verimli toprakların hızlı kaybının çatışmalarda önemli bir rol oynadığını belirtmiştir. Kuzeyde çoğunluğu oluşturan Arap kökenli göçebelerin çevresel olarak yerinden olması ve güneye göçü, ormansızlaşma, aşırı otlatma, su ve verimli toprak eksikliğini derinleştirerek buralarda yaşayan Arap olmayan gruplarla etnik çatışmaları tetiklemiştir.¹³⁴

Dünyanın en az gelişmiş ülkeleri arasında sıralanan Sahel ülkelerindeki aşırı yoksulluğun, hızlı nüfus artışı ve iklim değişikliğiyle birlikte yaygınlaşması,

---

¹³¹ A.g.e., s.38.

¹³² Eizenga, a.g.e., s. 16-17.

¹³³ Salah Hakim, “The Role of Climate Change in the Darfur Crisis”, *The Economic, Social and Political Elements of Climate Change*, Walter Leal Filho (ed.) (Berlin: Springer, 2011), s. 817-820.

¹³⁴ Robyn Smith, “The Water Scarcity Conflict Nexus: The Case of Darfur”, (Yüksek Lisans Tezi, Stellenbosch Üniversitesi, 2017), s. 84-85.

kalkınmanın yanı sıra siyaset ve güvenlik dinamiklerini de olumsuz yönde etkileyerek devlet kontrolünü ve egemenliğini zayıflatmaktadır. Bu konuda yönetici elitlerin zenginliği kendi çevrelerinden oluşan belli bir zümre için kullanıp yolsuzluk yapması ve sıradan vatandaşa refah dağıtmaması önemli sorunlardan biridir. Paralel olarak iktidarların uzun ömürlü olması ve genellikle aile içinde el değiştirmesi, siyasi seçimlerin uzun süreler yapılmaması, genç nüfusa siyasi söz hakkının tanınmaması ülkeleri ideolojik gruplara bölerek silahlı çatışma, isyan, uyuşturucu trafiği ve kaçakçılık gibi yasadışı faaliyetlere ve marjinal eylemlere sebep olmaktadır.¹³⁵ Devlet otoritesinin ülke topraklarının tamamına nüfuz edememesi veya meşruiyet bulamaması güvenlik boşluğu oluşturmaktadır. Hem siyaseten ihmal edilen hem de kamu hizmetlerinden mahrum kalan kesimler devlet otoritesine karşı çıkararak kutuplaşmaktadır. Buralarda yaşayan halk, silahlı terörist gruplara katılarak ayrılıkçı hareketlere başvurmaktadır.¹³⁶

Coğrafi açıdan iç içe geçmiş sınırlar, geniş toprakları olan Sahel’de suç örgütlerinin eylemlerini kolaylaştırmaktadır. Ülke sınırlarının birleştiği alanlarda yeterli denetim yapılamadığından, uyuşturucu, silah ve insan kaçakçılığı yaygınlaşmış durumdadır. Batı Afrika 2005 yılından bu yana Güney Amerika’dan Avrupa’ya yapılan kokain, eroin ve tütün trafiğinin merkezi haline gelmiştir.¹³⁷ Uluslararası organize edilen bu faaliyetler Sahel’deki şiddeti körükleyerek istikrarsızlığı artırmaktadır. Özellikle elde edilen illegal gelirler milli ekonomileri zayıflatarak devletlerin mali gücünü kırmaktadır. Böylece mevcut siyasi güvensizlik, iktisadi sebeplerle derinleşerek bir döngü içine girmektedir. Suç faaliyetinin yayılması, şiddeti ve yolsuzluğu besleyip insani kayıplara, altyapının yıkılmasına ve yatırımların azalmasına sebep olduğundan ekonomik gelişme durmaktadır. Ekonomik yoksulluk ise insani güvenliği tehdit ettiğinden devlet egemenliğinin sorgulanmasına yol açmaktadır.¹³⁸

---

¹³⁵ Rasmus Alenius Boserup ve Luis Martinez, *Europe and The Sahel-Maghreb Crisis* (Copenhagen: DISS Publications, 2018), s.18.

¹³⁶ *a.g.r.*, s.18-19.

¹³⁷ Guillaumont Jeanneney S. ve Diğerleri, “Linking security and development A Plea for the Sahel”, FERDI, , Cilt 1 (2016), s. 21.

¹³⁸ Heingrigns ve Trémolières, *a.g.e.*, s. 49-50.

Tablo 3. Ülkelere Göre Şiddet Olayları ve Mağdur Sayısı (1997-2019)¹³⁹

Ülke	Çatışma Sayısı	Vefat Sayısı	Temel Çatışmalar
Senegal	443	1 403	Casamance olayları (1982-2014)
Moritanya	59	129	Büyük bir çatışma yok
Burkina Faso	697	1 716	İsyan hareketleri (2016-)
Mali	2211	6 845	Tuareg isyanı (2007-09) Mali iç savaşı (2012-)
Çad	658	7 642	Çad iç savaşı (1998-2002, 2005-10) Boko Haram eylemleri (2014-)
Nijer	623	3 265	Tuareg isyanı (2007-09) İsyan hareketleri (2012-) Boko Haram eylemleri (2013-)
Nijerya	9 017	67 512	Boko Haram eylemleri (2009-) Toplumlararası şiddet Nijer Deltası'nda isyan (2003-)

¹³⁹ Marie Trémolières ve Diğerleri, *a.g.e.*, s. 69.

Sahel'in bugünkü güvenlik sorunlarının kökeninde 2000'lerden sonra radikal ideolojiler ekseninde ortaya çıkan ve bölgede yayılan yapılanmalar bulunmaktadır. Yalnızca Sahel'i değil, Afrika, Avrupa ve Asya kıtalarını etkileyen terörizm, küresel güvenliğe yönelik stratejik bir tehdittir. Batı Afrika'da Moritanya, Mali ve Burkina Faso'da Mağrip El Kaidesi; Nijer, Nijerya ve Çad'da Boko Haram ve Doğu Afrika'da El-Şebap örgütleriyle bağlantılı birçok terör örgütü bulunmaktadır.¹⁴⁰ Bölgesel istikrarı bozabilecek güçteki bu yapılanmalar, devlet otoritelerinin sınırlı kaldığı ülkelerde artan demografik ve çevresel baskının hayat şartlarını kötüleştirilmesinden faydalanarak geniş kesimlerce destek bulmaktadır. Bombalama, insan kaçırma ve güvenlik güçleriyle çatışma yoluyla hareket eden gruplar 2004 yılından sonra nüfuzunu artırmıştır.¹⁴¹ Tablo 3'te 1997-2019 yılları arasında bölgede meydana gelen çatışmalara sebep olan faktörlere ülkelerle birlikte yer verilmiştir. Olayların sıklığı Sahel'deki askerî güvensizliğin boyutu hakkında somut veriler sunmaktadır.

Son on yılda, Arap ayaklanmalarının (2011) Kuzey Afrika'dan güneye doğru yayılmasıyla birlikte Sahel bölgesi jeopolitik bir karmaşanın içerisine girmiştir. 2012'de Mağrip El Kaidesi'nin desteğiyle Mali'nin kuzeyinde yaşayan göçebe bir topluluk olan Tuaregler'in isyan ederek merkezi otoriteye karşı çıkmasıyla başlayan çatışmalar Sahel'i günümüze kadar sürecek olan bir çıkmaza sürüklemiştir. Grubun eylemlerini genişletmesi bölgeye yönelik dış müdahalenin önünü açmıştır. Kısa sürede komşu ülkelere de yayılan terörizmle mücadele ederek bölgesel bütünlüğü ve istikrarı sağlama iddiasıyla Fransa, BM'nin onayıyla, 2013 yılında Mali'de Serval adı verilen askerî operasyonunu başlatmıştır. 2014'te Barkhane Operasyonu adıyla genişletilen müdahale Moritanya, Burkina Faso, Çad ve Nijer'i de kapsamıştır. Bu doğrultuda söz konusu ülkeler, aynı yıl G5S güvenlik grubunu kurarak bölgedeki terörist örgütlerle

---

¹⁴⁰ Batı Afrika'da şu an aktif olan diğer oluşumlar şunlardır: Büyük Sahara İslam Devleti, Ensarul İslam, Cemaat Nasrul-İslam ve'l Müslimin. Bunların haricinde belli dönemlerde etkili olan gruplar da mevcuttur. Daha fazla bilgi için bakınız: Combating Terrorism Center, "The End of the Sahelian Anomaly: How the Global Conflict between the Islamic State and al-Qa`ida Finally Came to West Africa", Cilt 13, Sayı 17 (2020), s. 3.

¹⁴¹ Heingrigns ve Trémolières, *a.g.e.*, s. 41.

mücadele etmeyi amaçlamıştır.¹⁴² Barkhane, 2022 yılı itibarıyla sona erdirilmiş olsa da bölge halen terörden arındırılmamış ve istikrar sağlanamamıştır.¹⁴³

Beslenme ve barınma şartlarının iklimle ayrılmaz bir bütün olarak hayati önemde olduğu Sahel'i sayılan bu sorunların yanında iklim krizi de hayli zorlamaktadır. Nitekim iklim değişikliği Sahel'de etkileri yıllardır sürmekte olan ve gelecek yıllarda da şiddetleneceği tahmin edilen kritik bir sorundur. Çalışmanın Sahel'in jeopolitik ve ekolojik denklemlerini okumayı amaçlayan bu bölümünün devamında iklim değişikliğinin bölgede fiziki açıdan sebep olduğu bozulmalar incelenecektir.

2.2. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN SAHEL'DEKİ FİZİKSEL ETKİLERİ

IPCC' ye göre sanayileşmeyle birlikte artan insan faaliyetleri, küresel ısınmayı yaklaşık 1 derece artırarak, dünyanın 0,8 ila 1,2 derecelik ısıya ulaşmasına sebep olmuştur. Mevcut eğilimin devam etmesi durumunda, bu sayının 2050'ye kadar 1,5 derece olacağı tahmin edilmektedir.¹⁴⁴ İklim sisteminde köklü değişimlere sebep olan bu ısınmadan en çok etkilenen alanların başında Sahel gelmektedir. Yarı kurak olan bu bölgenin sıcaklığı diğer coğrafyalardan daha hızlı artış göstermektedir.¹⁴⁵ Genel olarak Afrika kıtası, özelde Sahel bölgesi tarihsel olarak küresel ısınmayı hızlandıran sera gazı salınımına en az sebep olan aktörlerdir, mamafih antropojenik iklim değişikliğinden en üst seviyede etkilenmektedirler.¹⁴⁶ Bu durum bölgenin mevcut sorunla mücadelesini oldukça zorlaştırmaktadır. Artan sıcaklık derecesi yaşam koşullarını bozabilecek varoluşsal sorunlara sebep olmaktadır. Sahel-Sahra hattının fiziki açıdan ısınmaya ve çölleşmeye elverişli bir alan olması da iklim değişikliğinden

---

¹⁴² Mali 15 Mayıs 2022'de G5S'den ayrılmıştır.

¹⁴³ Jean-Marc Châtaigner, "Sahel et France, Enjeux D'une Relation Particulière", *Héredot*, Sayı 172 (2019), s. 123-136.

¹⁴⁴ IPCC, Summary for Policymakers, *Special Report on Global Warming of 1.5°C* (2018), https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/sites/2/2019/05/SR15_SPM_version_report_LR.pdf, s. 4.

¹⁴⁵ UNHCR, "Climate Risk Profil: Sahel", <https://www.unhcr.org/61a49df44.pdf>, 2021, s. 6.

¹⁴⁶ Bakınız: World Population Review, "Greenhouse Gas Emissions by Country 2022" (2022), <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/greenhouse-gas-emissions-by-country>, (Erişim: 25.03.2022).

daha çok etkilenmesinin bir diğer nedenidir.¹⁴⁷ IPCC raporlarından hareketle Sahel'in küresel sıcaklık artışı ortalamasından yaklaşık olarak 1,5 kat daha hızlı ısındığı yönünde kuvvetli veriler bulunmaktadır.¹⁴⁸

İklim değişikliğine yüksek oranda maruz kalan bölge, bu sorundan farklı şekillerde etkilenmektedir. Aşırı hava şartları anormal sıcaklık, kuraklık, sel, kum fırtınaları ve yağış düzensizliklerine sebep olmaktadır. Sahel'in iklimi, Atlantik Okyanusu ve Sahra Çölü'nün etkileşimiyle meydana gelen sıcaklık ve yağışla tanımlanmaktadır. Bölge genelinde kuzey yarım kürenin yaz aylarında yağışlı bir mevsim yaşanmaktadır. Sahra'ya yakın bölgelere çok az yağış düşerken batı ve güney kesimlerde yağışlı mevsim daha uzun sürmektedir.¹⁴⁹ Sahel genel olarak yıl boyunca çok yüksek sıcaklıklarla karakterize edilen sıcak-yarı kurak bir iklime sahiptir. Kasım-mart ayları arası uzun ve yoğun kurak bir dönem yaşanmaktadır. Kış mevsimine denk gelen bu dönemde genellikle yağış görülmediği ve nem oranının düşmesinden dolayı toz yüklü rüzgarlar eserek kum fırtınalarına dönüşmektedir. Mayıs-ekim arasında ise düzensiz yağışların yaşandığı bir mevsim görülmektedir.

2.2.1. Sahel'de Sıcaklık Artışı ve Kuraklık

UNHCR'in 2021 yılında yayımladığı rapor IPCC ile benzer bir tablo sunmaktadır. Buna göre emisyonların düşük seviyede kalması halinde Sahel'de mevcut durumda 1,5 dereceyi aşmış olan sıcaklığın 2030'da 2, 2050'de 2,4 ve 2080'de 2,5 derece olacağı öngörülmektedir. Orta ve yüksek emisyonlarda ise 2080'e kadar 3,6 dereceyi

---

¹⁴⁷ Sahel'in topografyası çoğunlukla düzdür. Rakımlar çoğunlukla 200 ila 400 metre arasındadır. Senegal'in büyük kısmı ve Moritanya ve Nijerya'nın kıyı bölgeleri deniz seviyesindedir. Nijer'in kuzeyinde ve Çad'ın kuzey ve doğu kesimlerinde 1.000 ila 2.000 metre arasında yüksekliğe sahip bazı izole dağlık alanlar mevcuttur. Kuzey'de Sahra Çölü ve güneyde tropikal alanlarla sınırdış olduğu için kuzeyden güneye kurak ve yarı nemli bir bitki örtüsü mevcuttur. Bkz.: UNHCR, Climate Risk Profil: Sahel, s. 3.

¹⁴⁸ IPCC, "Desertification", *Climate Change and Land*, (2019), s. 277;

USIAD, "Climate Change Risk in West Africa Sahel: Regional Fact Sheet" (2017), https://www.climatelinks.org/sites/default/files/asset/document/2017%20April_USAID%20ATLAS_Climate%20Change%20Risk%20Profile%20-%20Sahel.pdf, s.1.

¹⁴⁹ K. Lewis ve C. Buontempo, *Climate Impacts in the Sahel and West Africa: The Role of Climate Science in Policy Making*, West African Papers, Sayı 02, (Paris: OECD Publishing, 2016), s. 7.

bulabileceği tahmin edilmektedir. En yüksek artışın 3 derece ile Kuzeydoğu Moritanya ve Kuzeybatı Mali'de görüleceği belirtilmektedir. Bölgedeki en az ısınma ise 1,6 derece ile Senegal'de beklenmektedir.¹⁵⁰ Bölgenin ortalama sıcaklığı 22-36 derece aralığındadır. 1970-2010 yılları arasında 0,6 ila 0,8 derece arasında artan sıcaklık değerinde, uzun vadeli tahminlere göre yaklaşık 3 derece artış beklenmektedir.¹⁵¹ Sıcak hava dalgalarının yoğunlaşmasıyla birlikte bölge genelinde sıcaklıklar artma eğilimindedir.

2.2.2. Sahel'de Yağış Düzensizliği ve Sel Olayları

Gelecek iklim projeksiyonlarında sıcaklık değerleriyle ilgili güçlü ihtimallere yer verilirken Sahel'in yağış rejimiyle ilgili veriler yeterince net değildir. Yağışların ilkbahar aylarında başlayacağı ve çoğu ülkede artacağı tahmin edilmekte; Mali ve Senegal'de ise azalacağı öngörülmektedir. Ancak yine de tahminler çok değişkenlik gösterdiğinden net ifadeler kullanmak oldukça zordur. Sahel'de yıllık yağış ortalaması yıldan yıla ve on yıldan on yıla değişkenlik göstermektedir. Kuzey kesimlere yaklaşık 100-200 mm yağış düşerken, nispeten tropik olan güney kesimlere 500-600 mm ile daha fazla yağış düşmektedir. Ancak bu oranlar önceki yüzyılın ilk yarısına göre çok geridedir. 1950-1960 yıllarını kapsayan aralıkta ortalamanın üzerinde seyreden yağış miktarı ilerleyen yıllarda düşüşe geçmiştir. Bilhassa, 1970-1980 yılları arasında Sahel, milyonlarca insanı etkileyen büyük bir krize sebep olan dramatik kuraklık yaşamıştır.¹⁵² Kaynakların yanlış kullanımı, okyanusların ısınması ve artan sanayileşmeyle hava koşullarında ortaya çıkan değişiminin sebep olduğu bu kuraklıkla birlikte bölgedeki yağışlar yüzde 30 oranında düşmüştür. Yaklaşık on yıl süren aşırı kurak dönem Sahel'in yağış sisteminde önemli değişimlere sebep olmuştur. Bu tarihten günümüze yağış miktarı genel olarak düşük kalmış, yağmurlu günlerde yoğunluk artmış ve sel olayları daha sık görülmüştür.¹⁵³ Bu eğilimin gelecek yıllarda

---

¹⁵⁰ UNHCR, *a.g.r.*, s. 6.

¹⁵¹ USIAD, *a.g.e.*; UNHCR, *a.g.r.*, s.6.

¹⁵² JISAO (University of Washington/Joint Institute for the Study of the Atmosphere and Ocean), "Sahel Precipitation Index (20-10N, 20W-10E), 1901-2017" (2017), http://research.jisao.washington.edu/data_sets/sahel/, (Erişim:10.04.2022).

¹⁵³ USIAD, *a.g.e.*, s. 2.

devam edeceği, kuzey kesimlerde yağışların azalacağı, güneyde ise artacağı ve sel olaylarının daha çok görüleceği tahmin edilmektedir.

Tablo 4. Sahel’de Kuraklık ve Sel Olayları (2000-2020) (Yıllar ve Kişi Sayısı) ¹⁵⁴

Ülke	Kuraklık Yılları	Kuraklıktan Etkilenen Toplam Kişi Sayısı	Sel Yılları	Selden Etkilenen Toplam Kişi Sayısı
Senegal	2002, 2011, 2014, 2018	2 093 702	2002, 2003, 2005, 2007-2010, 2012, 2013, 2016, 2019, 2020	888 903
Moritanya	2002, 2003, 2005, 2006, 2007, 2009, 2011, 2017, 2018, 2020	7 414 554	2002, 2003, 2005, 2006, 2007, 2009, 2013, 2019	170 869
Burkina Faso	2011, 2014, 2020	9 750 000	2003, 2006, 2007-2010, 2012, 2013, 2015- 2017	545 621
Mali	2005, 2006, 2010, 2011, 2020	11 925 000	2001-2003, 2007-2009, 2013, 2015, 2016, 2018, 2019	225 414
Çad	2001, 2009, 2012, 2017	6 686 800	2007, 2008, 2010, 2019, 2020	369 386
Nijer	2000, 2001, 2003, 2005, 2020	2 879 898	2001, 2005, 2009, 2011, 2015, 2017, 2020	24 883 986
Nijerya	-	-	2000, 2001, 2003-2007, 2009- 2020	11 559 298

¹⁵⁴ Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur. Kaynak: World Bank, Climate Change Knowledge Portal Open Data, <https://climateknowledgeportal.worldbank.org>, (Erişim: 10. 05. 2022).

Sel ve taşkınlar, toprak erozyonu ve bozulması gibi çevresel etkilerin yanı sıra insan yaşamı ve ekonomiler üzerinde de önemli etkilere sahiptir. 1970-80 kuraklığının ardından Batı Afrika’da kent merkezlerinde sel olayları artmıştır. Öte yandan yıllık seller, şehirlerin patlayıcı büyümesinin, yoksulluğun ve yetersiz kentsel planlama politikalarının bir yansımasıdır. Risk alanlarındaki kentsel yayılma nedeniyle taşkınların şiddetlenmesinden insan faaliyetleri sorumludur (Örneğin, Nuakşot, Ouagadougou, Dakar ve Niamey).¹⁵⁵ 1990’lardan önce yılda ortalama iki kez görülen yıkıcı seller, 2000’lerden sonra yılda ortalama 8 kez kaydedilmiştir. Bu olaylar Sahel kuşağında yüzlerce insanın ölümüne ve büyük maddi hasara sebep olmuştur. Örneğin, 2007’de yaşanan sel olaylarından 800 binden fazla kişi etkilenmiş ve 210 kişi hayatını kaybetmiştir. 2009 yılında ise seller 600 binden fazla insanı etkileyip 193 can kaybına yol açmıştır.¹⁵⁶ Sellerden en çok etkilenen ülkeler Senegal, Burkina Faso ve Nijer’dir. Nijer’de 1999-2015 yılları arasında yaklaşık 29 milyon kişi sellerden olumsuz yönde etkilenmiştir.¹⁵⁷ Tablo 4’te 2000-2020 yılları arasında Batı ve Orta Sahel’de kaydedilen büyük kuraklık ve sel olaylarına yer verilmektedir.

2.2.3. Deniz Seviyelerinin Yükselmesinin Sahel’deki Sonuçları

Son 30 yılda Afrika’daki deniz seviyesi, küresel ortalama deniz seviyesinden daha yüksek bir oranda artmıştır. Genel olarak okyanusların ısınması ve buzulların ve buz tabakalarının erimesinden kaynaklanan deniz seviyesindeki yükselmenin Afrika çevresinde devam etmesi, alçak bölgelerdeki kıyı taşkınlarının ve kıyı erozyonunun artmasına sebep olmaktadır. Sahel’in Atlantik kıyılarındaki ve Gine Körfezi’ndeki deniz seviyelerinin daha fazla yükselmesi beklenmektedir. Bu durum su ve okyanus akıntılarının hareketine bağlı olarak bölgesel farklılıklar göstermektedir.¹⁵⁸ IPCC, 2100 yılına kadar 18 ila 59 cm arasında bir deniz seviyesi yükselmesine işaret ederken

---

¹⁵⁵ François Gemenne ve Diğerleri, “Changement Climatique, Catastrophes Naturelles et Déplacements de Populations en Afrique de l’Ouest”, *Geo-Eco-Trop: Revue Internationale de Géologie de Géographie et d’Écologie Tropicales*, Cilt 41, Sayı 3 (2017), s. 4.

¹⁵⁶ F. Tazen ve Diğerleri, “Trends in flood events and their relationship to extreme rainfall in an urban area of Sahelian West Africa: The case study of Ouagadougou, Burkina Faso”, *Journal of Flood Risk Management*, 2019, s. 12.

¹⁵⁷ Christian Borgemeister ve Diğerleri, *a.g.m.*, s. 14.

¹⁵⁸ UNHCR, *a.g.r.*, s. 6.

Batı Afrika sahillerinde 2050 yılına kadar 14,4 cm'ye varan bir yükseliş beklemektedir.¹⁵⁹

Atlantik kıyısında yer alan ülkelerin ekonomileri ve geçim kaynakları için kıyı ve okyanus sistemleri önemlidir. İklim değişikliğinin, kaynakların aşırı kullanımı, habitat bozulması, biyolojik çeşitlilik kaybı, tuzlanma, kirlilik ve kıyı erozyonu gibi mevcut stres faktörlerinden kaynaklanan zorlukları artırması beklenmektedir.¹⁶⁰ Sahel'de deniz seviyelerinin yükselmesinden etkilenen ülkeler, Senegal, Nijerya ve Moritanya'dır. Deniz seviyesinin yükselmesiyle birlikte, bu ülkelerin kıyı bölgelerinin sular altında kalarak altyapı, ulaşım, tarım ve su kaynakları üzerinde sorun oluşturması muhtemeldir.

2065 km kıyı şeridi bulunan Senegal'de deniz seviyelerinin yükselmesiyle deltalarda ve kıyılarda su baskını ve erozyon riski bulunmaktadır. Yüzyılın sonunda nüfusun yarısından fazlasının yaşadığı ve çoğu ekonomik faaliyetlerin yer aldığı kıyı bölgelerinin sular altında kalması beklenmektedir.¹⁶¹

Nüfusun dörtte birinin kıyı bölgelerinde yaşadığı Nijerya'nın sahil uzunluğu ise 850 km'dir. Sahel'de en yüksek refah seviyesine ve ekonomiye sahip olan bu ülkenin sanayi alanlarının yüzde 85'i kıyı bölgelerindedir. Tahminlere göre 2100 yılına kadar herhangi bir insan müdahalesi olmadığı varsayıldığında, deniz seviyesindeki 1 metrelik artış, 18 bin km²'yi tehdit ederek buralarda yaşayan milyonlarca insanı sel ve su baskınlarıyla karşı karşıya bırakacaktır. Ayrıca Nijerya'nın batı kıyısı boyunca bariyer sistemlerinin su altında kalıp aşınmasıyla 17 bin km²'lik sulak alanın da kaybolacağı belirtilmektedir.¹⁶²

Sahel'de deniz seviyelerinin yükselmesinden etkilenmesi beklenen diğer ülke ise 750 km'den fazla kıyı şeridi ile Atlantik Okyanusu'na erişimi olan Moritanya'dır. 2050

---

¹⁵⁹ IPCC, *a.g.e.*

¹⁶⁰ Sally Brown, Abiy S. Kebede ve Robert J. Nicholls, "Sea-Level Rise and Impacts in Africa, 2000 to 2100" (2011), <https://www.weadapt.org/placemarks/maps/view/1146>.

¹⁶¹ *a.g.e.*, s.12-13.

¹⁶² *a.g.e.*, s.12.

yılına kadar deniz seviyesinin 19 cm ve 2080’de 36 cm yükselmesi öngörülmektedir. Kıyı sularına ve yer altı suyu rezervuarlarına tuzlu su girmesine neden olabilecek bu sorun aynı zamanda kıyı toplulukları için ciddi bir tehdittir. Moritanya’nın başkenti ve bölgenin en büyük liman kentlerinden biri olan Nuakşot zayıf altyapısından dolayı sel ve benzeri afetler konusunda kırılgandır.¹⁶³

2.2.4. İklim Değişikliğinin Sahel’de Tarıma Etkisi

Sahel ülkelerinde balıkçılık, ormancılık ve hayvancılığın dahil olduğu çiftçi/tarım faaliyetleri temel geçim kaynağıdır ve ulusal ekonomide büyük bir paya sahiptir. GSYİH’nin %40’ı ila %50’sine katkıda bulunan bu sektör, ülke nüfuslarının önemli bir kısmını istihdam etmektedir.¹⁶⁴ Ancak bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesi ve verim alınması tamamen iklime bağlıdır. Yağmurla beslenen tarım uygulamaları, genellikle üç veya dört ay süren yaz yağışlarının süresine ve miktarına göre belirlenmektedir. 1970-80 kuraklığının ardından kırılgan hale gelen iklimin yağış düzensizliklerine sebep olması savunmasız olan bölge halkının büyük bir kısmının geçimini tehlikeye atmaktadır. Bölgede sınırlı olan verimli ve ekilebilir alanlar, aşırı otlatma ve ekim-biçim ve ormansızlaşma nedeniyle zaten bozulmaktayken yağış düzensizliği, yüksek sıcaklıkların neden olduğu çölleşme, kum istilası ve toprak erozyonu nedeniyle daha da daralmaktadır. Şekil 2’de iklim değişikliğinin tarım faaliyetlerini etkileyen olumsuz etkileri ve birbiri arasındaki bağ özetlenmiştir. Küresel standartlara göre düşük kalan üretimin iklimsel değişkenliğe uyum sağlamakta yetersiz kalan ekonomik ve kurumsal kapasiteyle daha da düşerek ulusal ihtiyaçları dahi karşılayamayacak seviyeye gerilemesi kuvvetle muhtemeldir. Modern yöntemlerin uygulanamaması, teknoloji ve altyapı eksikliği üretimin düşük seviyelerde kalmasının en önemli sebeplerindedir.¹⁶⁵ Bu çerçevede vurgulanması gereken diğer bir nokta ise iklim değişikliğinin tarımsal üretim kanalıyla ekonomik büyüme üzerindeki dolaylı etkisidir. İklim değişikliği,

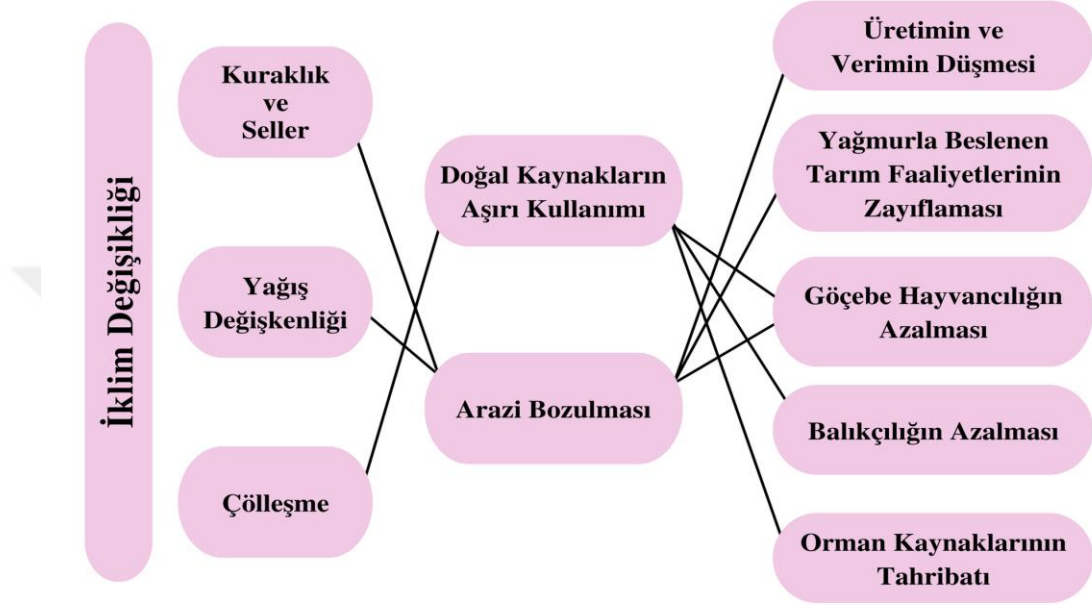
---

¹⁶³ *a.g.e.*, s. 13.

¹⁶⁴ 2019 verilerine göre oranlar: Nijer’de %73, Çad’da %75, Mali’de %62, Nijerya’da %35, Moritanya’da %31 ve Senegal’de %30 . Kaynak: World Bank, “Employment in agriculture (% of total employment) (modeled ILO estimate)”, <https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.ZS>, (Erişim: 10.05.2022).

¹⁶⁵ Ministry of Foreign Affairs of Netherlands, *a.g.e.*, s. 8.

tarım sektöründeki genişlemeyi sınırlandırarak ülke ekonomilerinin büyümesini yavaşlatma eğilimindedir. Bu durum Sahel'deki yoksulluğun kronik olmasına sebep olmaktadır. Farklı bir ifadeyle, iklim koşullarının değişmesi tarımsal üretimi azalttığından, *a fortiori*, ihracat da azalarak milli gelire katkı sunamamaktadır.¹⁶⁶

Şekil 2. İklim Değişikliğinin Tarımsal Üretime Yönelik Negatif Etkileri¹⁶⁷

2.2.5. İklim Değişikliğinin Sahel'de Su Kaynaklarına Etkisi

Sahel'de sıcaklık artışı ve yağış düzensizliklerinin kritik seviyede etkilediği faktörlerden biri de nehir, göl ve yer altı sularını kapsayan tüm su kaynaklarıdır. Genel olarak kurak bir bölge olan Sahel'de ana su kaynakları Nijer Nehri, Volta Nehri ve Çad Gölü Havzası'dır. Gelecek hava tahminlerine dayanarak yapılan değerlendirmelere göre iklim değişikliği, 2050'ye kadar bölgenin farklı alanlarındaki

¹⁶⁶ Sylvester Ohiomu, Patience Ozor ve Sylvester Onyeoma, "Relationship Between Climate Change and Food Security in Sub-Saharan Africa", *Management and Economics Research Journal*, Cilt 7, Sayı 4 (2021), s. 7.

¹⁶⁷ Şekil yazar tarafından yeniden düzenlenmiştir. Kaynak: FAO, "Burkina Faso, Mali et Niger: Analyse des conflits liés aux ressources naturelles dans les trois pays du Liptako-Gourma: Note de synthèse" (2021), <https://www.fao.org/3/cb7446fr/cb7446fr.pdf>, s. 9.

yüzeş su seviyelerinin değişmesine sebep olacaktır. Hava şartlarındaki değişkenlik, nüfus ve ekonomi arasındaki ters orantı, zayıf su yönetim sistemleri ve altyapılar ve kolektif yönetimin eksik kalmasından dolayı suyun yanlış temin edilmesi su kaynaklarının azalmasının başlıca sosyo-ekonomik ve siyasi sebepleridir. Mevcut verilere göre nehir akışlarında 2050'ye kadar %20 ila 40 arasında düşüş beklenmektedir.¹⁶⁸

Nijer Nehri, yaklaşık 4200 km uzunluğuyla Nil ve Kongo Nehirlerinden sonra Afrika'nın üçüncü büyük nehridir. 1,2 milyon km²'lik geniş bir alanı kapsayan nehir Mali, Nijer ve Nijerya'nın da aralarında bulunduğu altı ülke tarafından paylaşılmaktadır. Sélingué Barajı'yla Mali nehirden en fazla yararlanan ülkedir. Nehir, çok sayıda ekonomik ve tarımsal faaliyet, içme suyu temini ve hidroelektrik üretimi için ana su kaynağıdır.¹⁶⁹ Yaklaşık olarak 110 milyon insanın gıda ve su ihtiyacını karşılayan bu sınıraşan nehir bölgenin kalkınması için önemli bir potansiyeldir. Ancak 1970'lerde yaşanan uzun kuraklıktan sonra yağışların sürekli azalması nehir rejiminde değişikliklere yol açmıştır. Yer altı suyu seviyelerinin düşüşü nehir akışını da düşürmüştür. Nehir seviyesi 1990'larda kısmen yükselse de iklimsel değişikliklere karşı oldukça hassastır ve yaklaşık 40 yıldır daha az su üretmektedir. Bu nedenle Nijer Havzası suyun paylaşımı konusunda yaşanan gerilim ve çatışmalardan dolayı bölgesel bir sorun olarak tanımlanmaktadır.¹⁷⁰

Burkina Faso, Mali ve dört komşu ülkeden¹⁷¹ geçen Volta Nehri, Batı Afrika'da oldukça önemli bir su kaynağıdır ve başta Burkina Faso olmak üzere kıyıdaş ülkelerin ekonomilerine ciddi katkıda bulunmaktadır. Tarımsal üretim, içme suyu, balıkçılık ve hidroelektrik üretimi için kullanılan su kaynağı artan talepten dolayı ülkeler arasında

---

¹⁶⁸ Ministry of Foreign Affairs of Netherlands, *a.g.e.*, s. 5.

¹⁶⁹ Gil Mahe ve Diğerleri, "Le fleuve Niger et le Changement Climatique au cours des 100 Dernières Années" (2011), *Hydro-climatology: Variability and Change* (Proceedings of symposium), <https://iahs.info/uploads/dms/16774.25-131-137-344-08-Mahe-corr.pdf>, s. 132-136.

¹⁷⁰ Sandrine Vaucelle, "Le fleuve Niger et Son Bassin : Aménagements, Gouvernance et Stratégies D'adaptation au Changement Climatique", *Les Cahiers d'Outre-Mer*, Sayı 270 (2015), s. 246.

¹⁷¹ Benin, Togo, Gana ve Fildişi Sahili.

rekabete ve anlaşmazlıklara sebep olmaktadır. Yaklaşık 400 bin km²'lik alanıyla sınıraşan bu nehir, iklimde görülen değişikliklerden etkilenmektedir. Havzada yarı kurak ve nemli bir iklim görüldüğünden doğal olarak buharlaşma miktarı yağıştan fazladır. Öte yandan, 1970'lerden sonra yağış ve akışta düşüş gözlemlenmiştir. Ayrıca tekrar eden kuraklıklarla artan sıcaklıklar buharlaşmayı da yoğunlaştırmıştır. Bu eğilimin, Sahel'in gelecek iklim projeksiyonlarında yağış düzeniyle ilgili belirsizliklere rağmen, her halükârda devam edeceği tahmin edilmektedir. İklim değişikliği yalnızca yağışları, nehir akışını ve buharlaşmayı doğrudan etkilemekle kalmayacak, aynı zamanda sulama için talebin artmasına yol açacak ve yağmurla beslenen tarımı giderek daha belirsiz hale getirecektir. Araştırmalar, 2050 yılına kadar ortalama yıllık yağış, yüzey akışı ve yer altı suyunun azalacağını, bunun sonucunda hidroelektrik güçte %30'luk bir düşüşle sulama için su talebinin karşılanamamasına neden olacağını öngörmektedir. Su miktarının azalmasının yanı sıra mevsimsel akışlardaki değişimlerin suyun kalitesini ve ekosistemleri bozması da kuvvetle muhtemeldir. Bu nedenle, su paylaşımı ve iklim değişikliğine uyum stratejilerinin geliştirilmesi konusunda paydaş ülkeler arasında iş birliğinin sağlanamaması durumunda yaşanabilecek bir çatışma iklim değişikliğinin dolaylı etkileri arasında gösterilmektedir.¹⁷²

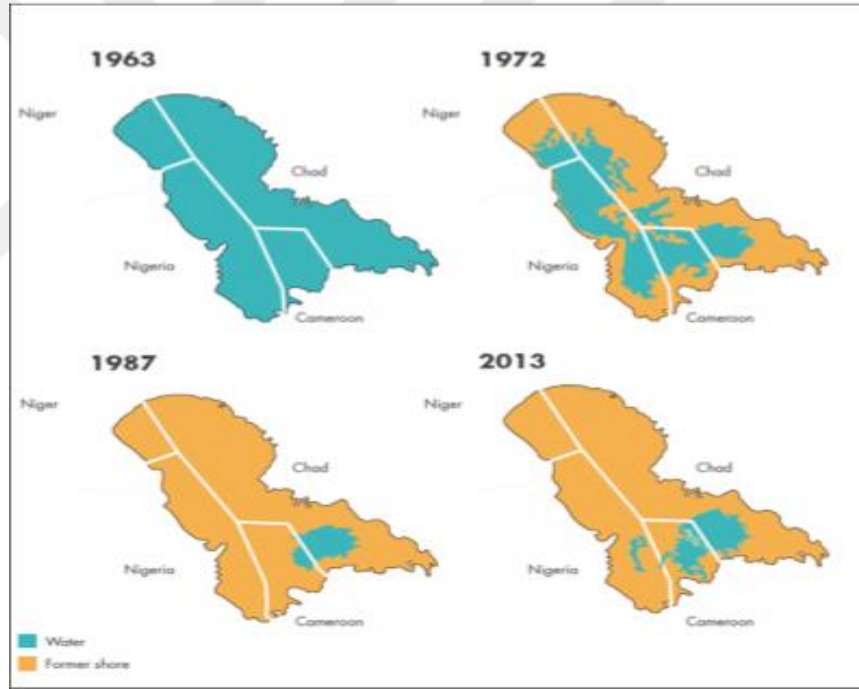
İklimsel değişikliklerin tehdit ettiği en önemli tatlı su kaynağı Çad Gölü'dür. Nijer, Nijerya, Çad ve Kamerun sınırları arasında kalan Çad Gölü Havzası, Sahel'de jeopolitik açıdan bir alt bölgedir. Terörist grupların yoğunluğuyla zaten sıcak çatışma alanı olan havzada su kaynağının giderek azalması bölge dinamiklerini bozan büyük sorunlardandır. Günümüzde yaklaşık olarak 2,5 milyon insan, kuraklıktan dolayı göl çevresine yerleşerek geçimini sağlamaya çalışmaktadır. 1976'da 700 bin olan bu sayının 2025'te 3 milyona ulaşması beklenmektedir. Gölün kaynaklarından genel olarak 50 milyon kişi tarım, hayvancılık ve balıkçılık yaparak yararlanmaktadır. Gölün çevresindeki 300 bin km²'lik geniş bir alan tarım faaliyetleri için elverişlidir. Ancak,

---

¹⁷² M. Mul ve Diğerleri, "Évaluation des Ressources en Eau du Bassin de la Volta", Colombo, Sri Lanka: Institut international de Gestion des Ressources en Eau, Document de travail IWMI 166 (2015), s. 30-36.

bölge halkı için hayati önem taşıyan bu göl yok olma tehlikesi altındadır.¹⁷³ Küresel ortalamadan daha hızlı ısınan Sahel’de artan sıcaklık ve azalan yağışlar nedeniyle hidrolojik döngüsü bozulan Çad Gölü giderek küçülmekte ve etrafı çölleşmektedir. Yüksek sıcaklık değerleri, göl suyunun buharlaşmasını yılda yaklaşık 2500 ila 3000 mm hızlandırmaktadır. Ayrıca, 1970’lerdeki yıkıcı kuraklıktan sonra yağış koşulları değişkenlik göstermiştir. Bu tarihlerde göl, yıllık 800 mm’ye yakın yağış alırken bugün yaklaşık 400 mm almaktadır. Gölün yüzeyi, 1964’te 26 bin km² iken 1987’de on kat (%90) küçülerek 2 bin 500 km²’nin altına inmiştir. Harita 3’te görüldüğü üzere, 2013’te tekrar yükselerek 14 bin km²’ye ulaşsa da yağışlardaki düzensizlik ve belirsizlik devam etmektedir.

Harita 3. Çad Gölü’nün Yıllara Göre Değişimi¹⁷⁴

Küresel modellere göre gelecek yıllarda Sahel’de beklenen sıcaklık artışının buharlaşmayı hızlandırmaya devam edeceği öngörülmektedir. Bu durum, bölgesel

¹⁷³ Chitra Nagarajan ve Diğerleri, “Climate-Fragility Profile: Lake Chad Basin”, *Adelphi* (2018), s. 21.

¹⁷⁴ Ministry of Foreign Affairs of Netherlands, *a.g.e.*, s. 22.

istikrarın karşı karşıya olduğu riskler konusunda endişe vericidir. Nitekim kaynakların yok olması su stresini artırarak bölgenin kalkınmasını ve üretim kapasitesini bozmaktadır.¹⁷⁵ Sosyo-ekonomik bağlamda iklimsel değişimlere ve çevresel dönüşümlere uyum sağlamak, hayatını sürdürmek için yeni üretim stratejileri uygulamak zorunda olan insanlar için önemli bir zorluktur. Sahel kuşağı gibi kurak bir alanda varlık gösteren her su kaynağı hayati önem taşırken bu kaynakların tükenmekte olması bölge insanı ve ekosistemleri açısından ekolojik bir felakettir.

Kısaca, nüfusun hızla büyümesi, mevcut çatışmalar, sömürge geçmişi, iklim değişikliği ve buna uyum sağlamaya elverişsiz ekonomik ve kurumsal kapasite doğal kaynaklar üzerindeki insani baskıyı artırmaktadır. Yağış düzenindeki belirsizlik ise büyük çoğunlukla tarıma bağlı olan yaşam koşullarını kırılganlaştırmaktadır. Yıllardır devam eden kuraklığın ve teknolojik yetersizliğin tarımda düşük verimle sonuçlanması da üretimin nüfusun ihtiyaçlarını karşılayamayıp gıda güvensizliğine ve devletlerin siyasi ve ekonomik açıdan zayıflamasına yol açmakta ve insanları göçe zorlamaktadır. Sayılan bu faktörler birbirini etkileyerek sorunların çözümünü zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla, neden-sonuç ilişkisi kurarak değerlendirmek konunun anlaşılması açısından kolaylaştırıcı bir yöntemdir. Bu amaçla, çalışmanın gelecek bölümünde, iklim değişikliğinin Sahel’de yol açtığı sorunlar arasındaki döngü ve bunun yol açtığı güvenlik sorunları ele alınmaktadır.

---

¹⁷⁵ Patrick Arnold Ombiono Kitoto, “Réchauffement Climatique et Migration vers Les Rives Du Lac Tchad”, *Migrations Société*, Sayı 163 (2016), s. 150-154.

BÖLÜM III

3. SAHEL'DE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE GÜVENLİK TEHDİTLERİ

İklim değışikliğinin son dönemde üzerinde en çok tartışılan küresel sorunlardan biri haline gelmesiyle birlikte, bölgesel çatışmalar ve göçler bağlamında güvenlikle yakın bir ilişkisinin olduğu fikri uluslararası alanda kabul görmeye başlamıştır. Özellikle Sahel, iklim kaynaklı çatışmaların en açık örneği olarak gösterilmektedir. Senegal'den Sudan'a kadar neredeyse tüm kuşak tehdit altındadır. İklim değışikliği Sahel'de, doğal afetler, ekonomik gerileme, siyasi istikrarsızlık, gıda ve su güvensizliği ve iklim göçlerini artırarak toplumlar ve devletler arası çatışmayı tetiklemektedir. Hızlı nüfus artışı ve çevresel bozulmalar, azalan kaynaklar üzerindeki rekabeti kısıktarak radikalleşmeyi ve şiddeti yaygınlaştırma potansiyeline sahiptir. Bu açıdan bölge, insan güvenliğine ilişkin enerji/kaynak yoksulluğuna bağlı olarak genel bir güvensizlikle ve varoluşsal sorunlarla mücadele etmektedir. İklim değışikliği konusunda alınacak önlemler bu nedenle Sahel'deki güvenlik boşluğunu doldurarak artan terörist eylemlerle de mücadele yöntemlerinden biri olacaktır.

Çalışmanın bu bölümü, iklim değışikliğiyle güvenlik arasında ilişki kuran fikir ve teorilere yer verilen birinci bölüm ve Sahel'i karakterize eden dinamiklerin incelendiği ikinci bölüm üzerine inşa edilmektedir. Dolayısıyla bu bölüm tezin temel varsayımına yönelik analiz sunmayı hedeflemektedir. Bu çerçevede Sahel'de iklim değışikliği-çatışma-gıda güvensizliği ve iklim göçü ilişkileri ayrı başlıklar altında ele alınmaktadır. Son olarak iklim değışikliğinin Sahel'deki sonuçlarının uluslararası güvenliğe yönelik etkileri ve iklim değışikliğine uyum stratejileri bütünleşmiş bir açıdan değerlendirilmektedir.

3.1. Sahel’de İklim Değişikliği-Çatışma İlişkisi

2000’li yılların başından bu yana Sahel, dini aşırılık, isyanlar ve toplumsal şiddetin yoğunlaşmasına ve yayılmasına sahne olmuştur. Özellikle küresel terörist oluşumların ağlarını pekiştirmesinden ötürü 9/11 saldırılarından sonra ABD, Sahel’i küresel istikrar için risk potansiyeli olan bir bölge olarak sınıflandırmıştır. Devletlerin terörle mücadele kapasitesinin eksikliğinden dolayı güvenliği sağlayamaması etnik, dini ve siyasi bölünmeleri derinleştirerek bölgenin günümüze kadar sıcak bir çatışma alanı olmasına sebep olmuştur. Çatışmaların yoğunluğu ve şiddeti, 2015-2021 yılları arasında zirveye ulaşmıştır. Bu dönemde yaklaşık 19.000 çatışma yaşanmış ve 70.000 kişi öldürülmüştür. Zaman zaman sivilleri de hedef alan eylemler bölgenin istikrarsızlığın en önemli sebebidir. Bunların çoğu ideolojik ve etnik temelli terörist gruplarca yapılmaktadır.¹⁷⁶ Ancak son on yıldır, iklim değişikliğinin güncel bir küresel sorun haline gelmesiyle birlikte, uluslararası alanda Sahel’i temel alan güvenlik stratejilerinde, yükselen çatışma ve terörizmle iklim değişikliği arasında bağ kuran söylemler çoğalmaya başlamıştır. Bu konuda güvenlik çalışmalarında yer alan temel iddiaya göre iklim değişikliğinin kuraklığa ve çölleşmeye neden olarak kaynak kıtlığına yol açması, göçe ve yeni çatışmalara zemin hazırlamakta veya var olanları şiddetlendirmektedir.¹⁷⁷ Farklı bir ifadeyle, iklim değişikliği-çatışma ilişkisi dolaylıdır. Fenomen, tek başına bir çatışma sebebi değildir; doğal kaynaklar üzerindeki negatif etkisiyle özellikle kırılgan toplumlarda bir *tehdit çarpanı* rolü oynamaktadır. Bu görüş birçok küresel ve bölgesel örgüt tarafından paylaşılmaktadır. Örneğin, BM Genel Sekreteri António Guterres 2012 yılında Güvenlik Konseyi’ne yaptığı bir açıklamada şu ifadeleri kullanmıştır:

“...Sahel ülkeleri, iklim değişikliğinin hızlandırıcı etkilerinin başlıca mağdurlarıdır. Sahel’de kuraklık ve çölleşme yeni olmasa da sıklığının ve yoğunluğunun artması kıt kaynaklar üzerinde potansiyel bir çatışma sebebi ve yeni bir zorunlu yerinden edilmenin itici gücü olarak muhtemelen gelecekte daha da kötüleşecektir. ... Çölleşme ve iklim değişikliğinin etkileriyle

---

¹⁷⁶ Matthew Pflaum, *Pastoralisme et Violence en Afrique du Nord et de l'Ouest*, Notes ouest-africaines, Sayı 31, (Paris: Éditions OCDE, 2021), s. 8.

¹⁷⁷ Tor A. Benjaminsen, “Does Climate Change Lead to Conflicts in the Sahel?”, *The End of Desertification? Disputing Environmental Change in the drylands*, Roy H. Behnke ve Michael Mortimore (Ed.) (Berlin: Springer, 2016), s. 100.

şiddetlenen yoksulluk ve az gelişmişlik, etnik kökene ve aşırı dinciliğe dayalı ideolojiler tarafından istismar edilmektedir...”¹⁷⁸

BM Çölleşmeyle Mücadele Sekreterliği'nin 2014'te yayımladığı bir rapor, çölleşmenin Sahel'de terör saldırılarını sıklaştırdığını savunmuştur. Bu iddia, BM'nin daha sonraki Sahel'e destek stratejilerine zemin oluşturmuştur. Benzer şekilde, 2011 AB Sahel Stratejisi ve 2015 Bölgesel Eylem Planı, Sahel Kalkınma İttifakı'nın 2018 Programı, 2019 G7 Sahel Ortaklığı Eylem Planı ve AfB'nin deklarasyonları çevresel bozulmayla mücadele etmenin Sahel'deki şiddet ve terörün azalmasına katkıda bulunabileceği fikrine dayanmaktadır.¹⁷⁹

İklim güvenliği uzmanı Profesör Oli Brown, iklim değişikliğinin Sahel'deki bölgesel risklerini analiz ettiği çalışmasında, sorunun çatışmaya sebep olabileceği durumları dörde ayırarak şu şekilde sınıflandırmıştır:

- Göçebe veya yarı göçebeler - çiftçi çatışmaları,
- İklim göçüyle bağlantılı gerilimler,
- Su kaynaklarının paylaşımı konusunda anlaşmazlık,
- Zayıf devlet kapasitesi ve silahlı muhalefet grupları çatışmaları.¹⁸⁰

Göçebe hayvancılık, yaylacılık, yerleşik veya yarı yerleşik biçimlerinde karma bir yaşam standartları olan göçebe gruplar (pastoraller) geleneksel olarak Sahel ile özdeşleşmiştir. İklim değişikliği, ülke ekonomilerinde önemli bir paya sahip olan bu insanları yerleşik sisteme geçmeye zorlamaktadır. Moritanya, Burkina Faso, Mali ve Çad'da çoğunlukta olan göçebelerin nüfusu hızlı arttığından diğer gruplarla aralarındaki rekabet ve gerilim de büyümektedir. Genişleyen ekim ve değişen mera hareketliliği en büyük sorunlardan biridir. Demografik baskıyla artan talebe karşın olağandışı hava koşullarının azalttığı kaynak arzı çatışmalara etki eden bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, pastoraller devlet ve diğer sosyal gruplar

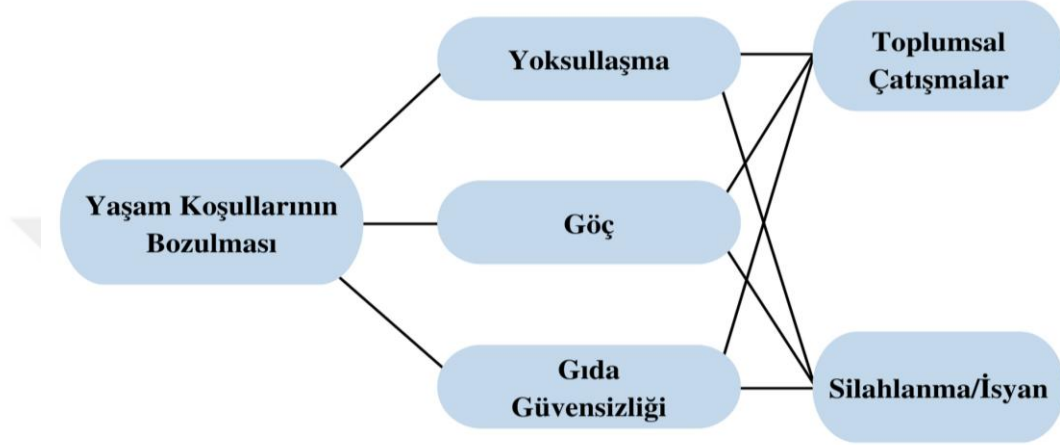
---

¹⁷⁸ Statement by António Guterres, UN High Commissioner for Refugees to the UN Security Council, 2012, <https://www.unhcr.org/50c7346e9.html>, (Erişim: 25.05.2022).

¹⁷⁹ Luca Raineri, “Sahel Climate Conflicts?”, *European Union Institute for Security Studies*, Sayı 20 (2020), s. 2.

¹⁸⁰ Oli Brown, *a.g.e.*, s. 9.

arasındaki çatışmalarda da rol oynamaktadır. Siyasi elitin kaynakları ele geçirme ve bunlara erişimi kısıtlamasına isyan eden gruplar çoğunlukla yerleşik düzeni olmayan söz konusu göçebe kesimden asker toplayarak devlete karşı ayaklanmaktadır.¹⁸¹ Şekil 3'te görüldüğü üzere tüm sorunlar birbiriyle genel bir etkileşim halindedir.

Şekil 3. Sahel'de Çatışmaya Etki Eden Dinamikler¹⁸²

Sahel'in merkezinde (Burkina Faso, Mali, Nijer, Nijerya ve Çad hattında) yoğunlaşan çatışmalar, temelde siyasi dinamiklere bağlı olmakla birlikte, iklim değişikliğinin sosyo-ekonomik ve çevresel şartları değiştirmesinden de etkilenmektedir.¹⁸³ Ancak çalışmaların çoğu, iki fenomen arasında mevcut sosyo-ekonomik, politik ve tarihsel faktörlerle iç içe geçmiş karmaşık ve dolaylı bir ilişki olduğu görüşündedir. Örneğin, Benjaminsen, Nijer Deltası'ndaki çiftçi çatışmalarını ve Mali'deki Tuareg ayaklanmasını ele alan çalışmasında, iklim değişikliğinin ve kaynak kıtlığının olaylar üzerinde somut etkisinin olmadığını vurgulamıştır. O'na göre asıl sebep, hayvancılığı geri plana atan tarım teşvik politikaları, yerelleşme ve göçebelerin

¹⁸¹ Pflaum, *a.g.e.*, s. 11-12.

¹⁸² Şekil yazar tarafından yeniden düzenlenmiştir. Kaynak: FAO, *a.g.e.*, s. 9.

¹⁸³ Tor A. Benjaminsen, "Climate Change and Human Conflict in the Sahel", *The Oxford Handbook of the African Sahel*, Leonardo A. Villalón (Ed.) (Oxford: Oxford University Press, 2021).

marjinalleşmesidir.¹⁸⁴ Cepero, Desmidt ve diğerlerinin Merkez Sahel’de yürüttüğü saha çalışması da bu iddiayı destekler niteliktedir. Araştırmanın sonucuna göre iklim değişikliği toplumsal şiddetin itici güçleri arasındadır ancak çatışmalar genellikle kaynakların yönetilememesinden ötürü yaşanmaktadır. İklim değişikliği temel geçim kaynağı olan yerleşik yaylacılık faaliyetlerini bozup gıdaya erişimi engelleyebilir. Yani tarımsal mahsulün zarara uğraması ve suya erişimin kısıtlanması şeklinde hissedilen etkiler gruplar arasındaki anlaşmazlığı artırabilir.¹⁸⁵

İklim değişikliğiyle çatışma arasındaki ikinci bağlantı, insanların çevresel şartlardan dolayı zorunlu göçüyle sığındıkları yerlerde sorun olma olasılığıdır. Tarihsel açıdan, Sahel’de iklim göçleri komşu ülkelere doğru yapılmaktadır. Bu koşulda, etnik ve dini çeşitlilikten ötürü anlaşmazlık yaşanması riski yüksektir. Genel olarak göç için tercih edilen ülkelerin de kapasitelerinin düşük olması ve kaynak sıkıntısı yaşıyor olması sorunları büyütebilmektedir. Diğer yandan, Avrupa’ya yapılan göçlerin çoğunlukla yasadışı ve düzensiz olması ve sosyo-ekonomik dengeleri bozması açısından uluslararası bir sorundur. Bu konu çalışmanın ilerleyen kısmında daha detaylı incelenecektir.

Tükenmekte olan su kaynakları üzerindeki rekabet ve yönetim sorunları çatışma riski barındıran üçüncü husustur. Bu çalışmanın ikinci bölümünde yer verildiği üzere, kuraklıkla karakterize edilen Sahel’in ana su kaynakları 1970’lerden sonra azalmaktadır. Çad Gölü’ndeki tarihi küçülme ve Nijer ve Volta Nehirlerindeki düşüşle paradoksal olarak yoğunlaşan nüfus baskısı ve insan faaliyetleri, bölge halkı için hayati önemde olan suyun paylaşımında yaşanabilecek bir anlaşmazlık bölgesel bir soruna yol açabilir. Nitekim bu nehirler sınıraşan özellikte, göl ise dört ülkenin sınırları arasında yer almaktadır. Gelecek yıllarda, yağış seviyelerinin azalması halinde, Sahel’de devletlerarası bir çatışma olabilir. Nil Nehri’nin paylaşımı konusunda Mısır ve Etiyopya arasındaki gerilime benzer bir durumun ortaya çıkması muhtemeldir.¹⁸⁶

---

¹⁸⁴ Benjaminsen, *a.g.m.*

¹⁸⁵ Oriol P. Cepero ve Diğerleri, “Climate Change, Development and Security in the Central Sahel”, *Report of Cascades* (2021), s. 42.

¹⁸⁶ Oli Brown, *a.g.e.*, s. 10.

Dördüncü ilişki, iklim değişikliğine bağlı kıtlıkların ve doğal afetlerin devlet kapasitesi ve meşruiyeti üzerindeki kademeli etkilerine yöneliktir. Buradaki asıl mesele devletlerin zayıf olmasıdır. Gıda ve suya erişememe, afetlerin yaşam koşullarını bozması, tarım sisteminin değişmesiyle ortaya çıkan işsizlik ve genel olarak refah seviyesinin düşük kalması devlet meşruiyetinin sorgulanmasına yol açmaktadır. Temel hizmetleri dahi sunamayan hükümete yönelik güvensizlik artmakta ve isyanlar patlak vermektedir. Özellikle genç kesimler El- Kaide ve Boko Haram gibi radikal örgütlere katılmaktadır

3.2. Sahel’de Gıda Güvensizliği

İklim değişikliğinin Sahel’deki en önemli sonucu gıda güvenliğini tehlikeye atmasıdır. Sahel’de ekonomik açıdan hayati önem taşıyan tarımsal üretim sistemi büyük ölçüde yağışa bağlıdır. Aynı zamanda göçebe hayvancılık da hava şartlarına göre yapılmaktadır. Bu da iklimin üretimi ve gıda güvenliğini doğrudan etkilediğinin bir kanıtıdır. Yaklaşık yarım asırdır Sahel’de tekrar eden kuraklık ve sel gibi olaylar elde edilen verimi azaltarak birey ve devlet nezdinde ekonomik sorunlara yol açmıştır. Önümüzdeki yıllarda da tarımsal üretimi etkileyip kırsal geçim kaynaklarını ve ilgili ticari faaliyetleri tehdit etmeye devam edeceği düşünülmektedir.

Tarım arazilerinin bozulması, su kaynaklarının tükenmesi ve meraların yok olması Sahel’de yaşayan topluluklar için varoluş sorunlarıdır. Söz konusu ülkelerin toplumsal ve ekonomik sistemlerindeki zayıflık, gelişmiş ülkelerin aksine, iklim krizine karşı dayanıksız olmalarının altındaki temel nedendir. Milli gelirin ve kişi başına düşen yıllık ve günlük payının küresel ortalamanın altında oluşu alım gücünün yokluğunun göstergesidir. Bu durumda, gıda ve suya erişimi kısıtlı olan veya hiç olmayan bireylerin yaşam güvenliği tehlikeye girmektedir. Ayrıca, yol ve depolama altyapılarının zayıf olması uzak pazarlara erişimi sınırlamaktadır. Spekülasyon miktarına ve uluslararası gıda fiyatlarının değişkenliğine bağlı olarak gıda piyasalarına

genellikle daha iyi erişebilen kentsel alanlarda bile durumun daha da kötüleşmesi ihtimaller dahilindedir.¹⁸⁷

İklim değişikliği, Sahel'deki diğer faktörlere rağmen gıda güvensizliğinin en önemli sebepleri arasında yer almaktadır. Hava şartlarının tarımsal üretimi küresel düzeyde %3 ila %16 azalttığı tahmin edilirken Afrika'da bu oran %17 ile %28 arasındadır. Bu nedenle üretim kaybının gıda güvenliğini daha fazla tehdit etmesi beklenmektedir. Küresel Gıda Güvenliği Endeksi'ne göre Sahel gıda güvenliği açısından en savunmasız bölgeler arasındadır. 113 ülkenin yer aldığı sıralamada Mali 86, Senegal 87, Burkina Faso 97, Nijer 104 ve Çad 108'inci sırada yer almaktadır.¹⁸⁸

Çiftçiler, ekonomik koşullardan dolayı, tohum ve gübre gibi üretim ihtiyaçlarına ve hizmetlerine erişim konusunda sorun yaşayabilmektedir. Ayrıca, değişen iklim düzenine göre ürün yetiştirme konusunda teknik bilgidен yoksun olunması da üretimin kalitesini ve miktarını etkilemektedir. İklim modelleri, değişikliğin tarım üzerindeki etkilerinin temel gıda mahsulü yetiştirme sistemlerinde farklılık göstereceğini tutarlı bir şekilde göstermektedir. Burkina Faso örneğinde, tüm modeller, ülkedeki en sıcak ay boyunca günlük ortalama en yüksek sıcaklıkta bir artış öngörmektedir. Su mevcudiyetinin hayati önemde olduğu Burkina Faso'da yağış görülmemesi durumunda verimin düşme riski yüksektir. Sahel'in tahıl ambarlarından biri olan bu ülkede, böyle bir azalma komşularını da etkileyecek bir gıda krizi tehlikesi barındırmaktadır. Sahel'e ilişkin araştırmalar, 2080 yılına kadar sıcaklığın 3 derecenin üstüne çıkmasıyla, Burkina Faso ve Nijer'de ortalama tahıl veriminin %15 ila 25 oranında düşeceğini göstermektedir. Benzer senaryo, mısır ve pirinç üretimi için de geçerlidir.¹⁸⁹

2021-2022 tarım kampanyası, bölgesel tahıl üretiminde geçen yıla göre %2,2 ancak son beş yılın ortalamasından (%2,75) biraz daha yüksek bir düşüşe işaret etmiştir. Sahel ülkelerinin üretimindeki düşüşler oldukça belirgindir. Son verilere bakıldığında, Sahel'de 2021 yılında en çok etkilenen ülkeler Nijer (-%37), Mali (-%15), Burkina

---

¹⁸⁷ Cepero ve Diğerleri, *a.g.e.*, s. 38.

¹⁸⁸ Ahmadou Aly Mbaye ve Landry Signé, "Climate Change, Development, and Conflict-Fragility Nexus in the Sahel", *Brookings Global Working Paper*, Sayı 169 (2022), s. 16.

¹⁸⁹ Cepero ve Diğerleri, *a.g.e.*, s. 36-40.

Faso (-%10) ve Çad'dır (-%9). Üretimdeki düşüşler, hane halkı gıda stoklarının erken tükenmesine yol açarak bireyleri gıda ve beslenme güvensizliğine maruz bırakmaktadır. Buna ek olarak güvenlik gerilimleri de piyasaların arzını azaltmaktadır.¹⁹⁰

Batı Sahel ve Çad Gölü Havzası'nda son yıllarda artan çatışmaların tarım alanlarında yoğunlaşması, iklim değişikliğiyle azalan üretimi daha belirsiz ve güvensiz hale getirmektedir. Silahlı grupların tarım arazilerini ele geçirmesi ve yağmalaması çiftçi stratejilerini değiştirmektedir. Halk, hava şartlarına bağlı kaynakların kullanılabilirliğinin yanı sıra güvenlik durumuna göre faaliyetler yürütmeye başlamıştır. Geçtiğimiz beş yılda isyancıların topluluklara, okullara, sağlık merkezlerine ve diğer kamu kurumlarına, altyapıya, eğitim ve sağlık hizmetleri de dahil tüm sosyal hizmetlere ve geçim kaynaklarına yönelik saldırıları hayatı kesintiye uğratmıştır.¹⁹¹ Bu güvensizlik, yüksek düzeyde yetersiz beslenme, suya erişim sorunları ve çocuk hastalıkları gibi insani güvenliği tehlikeye atan sorunları beraberinde getirmektedir. Genel olarak gıda güvensizliği olarak tanımlanan bu durum Sahel ülkelerinin kronik sorunlarından biridir.

Gıda güvenliği, aktif ve sağlıklı bir yaşam için tüm insanların, gıda ve beslenme ihtiyaçlarını karşılayan gıdalara fiziksel, sosyal ve ekonomik olarak her zaman erişebilmesi anlamına gelmektedir. Mevcut durumda Sahel ülkeleri benzeri görülmemiş bir gıda güvensizliği yaşamaktadır. 2021 yılının az yağışlı geçmesiyle ortaya çıkan üretim kaybı, hayvancılık için gerekli olan yem ve su ihtiyacının karşılanamaması, artan gıda fiyatları, güvenlik sorunları ve Kovid-19 küresel salgınından sonra kötüleşen ekonomi koşulları gıdaya erişimi sınırlandıran ana faktörlerdir.¹⁹²

---

¹⁹⁰ FSNWG West Africa, <https://www.food-security.net/topic/crise-alimentaire-et-nutritionnelle-2022/>, (Erişim: 05.06.2022).

¹⁹¹ FSNWG West Africa, "Sahel and West Africa: Unprecedented Food and Nutrition Insecurity" (2022), https://www.food-security.net/wp-content/uploads/2022/04/FSNWG-Avril-2022_Final.pdf, s. 4.

¹⁹² *a.g.e.*, s. 8.

Tablo 5. Sahel’de Gıda Güvensizliği Yaşayan/Yaşayacak Tahmini Kişi Sayısı¹⁹³

Ülke	Mart-Mayıs	Haziran-Ağustos
	2022	2022
	Faz: 3-4	Faz: 3-4
Senegal	549 000	881 275
Mali	-	1 841 067
Moritanya	678 543	878 921
Burkina Faso	2 366 447	3 453 510
Nijer	3 334 338	4 402 406
Nijerya	14 455 049	19 453 305
Çad	1 293 813	2 098 861
Toplam	22 677 190	33 009 345

¹⁹³ CH, Cadre Harmonisé D’identification des Zones à Risque et des Populations en Insécurité Alimentaire et Nutritionnelle” (2022), https://www.ipcinfo.org/fileadmin/user_upload/ipcinfo/docs/ch/Fiche_comunicaion_Région_SAO_MARS2022_VF_.pdf.

CH¹⁹⁴ tarafından yapılan araştırma Sahel'deki durumun vahametini göstermektedir. Gıdaya erişebilme durumları için toplamda 5 faz tanımlayan CH'nin sıralaması (1) asgari sınır, (2) baskı altında, (3) kriz, (4) acil ve (5) açlık şeklindedir. Tablo 5'te görüldüğü üzere, Mart-Mayıs 2022 zaman aralığında toplamda 22 milyon 677 bin kişi gıda güvensizliğinin en kötü aşamalarında yer alıp insani yardıma ihtiyaç duymuştur. Takip eden üç aylık dönemde ise durumun daha da şiddetleneceği ve toplam sayının 33 milyonu geçeceği düşünülmektedir.

3.3. Sahel'de İklim Göçleri

İklim şartlarının göçler üzerindeki etkisi giderek artmaktadır. BM Mülteciler Yüksek Komiserliği, Mülteciler için Küresel İlkeler Sözleşmesi'nde, iklim, çevresel bozulma ve doğal afetlerin “mülteci hareketlerinin itici güçleri” olduğunu kabul etmektedir.¹⁹⁵ İklim değişikliğinin Sahel dinamiklerini etkileyen dolaylı ve doğrudan sonuçlarından biri de iklim göçleridir. Mülteciler Yüksek Komiserliği, Ekim 2020'de, Sahel'i dünyanın yerinden edilme krizi açısından en hızlı yükselen bölge ilan edip olası sorunlara karşı uyarıda bulunmuştur.¹⁹⁶ Bölgede şu anda yaşam koşullarının bozulmasıyla yerlerini terk etmek zorunda kalan milyonlarca insan bulunmaktadır. Gelecek iklim modellerinden hareketle 2050'ye kadar daha çok göç beklenmektedir. Bu göçler genellikle ülke içi ve bölgesel olmakla birlikte, Avrupa ülkelerine doğru da gerçekleştirilmektedir.

Gemenne ve diğerleri Sahel'deki iklim göçlerini çıkış ve varış türüne göre kırdan kente, zamansal açıdan kalıcı veya mevsimsel, bölgesel olarak kurak alanlardan nemli

---

¹⁹⁴ Sahel ve Batı Afrika'da gıda ve beslenme güvensizliğinden etkilenen risk altındaki alanların ve nüfusların analizi ve belirlenmesi için uyumlaştırılmış çerçeve programdır. Bakınız: <https://www.ipcinfo.org/ch/en/>, (Erişim: 25.06.2022).

¹⁹⁵ UN General Assembly, “The resolution on the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees which affirms the global compact on refugees (as contained in A/73/12 (Part II))” (17 Aralık 2018), <https://www.unhcr.org/5c658aed4.pdf>, (Erişim.: 07.06.2022).

¹⁹⁶ UNHCR, “UNHCR Warns of Mounting Needs in Sahel as Forced Displacement Intensifies” (Ekim 2020), www.unhcr.org/news/briefing/2020/10/5f894b234/unhcr-warns-mounting-needs-sahel-forced-displacement-intensifies.html, (Erişim: 07.06.2022).

bölgelere ve karasaldan kıyılara doğru yapılan göçler şeklinde sınıflandırmanın gerekliliğini vurgulamaktadır.¹⁹⁷

Sahel’de iklim değişikliği ve göç arasındaki bağlantılı ve karmaşık ilişki genellikle iklimsel sorunların sebep olduğu olaylarla açıklanmaktadır. Buna göre göçlerin nedenleri şunlardır:

- Kuraklık ve çölleşme,
- Su ve gıda kaynaklarının tükenmesi,
- Tarımsal üretimdeki verimin azalması,
- Sel ve baskınlar,
- Deniz seviyesinin yükselmesi ve dalgalanmalar,
- Çatışmalar.¹⁹⁸

Tarihsel olarak göçebe yaşam biçimiyle tanınan Sahel, iç göçler konusunda dünyanın en hareketli bölgelerinden biridir. 20. yüzyılın sömürge geçmişi ve bağımsızlık sonrası stratejilerle ilişkilendirilen göçler, geçim kaynaklarını çeşitlendirmek, ticaret ve göçebe hayvancılık gibi sosyo-ekonomik sebeplerle yapılırken günümüzde genellikle iklimsel ve çevresel koşullara göre gerçekleştirilmektedir. Doğal afetlerden etkilenen nüfus bir uyum stratejisi olarak göçü tercih etmektedir. Örneğin, çölleşme ve kuraklık sonucu düşen tarımsal üretkenlik ve gelir kaybı gıda güvensizliğine sebep olmaktadır. Ayrıca bu durum suyun miktarını ve kalitesini düşürerek üretim ihtiyaçlarının karşılanamamasına ve sağlık ve hijyen koşullarının kötüleşmesine yol açmaktadır. Çalışmalar ayrıca, yoğunluğu ve sıklığı artan çölleşmeye bağlı toz fırtınalarının hem enerji hem de ulaşım altyapılarının işleyişini baltalarken insan sağlığına zarar veren etkiler yarattığını da göstermektedir. Sonuç olarak, mahsullerin azalması, meraların yok olması ve su stresi, gıda ve gelir için bu faaliyetlere bağımlı olan insanları başka

---

¹⁹⁷ Gemenne ve Diğerleri, *a.g.e.*, s. 5.

¹⁹⁸ Rigaud Kanta Kumari ve Diğerleri, “Groundswell Afrique : Migrations climatiques internes dans les pays d’Afrique de l’Ouest” (Washington, DC: Banque mondiale, 2021).

bir bölgeye yerleşmeye zorlamaktadır. Çölleşme bazı durumlarda evlerin kuma gömülmesine sebep olmaktadır. Bu olay Nuakşot'ta, her yıl birkaç kez görülmektedir. Moritanya genelinde insanlar tarlalarını ve geçim kaynaklarını bu sebeple kaybettiğinden şehir merkezlerine göç etmektedir.¹⁹⁹ Bölgenin iç göç modellerinde büyük ölçüde kırsaldan kentsel alanlara doğru yapılan hareketler belirgindir. Kurak dönemlerin uzun sürmesi ve yağıştaki düzensizlikler geçimin sürdürülebilirliği açısından iç bölgelerden kıyı kesimlere doğru mevsimlik göçleri tetiklemektedir.²⁰⁰

Seller, bölgede en sık görülen doğal afetler arasında yer almakta ve çok sayıda nüfusun yer değiştirmesine yol açmaktadır. Sahel'de bu durumdan etkilenen insan sayısı sürekli artmaktadır. 2000-2020 yılları arasında yaklaşık 40 milyon kişi ev ve mesken gibi yaşam alanlarını yıkan ve yol ve köprü gibi temel altyapıları tahrip eden sellerden etkilenmiş ve bunların büyük bir kısmı zorunlu olarak göç etmiştir.²⁰¹ Örneğin, 2009 yılında yalnızca Burkina Faso'da, sel nedeniyle 150 bin kişi yerinden olmuştur.²⁰²

Deniz seviyesinin yükselmesi bölgedeki insan hareketliliğini etkileyecek önemli faktörlerden biridir. Özellikle kıyı seline maruz kalan insan sayısının önümüzdeki yıllarda keskin bir şekilde artması beklenmektedir. Atlantik kıyısında yer alan liman kentleri ve sulak tarım alanlarının en çok zarar göreceği yerler olacağı belirtilmektedir. Bu bağlamda Senegal ve Moritanya'nın başkentleri Dakar ve Nuakşot risk altındaki kentler arasında yer almaktadır. Nüfusun yaklaşık yüzde 70'inin tehdit altında olduğu Senegal'de, Mbambara ve Doun Baba Dieye köylerinde yaşayan küçük topluluklar yerinden olan kesimlerdenir.²⁰³ Diğer taraftan denizlerin yükselmesi kıyılarına yakın toprakların tuzlanmasına, tarım arazilerinin ve deniz ekosistemlerinin bozulmasına yol açarak bölgedeki tarım ve balıkçılık gibi geçim kaynaklarının sürdürülebilirliğini

---

¹⁹⁹ IDMC, "Addressing Internal Displacement in the Context of Climate Change" (2021), https://www.internal-displacement.org/sites/default/files/publications/documents/IDMC_SlowOnsetTypology_final.pdf, (Erişim: 07.06.2022), s. 9.

²⁰⁰ Kumari ve Diğerleri., *a.g.e.*

²⁰¹ Bakınız: Tablo 4. Sahel'de Kuraklık ve Sel Olayları (2000-2020) (Yıllar ve Kişi Sayısı), s. 55.

²⁰² Gemenne ve Diğerleri, *a.g.e.*, s. 7.

²⁰³ IDMC, *a.g.e.*, s. 8.

belirsizleştirmektedir. Örneğin, Senegal'in Saint-Louis bölgesindeki balıkçılar, kıyı erozyonu ve giderek sıklaşan deniz fırtınaları nedeniyle yerel balık stokların tükenmesi üzerine balıkçılık için Moritanya karasularına açılmak zorunda kaldığından, balıkçılar giderek daha fazla göç etmektedir.²⁰⁴

Bölge genelinde mevcut durumda 4 milyondan fazla mülteci ve ülke içinde yerinden edilmiş kişi bulunmaktadır. Bu kitleler, artan bir şekilde kentsel merkezlerde yoğunlaşarak arazi mevcudiyeti, konut, kamu hizmetleri ve geçim kaynakları üzerinde ek baskıya sebep olmaktadır. Sahel'de çevresel felaketler ve çatışmalar sürdükçe bu sayının daha çok artacağı tahmin edilmektedir.²⁰⁵ Bu bağlamda iki olasılıktan bahsedilmektedir. İyimser tahminler, 2050'ye kadar yaklaşık 7,4 milyon iklim mültecisi öngörmekteyken kötümser tabloda bu sayı 32 milyonu bulmaktadır. Bu durumda Nijer, Nijerya ve Senegal'in 2050 yılına kadar sırasıyla 19,1, 9,4 ve 1 milyonla en fazla iç iklim göçmenine sahip olacağı tahmin edilmektedir.²⁰⁶

Sahel'deki iklim göçlerinin sebepleri arasında gösterilen diğer bir faktör ise bölgede süregelen çatışmalardır. Özellikle, kuraklık ve yağış belirsizliğinden dolayı yerleşik sisteme geçmeye çalışan göçebeler ve yerel halk arasında yaşanan gerilimlerin göçleri teşvik ettiği düşünülmektedir. Bu bağlamda, birçok analizde göç ve çatışmaların birbirini tetikleyen itici güçler olduğu iddia edilmektedir. Her ikisi de bozulan iklim şartlarına tepki olarak ortaya çıkarken, aynı zamanda etkileşim içerisindeyler. Bu nedenle, "Azalan kaynaklar üzerinde artan rekabetin yol açtığı çatışmalar mı göçe sebep olmaktadır?" yoksa "Göçmenlerin sığındıkları bölgelerin refah seviyesini düşürüp kaynaklar üzerinde oluşturduğu baskı mı çatışmaya sebep olmaktadır?" sorularına kesin bir cevap vermek mümkün değildir. İklim değişikliği bir yandan, Sahel'deki geçim kaynaklarını kurutarak insanları doğrudan göç etmeye zorlamakta ve dolaylı olarak giderek kıtlaşan kaynaklar üzerinde çatışmaya yol açmaktadır. Diğer taraftan, kurumsal kırılganlıklara bağlı olarak ev sahibi ülkede veya bölgede sosyo-

---

²⁰⁴ Gemenne ve Diğerleri., *a.g.e.*, s. 7.

²⁰⁵ UNHCR, "Sahel Situation" (2022), <https://reporting.unhcr.org/sahel-situation>, (Erişim: 05.06.2022).

²⁰⁶ Kumari ve Diğerleri., *a.g.e.*

ekonomik ve toplumsal çatışmalara ve kaynak rekabetine sebep olmaktadır. Bu noktada, demografik, sosyal, siyasi ve ekonomik düzeylerin göç ve çatışma ilişkisine etkisini ayrıca vurgulamak gerekmektedir. Bireyler, ülke içinde yer değiştirme veya başka ülkelere kaçma kararında, buldukları bölgede mevcut sorunlarla mücadele edebilme gücünün varlığından veya yokluğundan etkilenmektedirler. Örneğin, muhtemel bir geçim sıkıntısı durumunda sosyal ve siyasi hizmetlerden yararlanabilme imkanının olması göçü ilk alternatif yapmamaktadır. Ancak Sahel'deki yaygın yoksulluk, yolsuzluk ve devlet zayıflıkları iklimsel şartlar ve siyasi güvensizlikle birleştiğinde göç en çok tercih edilen seçeneklerden biri olmaktadır.²⁰⁷

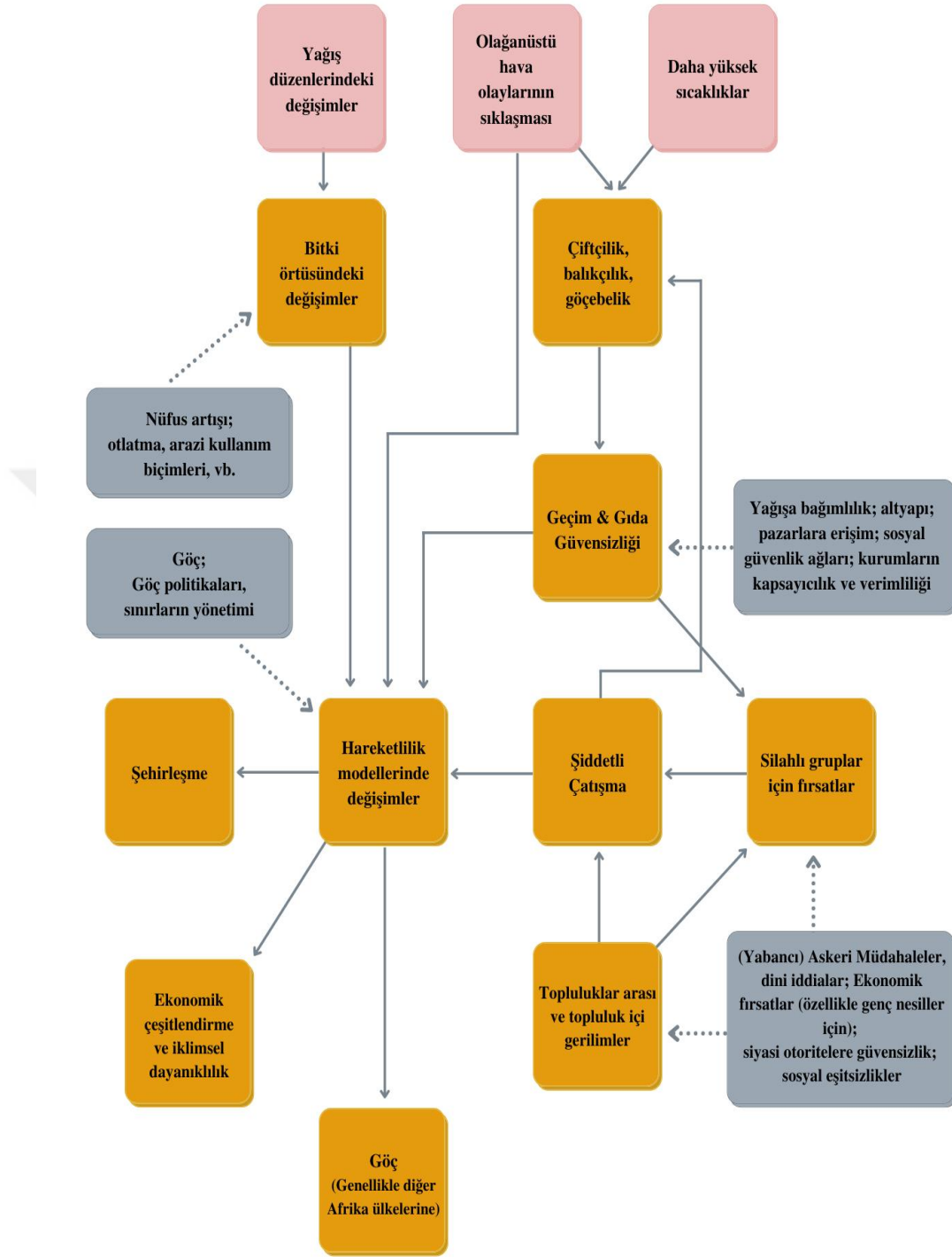
3.4. İklim Değişikliğinin Uluslararası Güvenliğe Etkisi

İklim değişikliği, devletlerin ve sistemin istikrarını giderek daha fazla tehdit etmeye başlamıştır. Küresel nüfus artışına paralel olarak mal ve hizmetlerde artan aşırı üretim ve tüketimin çevre üzerindeki etkisi iklimsel değişimleri şiddetlendirmektedir. Bu felaket, diğer çevresel, ekonomik, sosyal ve siyasi sorunlarla birleşmesi durumunda, bir güvenlik tehdidi olarak yeniden şekillenmektedir. Bu tehdit, ülkelerin mevcut güvenlik kırılganlıklarını etkileyerek istikrarsızlık ve çatışma risklerini artırma ve böylece ulusal ve uluslararası güvenliği bozabilme potansiyeliyle 21. yüzyılın en önemli olguları arasındadır. Uluslararası düzenin Soğuk Savaş sonrasında yeniden şekillenmesi ve bireyi merkeze alan küresel politikaların genişlemesi yirmi yıldır iklim değişikliğinin insani güvenliğe yönelttiği tehditlerin hassasiyetle irdelenmesini gerektirmiştir. İklim değişikliğinin ülkesel, bölgesel ve küresel düzeydeki farklı birimlerin barış ve istikrarını bozabileceği düşünülse de en çok gelişmekte olan ülkelerin dinamiklerini etkilemektedir. Dolayısıyla yoksul ülkelerdeki savunmasız gruplar daha çok zorlukla karşı karşıyadır.²⁰⁸

---

²⁰⁷ Mlbaye ve Signé, *a.g.e.*, s. 7-8.

²⁰⁸ Oli Brown ve Robert McLeman, "A recurring anarchy? The emergence of climate change as a threat to international peace and security", *Conflict, Security & Development*, Cilt 9, Sayı 3 (2009), s. 293-296.

Şekil 4. İklim Değişikliğinin Sahel’de Yol Açtığı Sorunlar²⁰⁹

²⁰⁹ Şekil yazar tarafından yeniden düzenlenmiştir. Kaynak: Cepero ve Diğerleri, s. 46.

Devlet zayıflığı, demografik ve sosyo-ekonomik sorunlar ve farklı türden çatışmaların yaşandığı Sahel bölgesi, iklim değişikliğinin uluslararası bir sorun haline gelebileceği en hassas yerlerden biridir. Sahel’de doğal afetler, gıda güvensizliği, göç ve çatışmalar bir döngüye girerek daha karmaşık hale gelmektedir. Ulusal ekonomilerin büyük ölçüde tarıma, tarımın da yağışa bağlı olması Sahel ülkelerinin kalkınmasının önündeki en büyük engellerden birini teşkil etmektedir. Zayıf kurumsal kapasite ve altyapı iklime uyum stratejilerinin geliştirilmesini zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla hava koşullarındaki olağandışı değişimler siyasi, ekonomik ve toplumsal açılardan devletlerin gücünü kırarak istikrarsızlığa sebep olmaktadır. Yağış düzensizliği ve yüksek sıcaklık değerlerinin Sahel’deki çiftçi faaliyetlerini etkileyip gıda ve geçim güvenliğini tehlikeye atması sonucu ortaya çıkan çatışma ve göç hareketliliği Şekil 4’te bütüncül açıdan özetlenmektedir.

BM Güvenlik Konseyi 23 Şubat 2021’de iklim güvenliği konusunda açık bir tartışma gerçekleştirmiştir. Konuyla ilgili, küresel barışı korumak ve çatışma risklerini azaltmak amacıyla yoksulluğun, gıda güvensizliğinin ve yerinden edilmelerin önlenmesi için küresel bir atılım çağrısı yapılmıştır. Ünlü doğa bilimci David Attenborough, “İklim değişikliği, insanların şimdiye kadar karşılaştığı en büyük güvenlik tehdididir” yorumunda bulunmuştur.²¹⁰

Tartışmaya katılan Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron’un açıklamaları da dikkate değerdir. Macron, iklim değişikliğiyle mücadelenin başlı başına bir barış ve güvenlik meselesi olduğunu ve ikisi arasındaki karmaşık ilişkinin yadsınamayacağını ifade etmiştir. Özellikle Sahel bölgesinde, çölleşmeye bağlı geçim sorunlarının çatışmaları ve iklim göçlerini artırdığını vurgulayarak uluslararası güvenliğin korunması amacıyla küresel iş birliğinin gerekliliğine değinerek şunları ifade etmiştir:

“...Göçlere maruz kalan Çad Gölü bölgesi, çatışmaların büyük bir kısmının iklim değişikliğinin zorunlu kıldığı göçler tarafından körüklendiği en iyi örnektir. ... Çok net bir

---

²¹⁰ Conseil de Sécurité : En Présence de 11 chefs d’État et de Gouvernement, le Secrétaire Général Propose Quatre Domaines Prioritaires D’action Pour la Sécurité Climatique, <https://www.un.org/press/fr/2021/sc14445.doc.htm>, (Erişim: 11.06.2022).

şekilde, bu alanlarda kontrolsüz bir iklim gündeminin güvensizlik ve bir bakıma yeni çatışmaların doğuşu üzerindeki sonuçlarını görüyoruz...”²¹¹

BM çatısı altında, konuya yönelik çabalar ilerleme kaydetse de henüz yeterli seviyeye ulaşamamıştır. İklim güvenliği şimdilik, BM Şartı çerçevesiyle yorumlanmakta ve iklim değişikliği tehditlerinin geleneksel anlamda barış ve güvenlik tanımlamalarına uyup uymadığı tartışılmaktadır. Haziran 2021’de yayımlanan “Güvenlik Konseyi ve İklim Değişikliği” başlıklı araştırma raporu BM’nin iklim krizine yaklaşımıyla ilgili analizler sunmaktadır.²¹² Genel olarak birçok Güvenlik Konseyi üyesi, iklim değişikliğini dikkate alınması gereken bir güvenlik tehdidi olarak görmektedir. Devletler, iklim değişikliği ve güvenliği Konsey’in gündemindeki diğer tematik konularla ilişkilendirerek bu riski giderek daha bütünsel açıdan ele almaktadır. Örneğin, genellikle iklim değişikliğinin kadınlar ve gençler üzerindeki etkilerini, iklim değişikliği, pandemi, açlık ve çatışmanın nasıl etkileşime girdiğini ve çatışmalardan etkilenen savunmasız ortamlarda güvenlik risklerini nasıl şiddetlendirdiği üzerinde durulmaktadır. Konsey üyeleri iklim güvenliği tehditleriyle mücadeleyi, BM’nin çatışma önleme mekanizmasının bir unsuru ve barışı korumanın anahtarlarından biri olarak görmektedirler.²¹³ Raporda, iklim değişikliğiyle tarım, ekonomik şoklar, afetler, göç ve çatışmalar arasındaki bağlantının sınırlı bir şekilde anlaşıldığına yer verilmekte ve bu nedenle somut önlemlerin belirlenmesinin zorlukları olduğu belirtilmektedir. Öte yandan, iklim değişikliğinin, kaynak rekabetini ve çevresel bozulmaları artırarak mevcut riskler üzerinde bir *tehdit çarpanı* rolü oynadığı ve gelecekte çatışmalar açısından daha büyük bir tehlikeye sebep olabileceği vurgulanmaktadır.²¹⁴ Ancak, BM Güvenlik Konseyi, henüz iklim değişikliğini uluslararası barış ve güvenliğe tehdit olarak tanımlamamaktadır. Bu konuda İrlanda ve

---

²¹¹ Déclaration de M. Emmanuel Macron, Président de la République, Sur la Question Climatique et Les Relations Internationales (Paris 23 Şubat 2021), <https://www.vie-publique.fr/discours/278728-emmanuel-macron-23022021-climat>, (Erişim: 11.06.2022).

²¹² Security Council Report, “The UN Security Council and Climate Change”, Sayı 2 (2021), https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/climate_security_2021.pdf, (Erişim:10.06.2022).

²¹³ *a.g.e.*, s. 2.

²¹⁴ *a.g.e.*, s. 3.

Nijer tarafından hazırlanan karar taslağı²¹⁵ 13 Aralık 2021’de reddedilmiştir.²¹⁶ Buna rağmen, iklim değişikliğinin uluslararası güvenlik üzerindeki kaçınılmaz ve öngörülebilir doğrudan ve dolaylı etkileri birçok ülke tarafından kabul edilmektedir. İklim değişikliği ABD, AB, İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya ve Türkiye gibi birçok aktörün ulusal güvenlik ve savunma belgelerinde bir güvenlik tehdidi olarak yer almaktadır. Sonuçları itibarıyla dünyanın farklı coğrafyalarında olumsuz etkileri görülen iklim değişikliğinin başta insani güvenlik olmak üzere ulusal ve uluslararası güvenlik açısından sunduğu riskler Sahel bölgesinde somut olarak görülmektedir.

İnsani açıdan iklim değişikliğinin Sahel’de sebep olduğu güvensizlik yeterince açıktır. En temel ihtiyaç olan beslenmenin sağlanmasına engel olan gıda ve su güvensizliği varoluşsal bir tehdittir. Ayrıca, iklim değişikliğinin insan hakları üzerinde dolaylı ve doğrudan birçok olumsuz etkisi vardır. Kaynak kıtlığı, yoksulluk, işsizlik, çevresel bozulma, doğal afetler, kirlilik, fiziksel şiddet, terörizm, iç çatışma ve siyasi istikrarsızlık gibi etkenler insan yaşamının özünü oluşturan tüm hak ve özgürlüklerden mahrumiyete sebep olarak insani güvensizliğe yol açmaktadır.

İklim değişikliği Sahel ülkelerinin ulusal güvenliklerini tehlikeye atan sonuçlar doğurmaktadır. Ortaya çıkan riskler hem ulusal hem de bölgesel güvenliği tehlikeye atmaktadır. Realist açıdan değerlendirildiğinde, Sahel’deki iklim tehditlerinin devletlerin bekasını ve egemenliğini korumak için temel araç olan gücün zayıflamasına sebep olduğu ifade edilebilir. Ekonominin temel dayanağı olan tarım sektörünün iklim değişiminden doğrudan etkilenmesi, devletlerin, siyasi ve askerî gücünü ve dolayısıyla dışarıdan gelen tehditleri ortadan kaldırabilme kapasitesini olumsuz etkilemektedir. Aynı zamanda, iç çatışmaların ve terörün yaygınlaşmasında *tehdit çarpanı* rolü oynayan iklim değişikliği, devlet egemenliğini zayıflatmakta ve toprak bütünlüğünü tehlikeye atmaktadır. Bireyi merkeze alan modern güvenlik

---

²¹⁵ Security Council Draft Resouliton, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N21/394/61/PDF/N2139461.pdf?OpenElement>, (Erişim: 11.06.2022).

²¹⁶ Joseph Burke, “Climate Change, A Threat to International Peace and Security?” (2022), <https://www.universal-rights.org/blog/climate-change-a-threat-to-international-peace-and-security/>, (Erişim: 11.06.2022).

yaklaşımlarından bakıldığında da insani güvenliğin sağlanamamasının ulusal güvenliği tehdit ettiği söylenebilir. Ayrıca devletler ekonomik, çevresel ve toplumsal açılardan da genel bir güvensizlik içindedir. Yıkıcı iklim şartlarından dolayı çevresel sorunların yaşandığı ülkelerde altyapı ve kamu hizmetleri sağlanamamakta, toplumsal gerilimler artarak siyasi istikrarı bozmakta ve ekonomik daralma dış borçlanmaları artırarak ülkeleri diğer devletlere bağımlı hale getirebilmektedir. Tüm bu unsurlar bölgede güvenlik boşluğu oluşturarak dış müdahalelere kapı aralamaktadır. Bu nedenlerle iklim güvenliğinin hem devlet hem de insan güvenliğini kapsayan önlemlerle sağlanması gerekmektedir.

İklim değişikliğinin ilerleyen yıllarda Sahel'deki sorunları bir uluslararası güvenlik sorunu haline getirme olasılığından bahsetmek mümkündür. Geleneksel güvenlik yaklaşımıyla iklim değişikliği-güvenlik bağımlı inceleyen Goldstein, sorunun üç genel açıdan küresel güvenlik tehdidi olduğunu iddia etmektedir. İlk olarak deniz seviyesinin yükselmesi, fırtına dalgalanmaları ve aşırı hava olaylar gibi koşulların operasyonların yürütülmesini engelleyerek askerî planlamayı etkileyeceğini vurgulamaktadır. İkinci olarak iklim değişikliğinin yol açabileceği olası bir çatışmanın yerel kalmayıp küresel şiddete dönüşebileceğini belirten Goldstein, bu duruma kuraklığın önemli bir itici güç olarak değerlendirildiği Suriye iç savaşını son yıllarda küresel güvenliği bozan en önemli krizlerden biri olarak örnek göstermektedir. Ayrıca yoksulluğun tarihsel olarak hem iç savaşlarda hem de gruplar arasındaki çatışmalarda oynadığı role dikkat çekerek iklim değişikliğinin yoksul ülkelerdeki krizi derinleştirme riskleri olduğunu belirtmektedir. Goldstein son olarak, iklim değişikliğinin küresel güvenlik sorunu olarak değerlendirilebileceği durumu, “küresel ısınmanın kendisinin bir güvenlik tehdidi olduğu” ile açıklamaktadır. O'na göre eğer “küresel güvenlik” katı bir şekilde askerî güvenlikten ziyade insani ve ekonomik güvenliğı kapsıyorsa, insanlık için en büyük tehdit savaşlar değil, iklim değişikliğinin yıkıcı etkileridir.²¹⁷

---

²¹⁷ Joshua S. Goldstein, “Climate Change as A Global Security Issue”, *Journal of Global Security Studies* (2016), s. 95-98.

Yukarıdaki görüşlerden hareketle Sahel'deki şartların ilerleyen yıllarda uluslararası güvenliği tehlikeye atabileceği iddia edilebilir. Nitekim sonuçları dolayısıyla iklim değişikliği, mevcut durumda daha fazla kırılganlığa ve çatışmaya yol açarak terörizm ve organize suçların artmasında etkili olan bir faktör olmuş ve Sahel'de, zayıf yönetim, yolsuzluk ve nüfus artışı gibi unsurlarla etkileşime girerek terör gruplarının büyümesine imkân sağlamıştır.²¹⁸ Sahel'deki terör gerçeği, çiftçi-göçebe çatışmaları başta olmak üzere topluluklar arasındaki çatışmalar, iklim değişikliğinin negatif etkileriyle baş edilemeyecek bir hal aldığı ve yoğunlaştığında ortaya çıkabilecek bir iç savaş, sınır kontrollerinin zayıflığının da etkisiyle, tıpkı Arap Ayaklanmaları gibi komşu ülkelere sıçrayarak yeni bir isyan dalgası başlatabilir. Devlet kapasitesinin zayıflaması, bölgede aktif durumdaki terör gruplarının etki alanını ve gücünü artırmasını kolaylaştırabilir. Küresel güvenlik açısından stratejik bir tehdit olan Boko Haram, El-Kaide ve DAESH gibi örgütlerin büyümesi yalnızca Sahel bölgesi için değil Afrika ve Avrupa kıtaları başta olmak üzere sistemin bütününe yönelik siyasi, askerî ve ekonomik riskler ortaya çıkaracaktır.

Sahel'de devletlerarası çatışmayı tetikleyerek uluslararası güvenlik sorunu olabilecek ikinci bir durum azalan kaynaklar üzerindeki artan rekabettir. Tezin ikinci bölümünde detaylıca yer verilen ana su kaynakları olan Çad Gölü, Nijer ve Volta Nehirleri'nin sınıraşan sular olması ve birden fazla devletin pay sahibi olması, iklimle ilgili kötümser senaryoların yaşanması durumunda, su rezervleri azalacağından yönetimi ve paylaşımı konusunda ülkeler arasında yönetim sorunları yaşanması ve anlaşmaya varılamazsa su krizinin çıkması beklenebilir.

Sahel'de 2050'ye kadar 30 milyonu geçeceği tahmin edilen iklim mültecileri, geleceğin en büyük küresel güvenlik tehditlerinden biridir. Bölgenin nüfus artış hızı ve ekonomik büyümesi arasındaki ters orantı göz önünde bulundurulduğunda böylesi bir mülteci sorunuyla baş edemeyeceği aşıkardır. Bu durumda, göç hareketlerinin

---

²¹⁸ Amira Mohamed Abdelhalim, "Grey Areas in the Sahel: The Security Consequences of Climate Change", *Climate Security in the Sahel and the Mediterranean: Local and Regional Responses*, A. Bassou, A. Chmielewska, X. Ruiz-Campillo (Eds.) (Barcelona: European Institute of the Mediterranean, 2019), s. 50.

kuzey ülkelerine doğru yönelmesi kuvvetli bir ihtimaldir. Kitlemel göçler, göç eden bireylerin güvenliğini tehlikeye atmakla kalmayıp varılan ülkelerde sosyo-ekonomik düzeni bozma potansiyeli taşımaktadır. AB, Afrika'nın Avrupa ile coğrafi yakınlığından dolayı gelecek iklim göçlerinden en büyük endişeyi duyan ve bunu kendi sınırlarına tehdit olarak gören en önemli aktördür. Son yıllarda, AB iklim değişikliğini uluslararası güvenlik sorunu olarak ele alarak dış politika söylemlerinde sıkça yer vermektedir. Bölgenin savunmasızlığından dolayı Sahel de dahil olmak üzere çeşitli Afrika ülkelerindeki gerilimleri ve şiddeti artıracakını vurgulayarak meseleyi güvenlikleştirmiştir.²¹⁹

AB, 2011'de Sahel Stratejisi'ni kabul ederek iklim değişikliğini bölgedeki aşırı yoksulluk, gıda güvensizliği, hızlı nüfus artışı, yolsuzluk ve kalkınma gibi kronik sorunlara dahil etmiş, terörizm ve sınır ötesi suçları ana tehditler olarak tanımlamış ve bölgenin güvenliğinin sağlanması için kalkınmasına destek verilmesini belirterek erken bir dış güvenlik politikası devreye sokmuştur. 2015'te radikalleşmenin önlenmesi, gençler için uygun koşulların yaratılması, göç ve hareketlilik, sınır yönetimi ve kaçakçılık ve sınıraşan organize suçlarla mücadele kapsamında Sahel Stratejisi için Bölgesel Eylem Planı'nı kabul etmiştir. AB şimdi G5S ve Sahel İttifakı gibi çeşitli bölgesel iş birliği programlarını destekleyerek Avrupa'nın güvenliğini korumaya çalışmaktadır.²²⁰

Gelecek tahminlerine göre Afrika'dan Avrupa'ya göç akışının önümüzdeki on yıllarda artacağı, ancak bunun iklim değişikliğinden ziyade demografik ve politik faktörlerden kaynaklanacağı belirtilmektedir. İklim değişikliğinin yaşam koşullarını kötüleştirilmesi ve nüfus ve siyasal dinamikler üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkileri düşünüldüğünde göç hareketlerinde iklim krizinin belirleyici faktörlerden biri olacağı iddia edilebilir.

---

²¹⁹ Rafaela Rodrigues De Brito, "The Securitisation of Climate Change in the European Union", *Global Security Risks and West Africa: Development Challenges*, West African Studies, (Paris: OECD Publishing, 2012), s. 120-129.

²²⁰ Niklas Bremberg, "The European Union and Climate-Related Security Risks: The Case of the Sahel", *Climate Security in the Sahel and the Mediterranean: Local and Regional Responses*, A. Bassou, A. Chmielewska, X. Ruiz-Campillo (Eds.) (Barcelona: European Institute of the Mediterranean, 2019), s. 100-102.

Sahel çıkışlı düzensiz göçlerden dolayı en çok risk altında olan ülkeler Fransa, İspanya ve İtalya'dır. Afrika'dan bu ülkelere yapılacak göçlerin, ülkeler arasında diplomatik sorunlar doğurmanın yanı sıra sağ ideolojilerinin güçlenmesine sebep olarak AB'nin geleceğinde önemli sonuçlara yol açabilmesi mümkündür. Suriye iç savaşından sonra Türkiye'nin maruz kaldığı ve özellikle AB ile siyasi ve ekonomik ilişkilerinin bozulmasına yol açan mülteci krizi ders alınması gereken en önemli tecrübelerdendir. Bu çerçevede, uluslararası toplumun, iklim değişikliğinin etkilerini en aza indirmek ve Tablo 6'da özetlenen farklı güvenlik sorunlarını çözmek için Sahel ülkelerine verilen desteği artırması küresel barışın korunmasına yönelik atılacak önemli adımlardan biridir.

Tablo 6. Sahel'deki Güvenlik Tehditleri²²¹

İnsani Güvenlik	Ulusal Güvenlik	Uluslararası Güvenlik
Gıda güvensizliği	Ekonomik gerileme	Küresel insani kriz
Sağlık sorunları	Kurumsal zayıflık	Terörün yayılması
Çevresel bozulmalar	Kırılganlığın artması	Kaynak rekabetleri
Geçimsizlik/işsizlik	Siyasi istikrarsızlık	Güç mücadeleleri
İnsan hakkı ihlalleri	İç isyanlar/çatışmalar	Uluslararası göçler
Toplumsal çatışmalar	Göç ve demografik sorunlar	Gıda ve enerji arz güvenliği

²²¹ Tablo yazar tarafından düzenlenmiştir.

Sahel'in jeopolitik önemi bölgeyi küresel güç rekabetinin merkezlerinden biri haline getirmiştir. Bölge günümüzde çoğunlukla Fransa, Rusya ve ABD'nin askerî açıdan nüfuz kurmaya çalıştığı, Çin ve Türkiye gibi aktörlerin de ticari ilişkilere yüksek önem verdiği bir alan olma özelliği göstermektedir. Bu bağlamda, Sahel bölgesini ilgilendiren askerî, ekonomik, siyasi ve çevresel güvenlik endişeleri eş zamanlı olarak uluslararası güvenlik için de önemlidir. Sayılan güçlerin uluslararası sistemdeki öneminden hareketle Sahel'in bu ülkelerin dış politikalarındaki yerine kısaca değinmek gerekmektedir.

Fransa, Sahel'de terörle mücadele söylemiyle yaklaşık on yıl boyunca, büyük bir ekonomik fon, askerî lojistik ve birçok ülkenin iş birliğiyle Serval ve Barkhane Operasyonlarını gerçekleştirmiş ancak başarılı olamamıştır. Afrika'nın söz konusu bu Frankofon ülkeleri eski Fransız sömürgesi olmaları ve nükleer enerji için ihtiyaç duyulan uranyum rezervleri ve petrol kaynakları bakımından Fransa'nın askerî sanayisi ve enerji güvenliği için kritik önemdedir. Bu nedenle Fransa kendi çıkarlarını korumak için Sahel'in sorunlarını kendi sorunları gibi görmektedir. Ayrıca bölgeyi istikrarsızlaştıran unsurların sonucunda ortaya çıkan/çıkabilecek göçmen krizinden iç politikası bağlamında bir hayli endişe duymaktadır. Dönemin Fransız Avrupa ve Dışişleri Bakanı Jean-Yves Le Drian'ın Ocak 2021'de France Inter ile yaptığı röportajda "Sahel bizim güney sınırimızdır" ifadesini kullanması bölgeye atfettiği önemin kanıtıdır.²²²

Rusya, Sahel'de artan Fransız karşıtlığını ve başarısız Fransa politikalarını fırsat olarak değerlendirip paralı askerlerden oluşan Wagner grubuyla bölgedeki gücünü pekiştirmeye çalışmaktadır. Rusya ile Fransa arasında süren güç mücadelesinin temel hedefi hem bölgenin uranyum ve petrol gibi yer altı kaynaklarından yararlanmak hem de coğrafi konumundan dolayı Atlantik'te güç elde etmektir. Rusya'nın Mali ve Çad

---

²²² France Inter, "Jean-Yves Le Drian, Ministre de l'Europe et des Affaires étrangères, est l'invité de "Questions Politiques"" (2021), <https://www.radiofrance.fr/franceinter/podcasts/questions-politiques/jean-yves-le-drian-les-francais-sont-plus-rateurs-mais-aussi-plus-disciplines-qu-ailleurs-8496250>, (Erişim: 25.07.2021).

başta olmak üzere Sahel’de gücünü artırması, halkın Batı liderliğine ve özellikle Fransa’ya duyduğu güvensizliğin bir sonucudur. Sahel kuşağı, Moskova için küresel etkisini genişletme stratejisinin bir parçasıyken aynı zamanda Libya ve dolayısıyla Akdeniz’e olan yakınlığı Rusya’ya bölgede ek bir manevra alanı sunmaktadır. Aynı zamanda bölge ülkeleri Rusya’nın silah ve gıda ihraç ettiği önemli pazarlardan biridir.²²³

ABD, bölgeye yönelik politikasında ağırlıklı olarak askerî stratejilerin ve çıkarların belirleyici olduğu küresel aktörlerden bir diğeridir. El-Kaide ve bağlantılı terör örgütlerinin ABD’de yarattığı tehdit algısından sonra Sahel’i dünyadaki tehlikeli bölgeler sınıfına almış ve daha çok askerî iş birliklerine odaklanmıştır. Bölgede yayılan terörizme karşı güvenlik yardımları ve kurumsal destek sağlamıştır. Bu kapsamda Fransa’nın gerçekleştirdiği harekatlara istihbarat bilgileri ve lojistik katkılar sağlamıştır.²²⁴ Bölgede askerî üslere sahip olan ABD, son yıllarda Çin ile arasındaki süper güç olma yarışında izlediği strateji gereğince Sahel politikasında çok yönlü iş birliğine geçişin sinyallerini vermektedir.

Çin, Sahel’deki küresel güç rekabetinin en önemli ve güçlü aktörlerinden biri olarak bölgesel dinamiklere etki etmekte ve bunu gelecek yıllarda da sürdürme yolunda olduğundan ayrıca ele alınması gerekmektedir. Çin, Sahel’in askerî güvenliğinin sağlanmasında savunmacı ve işbirlikçi olarak Çad, Nijer, Burkina Faso ve Mali’ye terörle mücadele ve altyapı koruma desteği vermektedir.²²⁵ Çin, son yirmi yılda olağanüstü bir ivme katarak yürüttüğü Afrika politikasıyla uluslararası alanda oldukça dikkat çekmektedir.²²⁶ Kendi nüfusunun ihtiyaç duyduğu enerji ve gıda güvenliğini sağlaması (toprak satın alıp tarımsal üretim yaparak) ve ürettiği ürünleri ihraç edeceği

---

²²³ Mohammed Ahmed Gain, “Conflicting Agendas and Strategic Rivalry in the Sahel”, *Middle East Institute Washington D.C* (2021), <https://www.mei.edu/publications/conflicting-agendas-and-strategic-rivalry-sahel>, (Erişim: 25.07.2022).

²²⁴ Kamissa Camara, “It Is Time to Rethink U.S. Strategy in the Sahel”, *United States Institut of Peace* (2021), <https://www.usip.org/publications/2021/04/it-time-rethink-us-strategy-sahel>, (Erişim: 25.07.2022).

²²⁵ a.g.e.

²²⁶ Hasan Aydın, “Çin’in Afrika’da Barışçıl Yükselişi: Gerçeklik mi Ütopya mı?”, *Diplomasi ve Strateji Dergisi*, (2020), s. 50-55.

pazar olması Sahel ülkeleri dahil olmak üzere tüm Afrika'yı Çin için son derece önemli bir muhatap kılmaktadır. Batılıların aksine siyasi ön koşullar sunmaksızın Afrika ülkeleriyle geliştirdiği ve *güney-güney iş birliği* söylemleriyle temellendirdiği ticari ilişkiler Afrika'nın az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri için kısa ve orta vadeli kazançlar sunmaktadır. Çin merkezli şirketlerin bölgedeki devlet kurumları, yol, köprü, baraj, iletişim vb. altyapı yatırımları ve sanayileşmeyi hızlandıran alanlar oluşturması, sömürgeci devletlerin ve ülkedeki elit yanlısı kurumların yıllarca geri planda bıraktığı altyapı ve sanayileşme gibi iki önemli konuda ülkelerin kalkınmasına hizmet etmektedir.²²⁷ Ancak Çin'in bu yatırımları zaman zaman yeni sömürgecilik stratejisi olarak algılanmakta; söz konusu ülkelerin altyapı ve sanayi projelerinin finansmanı için Çin'den kredi desteği alması *borç tuzağı* olarak eleştirilmektedir. Vural ve Aydın'a göre Çin'in ticari ilişkiler kurduğu Afrika ülkelerini aşırı miktarda borçlandırıp geri ödeyemeyecek duruma düşürerek bu ülkelerin stratejik altyapı alanlarının işletim hakkını veya devrini alması, Çin'e küresel aktörlerle olan rekabetinde politik ve ekonomik açılardan güç kazandırmaktadır.²²⁸

Türkiye, 2005 yılından günümüze kadar dış politikasındaki dönüşümle paralel olarak, bölgeyi önemli bir ihracat pazarı olarak görmüş ve kamu diplomasisi yoluyla devlet dışı aktörler aracılığında bölgeyle olan ilişkilerine ivme kazandırmıştır.²²⁹ Türkiye'nin Mali, Çad, Nijer, Nijerya, Moritanya ve Senegal'le son yıllarda geliştirdiği ilişki ve tüm tarafların faydalanabildiği kazan-kazan ilkesi bölgeye önemli fırsatlar sunmaktadır. Türkiye'nin Sahel politikası, tarafların kazanımlarını artırmak ve ikili ortaklıklar kurmayı hedeflemektedir. Ticaretin en önemli faktörlerinden olan ulaşım altyapısına sunulan hizmetler bölgesel pazarı genişletip ekonomik bağı güçlendirmenin yanı sıra diplomatik başarılar da sağlamaktadır. Bunun yanında ortak

---

²²⁷ Mürsel Bayram, *Çin-Afrika İş Birliği: Tarihsel Arka Plan ve Temel Dinamikler*, (Ankara: Afrika Vakfı Yayınları, 2021), s. 95-115.

²²⁸ Çağla Vural ve Hasan Aydın, "Dolar Diplomasisi ve Borç Tuzağı Diplomasisi: ABD ve Çin Örneklerinin Karşılaştırılması", *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 5, Sayı 3 (2019), s. 183-184.

²²⁹ Mürsel Bayram, "Türk Dış Politikasının Dönüşüm Sürecinde Afrika", *Türkiye'nin Dış Politikası: Yeni Eğilimleri, Yeni Yönelimleri, Yeni Yaklaşımları*, İdris Demir (Ed.) (Bursa: Dora Yayınları, 2014) s. 261-278.

din vurgusuyla gönüllülük esasına dayalı eğitim ve sağlık alanlarında çok sayıda insani politikalar benimsenmektedir. Diğer taraftan Türkiye, Mali, Çad ve Nijer'in silah, tank ve insansız hava araçları başta olmak üzere askerî teçhizat satın aldığı bir aktör haline gelerek bölgesel güvenliğin önündeki en büyük engellerden olan terörle mücadeleye doğrudan destek vermektedir.²³⁰

Sonuç olarak, Sahel'in insani, ulusal ve bölgesel olarak genel bir güvenlik boşluğu içerisinde olması, bölgede jeostratejik güç rekabetinde olan küresel aktörlere fırsat sunarak yeni sömürgeciliğin devam etmesine sebep olabileceğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Ancak, Sahel ülkeleri, iklim krizi de dahil olmak üzere, tüm dezavantajlarını en aza indirip gelişimlerini hızlandırabilirlerse kaynaklarını kendileri için kullanabilecek ve istikrara kavuşabilecektir.

3.5. Sahel'de İklim Değişikliğine Uyum Stratejileri

Sahel'de iklim değişikliğinin etkilerini en aza indirme ve çevreyi koruma maksadıyla birçok bölgesel girişim bulunmaktadır. AfB liderliğinde 2007 yılında hayata geçirilen Büyük Yeşil Duvar projesi en önemli adımlardan biridir. Temeli 1970'lerde yaşanan kuraklığa dayanan bu proje Sahel'de 8000 km uzunluğunda ve 15 km genişliğindeki alanın ağaçlandırılarak bozulan arazilerin, ekosistemlerin ve insanların yaşam koşullarının iyileştirilmesini amaçlamaktadır. Senegal, Moritanya, Burkina Faso, Mali, Nijer, Nijerya, Çad, Sudan, Etiyopya, Eritre ve Cibuti'den geçen duvar, iklim değişikliğine uyum sağlama ve Sahel'de nüfusun gıda güvenliğini koruma girişimidir.²³¹

1964'te Kamerun, Nijer, Nijerya ve Çad tarafından kurulan ve daha sonra Libya ve Orta Afrika Cumhuriyeti'nin de katıldığı Çad Gölü Havzası Komisyonu çevre konusunda atılan bölgesel adımlardan bir diğeridir. Üye ülkeler tarafından finanse

---

²³⁰ Ahmet Kavas, "Afrika Savunmasında Türkiye de Var", Afrika Araştırmacıları Derneği (AFAM) (2022), <https://afam.org.tr/afrika-savunmasinda-turkiye-de-var/>, (Erişim: 19.07.2022).

²³¹ The Great Green Wall, <https://www.greatgreenwall.org/about-great-green-wall>, (Erişim: 20.07.2022).

edilen kurum, Çad Gölü ve ortak su kaynaklarının yönetimi, ekosistemlerin korunması ve bölgesel entegrasyon, barış, güvenlik ve kalkınmanın desteklenmesini amaçlamaktadır.²³² 2017 yılında benzer hedeflere sahip başka bir bölgesel iş birliği platformu olan Sahel İttifakı kurulmuştur. DB, UNDP ve AB gibi birçok uluslararası örgütün desteğiyle başlatılan bu girişim, bölgesel istikrarı ve kalkınmayı güçlendirme, tarım, kırsal kalkınma, gıda güvenliği, enerji ve iklim konularında çok sayıda projeyi finanse ve koordine etmektedir.²³³

İklime uyum politikalarının, toplumların iklim değişkenliğine karşı savunmasızlığını azaltması gerekir. İklim değişikliğine karşı hassasiyet, yağmura bağımlı büyük tarım sektörü bağlamında özellikle yüksektir. Tarımsal kalkınma ve gıda güvenliği, Sahel’de öncelikli bir kalkınma alanıdır. Üretimi ve iklim değişkenliğine karşı dayanıklılığı artırmayı hedefleyen bu politikalar, doğal olarak iklim değişikliğine uyum stratejileri ile örtüşmektedir.²³⁴ Ancak bunların dışında, iklim değişikliğiyle mücadele için siyasal ve ekonomik kurumların da iyileştirilmesi genel ve daha etkili sonuçların alınmasını kolaylaştıracaktır. Hükümetlerin iklim değişikliğinin toplumu etkileyen sonuçlarıyla başa çıkamaması, çatışmalar, sosyal gerilimler ve halihazırda kırılgan olan ekonomiler üzerindeki baskıyı artırmaktadır. Sahel’de, iklim değişikliğine karşı alınması gereken önlemlerin uygulanmasını engelleyebilecek yolsuzluk, beşerî sermaye ve kamu maliyesinin kötü yönetimi gibi idari sorunlar bulunmaktadır. Bu nedenle, Sahel devletleri, iklim değişikliğinin sistemler üzerinde oluşturacağı sorunlarla daha çok zayıflama riskiyle karşı karşıyadır.²³⁵ Diğer taraftan, yoksulluk, zayıf yönetim ve

---

²³² The Lake Chad Basin Commission, <https://cblt.org>, (Erişim: 20.07.2022).

²³³ The Sahel Alliance, <https://www.alliance-sahel.org/en/>, (Erişim: 20.07.2022).

²³⁴ Philipp Heinrigs, “Security Implications of Climate Change in the Sahel Region: Policy considerations”, SWAC OECD (2010), s. 28.

²³⁵ Bouchra Benhida, “Pression Démographique et Changement Climatique: Impacts et Difficultés au Sahel”, *Climate Security in the Sahel and the Mediterranean: Local and Regional Responses*, A. Bassou, A. Chmielewska, X. Ruiz-Campillo (Eds.), (Barselona: European Institute of the Mediterranean, 2019), s. 28.

siyasi marjinalleşme gibi çeşitli sosyo-politik faktörlerle tanımlanan devlet zayıflıkları da iklim değişikliğine uyum sağlama kapasitesini sınırlayabilmektir.²³⁶

Yol açtığı çevresel ve toplumsal sorunlarla aciliyeti ve önemi göz önünde olan iklim değişikliği konusu, Sahel’de öncelik verilmesi gereken politik gündemlerin başında gelmelidir. Özellikle ekonomik-insani kalkınma ve güvenlik bağlamında uzun vadeli planlamalar bölgenin geleceği açısından atılacak büyük adımlardır. Ancak, iklim değişikliğinin güvenikleştirilmesinin kontrollü olması ve bölgesel gelişme için diğer kilit dinamiklerin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Nitekim bu durum küresel güçlerin veya kuzey ülkelerinin iklimi kullanarak ülkelerin iç işlerine müdahale edip süreci kendi çıkarları doğrultusunda yönetmelerine sebep olabilir.

Sahel’de iklim değişikliği kalkınmanın önündeki engellerden biridir. Bu nedenle, iklim değişikliğine uyum politikaları aynı zamanda bölgenin kalkınması için önemli bir yatırım olmakla birlikte dolaylı olarak barış ve güvenliğin tesisini de sağlayacak en iyi araçlardandır. İklim değişikliğinin uzun vadeli etkilerini ulusal ve bölgesel kalkınma stratejilerine dahil etmek için nüfus, ekonomi, göç ve çatışma dinamiklerinin bütün olarak ele alınması sürdürülebilir çözüm yöntemlerinin uygulanmasını kolaylaştırabilir. Bu çerçevede, öncelikle devletlerin siyasi kültürleri değişim ve dönüşüme ihtiyaç duymaktadır. Çünkü uyum stratejilerini uygulayacak bu devletler zayıf ve kırılğan olarak sınıflandırılmaktadır. Bu sıfatların kökeninde yoksulluk; yoksulluğunkinde ise sömürge geçmişi vardır. Acemoğlu ve Robinson’a göre sömürgeci siyasi kurumların merkezileşmeyi engellemesi ve otoriter rejimleri desteklemesi ülkelerin siyasi ve ekonomik kurumların kapsayıcı olmamasına sebep olmaktadır. Bu ülkelerde siyasette çoğulculuğun önemi yadsınırken, ekonomiye kırsal yaşam, tarım ve geri kalmış teknolojilerin yön verdiği geleneksel sektör hâkim olmuş; sanayi ve ileri teknolojilerden oluşan modern sektöre geçilememiştir. Refahın temel taşlarından biri olan teknolojiden yoksunluk ise geri kalmışlığın en büyük sebeplerindendir. Sömürgeci devletlerin denetimsiz güç ve büyük gelir eşitsizliği

---

²³⁶ Oli Brown, Anne Hammill ve Robert Mcleman, “Climate Change as the ‘new’ Security Threat: Implications for Africa”, *International Affairs*, Cilt 83, Sayı 6 (2007), s. 1150.

yaratarak yönetici elitlerin menfaatlerini artırması ve onları desteklemesi siyasi ve ekonomik başarısızlığa yol açarak ülkelerin yoksul kalmasına sebep olmuştur.²³⁷

Sahel’de demokratik rejimlerin yaygınlaşması, yolsuzluğun bırakılması ve yönetim elitlerinin tüm nüfusa hitap ederek güçlü bir yönetim mekanizması kurarak temsilde adaleti sağlaması, gelirin eşit dağılımı, kamu yatırımlarının artırılmasıyla sosyal refahın sağlanması, ekonomiyi canlandıracak farklı sektörlerin (sanayi, turizm, hizmet vb.) güçlendirilmesi ve nüfus politikalarının geliştirilmesi gibi adımlar devletlerin siyasi, ekonomik ve toplumsal açılardan kalkınarak iyileşmesini hızlandıracaktır. Nihayetinde ulaşılabilecek noktada devletler iklimsel krizleri her alanda daha iyi yönetebilecektir. Ayrıca, Sahel ülkelerinin yer altı kaynaklarının sağladığı geliri uygun stratejilerle ülkelerin refah seviyesini yükseltmek için kullanıp rant devleti olmaktan çıkmaları gerekmektedir. Bölgede Nijer, Mali ve Çad’da yaşanan son isyanlarda doğal kaynak hakimiyetinin oynadığı rol siyaset-ekonomi ilişkisinin önemini göstermektedir. Bilhassa Nijer ve Çad’ın sahip olduğu uranyum ve petrol üretimi, küresel ölçeğe göre küçük olmasına rağmen ülke ekonomilerinde büyük paya sahiptir. Az gelişmiş ülkeler sınıfında yer alan bu ülkeler *kaynak laneti* olarak tanımlanan durumla karşı karşıyadır. Tarihsel olarak petrol ve uranyum ihracatı ülkelerin refahına ve kalkınmasına çok az katkıda bulunmuş ve yoksulluğun azaltılmasında etkili olamamıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri de gelirlerin doğrudan yönetici elit tarafından kullanılması ve şirketlerle hükümet arasındaki anlaşmaların şeffaf olmamasıdır.²³⁸ Sahel ülkeleri gibi sömürge geçmişi olan ve Sahra-altı Afrika’da kişi başına en yüksek gelire sahip Botswana’nın bağımsızlıktan sonra kurduğu kapsayıcı siyasi ve ekonomik kurumlarla kaydettiği ilerlemeler bu konuda alınabilecek en iyi örneklerden biridir.²³⁹ Bağımsızlığından sonra keşfedilen elmas madeninin sağladığı ekonomik kazancın doğru kullanımı, düzenli yapılan siyasi seçimler ve demokrasi,

---

²³⁷ Daron Acemoğlu ve James A. Robinson, *Ulusların Düşüşü: Güç, Refah ve Yoksulluğun Kökenleri*, Solina Silahlı (Çev.), 76. baskı, (İstanbul: Doğan Kitap, 2022), s. 250, 371.

²³⁸ Jeremy Keenan, “Resource Exploitation, Repression and Resistance in the Sahara-Sahel: The Rise of the Rentier State in Algeria, Chad and Niger”, *Extractive Economies and Conflicts in the Global South : Multi-Regional Perspectives on Rentier Politics*, Kenneth Omeje (Ed.) (Londra: Taylor & Francis Group, 2008), s. 170-176.

²³⁹ Acemoğlu ve Robinson, *a.g.e.*, s. 381.

insan hakları ve yönetimdeki başarılar Botsvana'nın istikrarlı bir ekonomik büyüme göstermesini ve az gelişmiş ülkeler sınıfından çıkmasını kolaylaştırarak ülkenin refah seviyesini yükseltmiştir.²⁴⁰

---

²⁴⁰ Mürsel Bayram, “Afrika Genelinde İstisnaî Bir Devlet: Botsvana”, *Adam Akademi*, Cilt 4, Sayı 1 (2014), s. 80-83.

SONUÇ

Uluslararası güvenlik, küresel barış ve düzenin sürdürülebilmesi amacıyla, günümüzde kapsamı oldukça genişletilmiş yeni bir anlayışla korunmaya çalışılmaktadır. 20. yüzyılın baskın askerî güvenlik yöneliminden oluşan geleneksel yaklaşımın sorgulanmasıyla ortaya çıkan *yeni güvenlik* yaklaşımları, son dönemlerde yaşanan birçok sorunun anlaşılıp çözüm üretilebilmesi veya önlenmesi açısından kayda değer başarılar elde etmiştir.

Uluslararası İlişkiler disiplininin gelişimini sağlayan realist ve idealist teorilerin *geleneksel güvenlik* yaklaşımı sistemi tanımlarken savaş ve barış olgularına odaklandığı için askerî olmayan sorunların güvenliği etkileyebileceği uzun süre tartışılmamıştır. Temelde devletlerin ulusal güvenliğinin sağlanması ve varlığının korunmasını amaç edinen bu ana akım teorilerin en önemli vurgusu sistemin anarşik yapısıdır. Birbirleriyle rekabet eden devletler, onları kontrol eden bir üst otoriteden yoksun oldukları için birbirlerini birer risk ve tehdit olarak görürler. Realistler için bu durum devletleri, her zaman güçlü olmaya, gücünü muhafaza etmeye ve gerektiğinde bunun için savaşmaya yönlendirmektedir. Böylece egemen devletler ulusal sınırlarını ve toprak bütünlüklerini koruyarak bekalarını sağlamaktadır. Realizm, iki dünya savaşının ardından gelen Soğuk Savaş ve çatışmacı dünya sahnesinde büyük ilgi görmüş ve devletlerin dış politikasını belirleyen en önemli yaklaşımlardan biri olmuştur. Bu nedenle de konjonktürel olarak güvenlik, askerî alanla sınırlandırılarak diğer meseleler ikinci plana atılmıştır. İlerleyen zamanda dünya barışının büyük oranda tesis edilmesinin yanı sıra küreselleşmenin olumsuz etkileriyle siyaset, ekonomi ve çevre gibi alanlarda patlak veren küresel sorunların ulusal ve uluslararası güvenliğe yönelttiği tehditler, farklı konuların da irdelenmesini gerektirerek yeni bir süreç başlatmıştır. Bu çerçevede post-modern ve eleştirel teorilerin çalışmaları güvenliğin kapsamının genişletilmesinde oldukça etkili olurken en büyük katkı Barry Buzan'ın öncülük ettiği Kopenhag Okulu'ndan gelmiştir.

Güvenliğin birey, ulusal ve uluslararası düzeyleriyle; askerî, siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel sektörlerin bütüncül olarak incelenmesi gerektiğini savunan Okulun çalışmaları küreselleşme sürecindeki hızlı ivmenin yol açtığı güvenlik

tehditlerinin yok edilmesi konusunda geniş bir bakış açısı sunmaktadır. Kopenhag Okulu'nun öncülük ettiği bu yeni yaklaşımların en büyük özelliği bireysel varlığın ve değerlerin, güvenliğin sağlanmasında oynadığı role yaptığı vurgu olmuştur.

Etkileri uzun süredir hissedilen iklim değişikliğinin çevre ve birey güvenliği ile ulusal ve uluslararası güvenlik açısından barındırdığı risklerin ve kaygıların da güvenlik meselesi olarak tartışılmaya başlaması söz konusu yeni güvenlik anlayışları ekseninde mümkün olmuştur. Buna göre nasıl ki bireyin, toplumun, ulusun, ekonominin, kimliğin güvenliğinden söz ediliyorsa, çevrenin ve iklimin de güvenliği olmalıdır. Zira bu alanda yaşanabilecek sorunlar başta bireyleri ve çevreyi, ardından da devleti ve sistemi tehdit edebilen güvenlik sorunlarıdır. 1980'lerden sonra küresel gündemde sıkça yer bulan çevre sorunları son on yıldır iklim değişikliğinin sonuçları itibarıyla BM, AB, NATO gibi uluslararası teşkilatların ve ABD, Almanya, İngiltere, Fransa ve Türkiye gibi devletlerin siyasi söylemlerinde genişçe yer verilen konulardan biri olmuştur.

Teknolojik gelişmeler, küresel nüfus artışı, üretim ve tüketimdeki yoğunluk, kentleşme gibi faktörler çevre üzerindeki baskıyı artırarak yerkürenin ısınmasına ve küresel iklim değişikliğine sebep olmaktadır. IPCC, bu değişime sebep olan mevcut koşulların devam etmesi ve gereken önlemlerin alınmaması durumunda küresel ısınmanın 2050'ye kadar 1,5 dereceye ulaşacağını öngörmektedir. İklimin bozulmasına yol açan bu durum, kuraklık, yağış düzensizliği, buzulların erimesi, okyanus ve deniz seviyelerinin yükselmesi gibi çevre felaketlerine sebep olmaktadır. Dolayısıyla birey ve devletler nezdinde de ciddi sosyal sorunlara yol açmaktadır.

İklim değişikliği, 21. yüzyılın en büyük küresel güvenlik tehditlerinden biridir. Uluslararası sistemin politik, ekonomik ve sosyal yapısını, barışın ve istikrarın korunmasını zorlayan önemli bir meseledir. Kurumlar ve hükümetler, değişen iklim stresini yönetemediğinde devletlerin ve toplumların güvenliğine yönelik riskler artmaktadır. Bu doğrultuda iklim değişikliğinin en çok zayıf devletleri etkilediğini iddia etmek mümkündür. Bu devletler söz konusu soruna uyum sağlamakta birden fazla engelle karşılaşmaktadır. Diğer yandan iklim değişikliği mevcut kırılganlıkları ağırlaştırır ve kısır döngüye sebep olan bir *tehdit çarpanı* haline gelmektedir. Bu

tezde, örnek olarak seçilen Sahel ülkeleri, gerek iklim değişikliğinden en çok etkilenen bölgelerden olması gerekse zayıf devlet statüsünde sayılmaları açısından bu varsayımı desteklemektedir. Küresel ortalamadan 1,5 kat daha hızlı ısınarak, gelecek yıllarda sıcaklıkların 3 dereceye ulaşabileceği düşünülen Sahel’de, iklim değişikliği, mevcut sorunların çözülmesinin önündeki en büyük engellerden biridir. Bu nedenle, Sahel’in iklim değişikliğiyle mücadelesine yönelik girişimler hayati önem taşımaktadır.

Bu tez, iklim değişikliğinin Sahel’de sebep olduğu fiziki ve sektörel sonuçların güvenlik üzerindeki olası etkilerine odaklanmıştır. Çalışmada bölgenin temel sosyo-ekonomik ve siyasi koşullarının iklim değişikliği tarafından nasıl şekillendirildiği vurgulanarak çevresel stresler, gıda güvenliği, çatışma riski, iklim göçleri ve devlet eksiklikleri arasındaki etkileşim incelenmiş ve güvenlik perspektifi sunarak çeşitli bulgular elde edilmiştir.

Tezin ilk çıkarımı, iklim değişikliğinin Sahel’deki en önemli fiziksel etkisi olan kuraklık ve sel olaylarındaki artışın tarımsal üretim, ekonomik gerileme, yoksulluk, çatışma ve göç olguları arasında kısır döngü oluşturmasıdır. Son 20 yıldır tekrarlanan aşırı hava olayları bitki örtüsünü ve toprağı tahrip ederek üretimi azaltmıştır. Ülke ekonomilerinde en büyük paya sahip olan tarım sektörü, yağış düzensizliğinden dolayı büyük ilerleme kaydedememektedir. Üretim yağışa bağlı olduğundan iklimsel değişimlerden doğrudan etkilenmektedir. Dolayısıyla, iklim değişikliğinin nüfusun çoğunluğunun temel geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılık faaliyetlerini negatif yönde etkileyerek yol açtığı *gıda güvensizliği* bu ülkelerin kronik sorunlarından biri haline gelmiştir. Ekonomik gelirin de azalması yaşam koşullarını kötüleştirmektedir. En temel ihtiyaç olan beslenme şartının sağlanamaması insani güvenlik açısından başlı başına bir tehdittir. Ayrıca, uzun süren ve sık sık tekrar eden kuraklık, bölgenin ana su kaynakları olan Çad Gölü, Nijer ve Volta Nehirleri’nin rezervlerini azaltarak *su stresine* sebep olmaktadır. Devletlerin vatandaşlarının ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinin zayıf olması yönetim sorunlarının ötesinde çatışma ve istikrarsızlığa sebep olmaktadır. Nitekim bu ülkeler ayrıca, olağanüstü nüfus artış hızı, yaygın işsizlik, hızlı kentleşme, eşitsizlik, siyasi marjinalleşme ve terör gibi farklı sorunlara da sahiptir. Bu şartlar, yoksulluğun azaltılmasını ve ekonomik kalkınmayı artırma çabalarını zorlaştırmaktadır. Paralel olarak iş olanaklarının azalması genç bir nüfusa sahip olan

ülkelerde marjinal eylemleri ve çatışmaları artırmaktadır. Bunun sonucunda yine bireyler varoluş tehlikesi yaşamaktadır. Ayrıca, işsiz kalan kesimin terörist gruplara katılma ve yasadışı yollarla gelir elde etme eğilimi siyasi ve ekonomik açılardan ulusal güvenliğin bozulmasına ve genel bir istikrarsızlığa sebep olmaktadır. Çiftçiler ve göçebe topluluklar arasında kaynakların kullanımı ve yönetimi için çıkan çatışmalar diğer güvenlik sorunlarından biridir. Sıralanan bu nedenler ulusal ve bölgesel demografik dengeleri değiştiren *iklim göçleri* ile sonuçlanmaktadır. Genellikle ülke içi yer değiştirmeler yaygın olsa da komşu ülkelere doğru gerçekleşen insan hareketliliğinin bölgedeki çatışmalarla doğrudan ve dolaylı bir ilişkisinin olduğu da çok açıktır.

Tezin ikinci çıkarımı, iklim değişikliğinin kurumsal kapasite eksikliğini derinleştirerek mevcut sorunların çözümünü zorlaştırıp ulusal güvenlik açısından tehdit oluşturmasıdır. Devlet zayıflığının iklim değişikliğinin etkilerini en aza indirmek için yetersiz kalmasıyla; iklim değişikliğinin mevcut kaynakları tüketip kalkınmaya engel olması bir döngü içerisindedir. Farklı bir ifadeyle, devlet yoksunlukları iklime uyum stratejilerinin geliştirilememesine sebep olurken iklimsel değişimler devletin gücünü daha da kırmaktadır. Tezin temel varsayımı olan iklim değişikliğinin *tehdit çarpanı* olarak mevcut sorunları derinleştirdiği iddiası bu noktada oldukça anlamlıdır ve doğrulanmaktadır. Devletlerin her alanda gelişmesi için gerekli olan milli ekonomik gelirin büyük ölçüde tarıma, tarımın ise iklime bağlı olması elde edilecek kazancı belirlemektedir. Dolayısıyla tarımdaki gerileme direkt olarak ekonomiyi de zayıflatmaktadır. Bu durumda hükümetler hızla büyüyen nüfusun ihtiyaçlarına cevap veremediği için meşruiyetleri sorgulanmaktadır. Ayrıca, her ne kadar sınırlı da olsa, sel ve sıcaklık artışının bozduğu altyapı ve temel sosyal hizmetlere sürekli kaynak ayrılması kalkınma imkanlarını azaltmaktadır. Öte yandan, terörle ve silahlı gruplarla mücadele etmek için elzem olan askerî kapasite ekonomik nedenlerden dolayı yeterince artırılamadığından devletin varlığına yönelik tehditler ortadan kaldırılamamaktadır. Anlaşılacağı üzere iklim değişikliğinin doğrudan ve dolaylı sonuçları birey ve devlet açısından birbirini etkilemektedir. İnsani güvenliğin sağlanamadığı durumda ulusal güvenliğin sağlanması pek mümkün değildir.

Tezin üçüncü çıkarımı, benzer profillere sahip olan Sahel ülkelerindeki genel güvenlik boşluğunun kısa vadede bölgesel, uzun dönemde ise *uluslararası güvenliğe yönelik büyük bir tehdit potansiyeli* taşıdığıdır. Özellikle terörle mücadeleye engel olan faktörlerin Boko Haram gibi terörist grupların tüm bölgeye yayılıp etki alanlarını genişletmesine sebep olması gerek bölge ülkeleri gerekse küresel güvenlik için riskler barındırmaktadır. Ayrıca, terörizmin yayılması bölgede güç boşluğunun oluşmasına ve küresel güçlerin bu boşluğu doldurup ekonomik ve politik çıkar elde etmek amacıyla rekabet etmesine sebep olmaktadır. İkinci etken sınıraşan suların paylaşımı konusunda mevcut gerilimlerin ilerleyen yıllarda devletlerarasında çatışmaya sebep olma ihtimalidir. Birçok üretim alanında ihtiyaç duyulan suyun önemi kaynak rekabetini her geçen gün artırmaktadır. Bu nedenle uyum stratejilerinin geliştirilememesi ve yönetimde uzlaşılabilmesi durumunda, Nil Nehri'nin paylaşımındaki gibi uluslararası sorunların yaşanması kuvvetle muhtemeldir. Son olarak iklim projeksiyonlarındaki kötümser senaryoların yaşanması durumunda şimdikininkin birkaç katına çıkacak iklim mültecilerinin göçleri ve statüsü küresel ölçekte parametreleri değiştirme gücündedir. Avrupa başta olmak üzere diğer kıtalara doğru gerçekleştirilecek göç dalgaları, Fransa'da görüldüğü üzere, aşırı sağ ideolojilerinin yükselişini tetikleyerek siyasi dengeleri bozabilir. Diğer yandan, mültecilere sağlanması gereken hizmet, ekonomik anlamda ev sahibi ülkeleri zor duruma düşürecektir. Ayrıca tarımsal üretimde küresel bir düşüş, tüm dünyayı ilgilendiren bir gıda krizine dönüşürse, bölge ülkelerine şu anda yapılan yardımların da azalması muhtemeldir. Bu durumda benzeri görülmemiş bir insani krizin patlak vermesi kaçınılmazdır.

Mevcut çalışmanın yürütülmesinde birtakım olumsuzluklarla karşılaşmıştır. Öncelikle, iklim değişikliğini güvenlikle ilişkilendiren birçok kaynak bulunurken Sahel bölgesini örnek alarak inceleyen çalışmaların sayıca az ve dar kapsamlı olması çalışmanın temel kısıtlarından biri olmuştur. Dolayısıyla tezin temel argümanlarının yeterince kuvvetlendirilmesi mümkün olmamıştır. Diğer yandan, genel olarak örnek ülkelerle ilgili doğru ve kesin bilgiye ulaşmanın zorlukları araştırma süresini uzatmıştır. Bu durumun söz konusu ülkelerdeki teknik altyapı yetersizliğinden ve mevcut bilgilerin sistemleştirilememesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bununla

beraber, bu konuda yaşanan kaynak eksikliği, konunun akademik anlamda daha yoğun çalışılması ve çözüm önerileri geliştirilmesini çok daha anlamlı hale getirmektedir.

Çalışmanın temel bulguları ve kısıtları göz önüne alındığında, mevcut olay ve örneklem bağlamında yapılacak sonraki çalışmaların alandaki boşluğu doldurmayı amaçlaması büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, gelecek yılların en ciddi küresel sorunlarından biri olmaya aday olan gıda ve su güven(siz)liğinin spesifik olarak insani güvenlik ve uluslararası insan hakları bağlamında incelenmesinin, Sahel’de yaşanan trajik durumu daha fazla ön plana çıkararak sorunlara çözüm üretilebilmesini kolaylaştırabilecektir. Ayrıca, Sahel ülkelerini karakterize eden yaygın yoksulluk ve az gelişmişlikle iklime bağlı ekonomi arasındaki ilişkiyi ele alan politik ekonomi çalışmaları, bu ülkelere yönelen dış yatırımlar konusunda yol gösterici olabilir. Son olarak, Sahel’deki bölgesel iklim göçlerinin sebep olduğu siyasi istikrarsızlığın, küresel terörizmle bağlantısının araştırılmasının Türkçe literatüre önemli bir katkı sunacağı; Türk dış politikasında Afrika’ya yönelik artan ilgiyi farklı araştırma konuları ile destekleyeceği düşünülmektedir. Umarız bu çalışma, bahsi geçen başlıklarda yeni ve derinlikli çok sayıda Afrika araştırmasının ortaya çıkmasına kaynaklık eder.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Abdelhalim Mohamed, Amira. "Grey Areas in the Sahel: The Security Consequences of Climate Change". *Climate Security in the Sahel and the Mediterranean: Local and Regional Responses*. A. Bassou, A. Chmielewska, X. Ruiz-Campillo (Eds.), Barcelona: European Institute of the Mediterranean, 2019.
- Acemoğlu, Daron ve James A. Robinson. *Ulusların Düşüşü: Güç, Refah ve Yoksulluğun Kökenleri*. Solina Silahlı (Çev.). 76. Baskı. İstanbul: Doğan Kitap, 2022.
- Ba, Abdoul Hameth. "Le Sahel, Bande de Transition et Couloir de Circulation". *Acteurs et territoires du Sahel: Rôle des mises en relation dans la recomposition des territoires*. Lyon: ENS Éditions, 2007.
- Bayram, Mürsel. "Türk Dış Politikasının Dönüşüm Sürecinde Afrika". *Türkiye'nin Dış Politikası: Yeni Eğilimleri, Yeni Yönelimleri, Yeni Yaklaşımları*, İdris Demir (Ed.). Bursa: Dora Yayınları, 2014.
- Bayram, Mürsel. *Çin-Afrika İş Birliği: Tarihsel Arka Plan ve Temel Dinamikler*. Ankara: Afrika Vakfı Yayınları, 2021.
- Benhida, Bouchra. "Pression Démographique et Changement Climatique: Impacts et Difficultés au Sahel". *Climate Security in the Sahel and the Mediterranean: Local and Regional Responses*. A. Bassou, A. Chmielewska, X. Ruiz-Campillo (Eds.), Barcelona: European Institute of the Mediterranean, 2019.
- Benjaminsen, Tor A. "Climate Change and Human Conflict in the Sahel". *The Oxford Handbook of the African Sahel*. Leonardo A. Villalón. (Ed.). Oxford: Oxford University Press, 2021.
- Benjaminsen, Tor A. "Does Climate Change Lead to Conflicts in the Sahel?". *The End of Desertification? : Disputing Environmental Change in the drylands*. Roy H. Behnke ve Michael Mortimore (Ed.). Berlin: Springer, 2016.
- Boserup, Rasmus Alenius ve Luis Martinez. *Europe and The Sahel-Maghreb Crisis*. Copenhagen: DISS Publications, 2018.
- Bremberg, Niklas. "The European Union and Climate-Related Security Risks: The Case of the Sahel". *Climate Security in the Sahel and the Mediterranean: Local*

- and Regional Responses*, A. Bassou, A. Chmielewska, X. Ruiz-Campillo (Eds.), Barcelona: European Institute of the Mediterranean, 2019.
- Brown, Oli. *Dossier sur les risques entraînés par le climat et la fragilité: Afrique du Nord et Sahel*. Berlin: Adelphi, 2019.
- Buzan, Barry, Ole Waever ve Jaap De Wilde. *Security: A New Framework for Analysis*, Boulder: Lynne Rienner Pub., 1998.
- Buzan, Barry. *People, States and Fear: An Agenda for Security in the Post Cold War Era*, 2. baskı. London: Harvester Wheatsheaf, 1983.
- Eizenga, Daniel. *Long Term Trends across Security and Development in the Sahel*. West African Papers, Sayı. 25. Paris: OECD Publishing, 2019.
- Ersoy, Eyüp. "Realizm". *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Ramazan Gözen (Der.). 4. baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Graves, Alisha, N. Abdoul Moumouni ve Malcolm Potts. "Demography and Health in the Context of Climate Change". *The Oxford Handbook of the African Sahel*. Leonardo A. Villalón. (Ed.). Oxford: Oxford University Press, 2021.
- Hakim, Salah. "The Role of Climate Change in the Darfur Crisis". *The Economic, Social and Political Elements of Climate Change*. Walter Leal Filho (Ed.). Berlin: Springer, 2011.
- Heingrigns, Philipp ve Marie Trémolières. *Global Security Risks and West Africa: Development Challenges*. West African Studies. Paris: OECD Publishing, 2012.
- IPCC. "Summary for Policymakers". *Climate Change 2013: The Physical Science Basis*, Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- IPCC. *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability Part A: Global and Sectoral Aspects*, Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Karabulut, Bilal. *Güvenlik: Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek*. 2. baskı. Ankara: Barış Kitabevi, 2015.
- Keenan, Jeremy. "Resource Exploitation, Repression and Resistance in the Sahara-Sahel: The Rise of the Rentier State in Algeria, Chad and Niger". *Extractive*

- Economies and Conflicts in the Global South : Multi-Regional Perspectives on Rentier Politics*. Kenneth Omeje (Ed.). Londra: Taylor & Francis Group, 2008.
- Lewis, K., C. Buontemo. *Climate Impacts in the Sahel and West Africa: The Role of Climate Science in Policy Making*, West African Papers, Sayı. 02, Paris: OECD Publishing, 2016.
- Pflaum, Matthew. *Pastoralisme et violence en Afrique du Nord et de l'Ouest*, Notes Ouest- Africaines, Sayı. 31, Paris: Éditions OCDE, 2021.
- Rigaud, Kanta Kumari, Alex de Sherbinin, Bryan Jones, Susana Adamo, David Maleki, Nathalie Abu-Ata, Casals Fernandez, Anmol Anna Taeko Arora, Tricia Chai-Onn ve Briar Mills. *Groundswell Afrique: Migrations climatiques internes dans les pays d'Afrique de l'Ouest*. Washington, DC : Banque mondiale, 2021.
- Trémolières, Marie, Olivier J. Walther ve Steven M. Radil. *Géographie des conflits en Afrique du Nord et de l'Ouest*. Cahiers de l'Afrique de l'Ouest. Paris : Éditions OCDE, 2020.
- Villalón, Leonardo A. "Editor's Introduction: Framing the Sahel: Spaces, Challenges, Encounters". *The Oxford Handbook of the African Sahel*. Leonardo A. Villalón. (Ed.). Oxford: Oxford University Press, 2021.
- Viotti, Paul R. ve Mark Kauppi. *Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti*. A. Özbay Erozan (Çev.). 5. baskı. Ankara: Nobel Yayınları, 2014.
- Waeber, Ole. "Securitization and Desecuritization". *On Security*. Ronnie D. Lipschutz (Ed.). New York: Columbia University Press, 1995.
- Wendt, Alexander. *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*. Helin Sarı Ertem ve Suna Gülfer Ihlamur Öner (Çev.). 2. basım. İstanbul: Küre Yayınları, 2016.

Makaleler

- Ağır, Bülent Sarper. "Güvenlik Kavramını Yeniden Düşünmek: Küreselleşme, Kimlik ve Değişen Güvenlik Anlayışı". *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. Cilt 11. Sayı 22 (2015): 97-131.
- Akgül-Açıkmeye, Sinem. "Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri". *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8. Sayı 30 (2011): 43-73.

- Altunkaya, Emirhan. "Revisiting the Environmental Security Concept: Climate Change as a Security Issue". *International Journal of Politics and Security (IJPS)*. Cilt 3. Sayı 2 (2021): 48-81.
- Arends, J. Frederik M. "Homeros'dan Hobbes ve Ötesine: "Güvenlik" Kavramının Avrupa Geleneğindeki Boyutları". *Uluslararası İlişkiler*. Cilt 6. Sayı 22 (2009): 3-33.
- Aydın, Hasan. "Çin'in Afrika'da Barışçıl Yükselişi: Gerçeklik mi Ütopya mı?". *Diplomasi ve Strateji Dergisi*. (2020): 49-57.
- Aydın, Mustafa. "Uluslararası İlişkilerin "Gerçekçi" Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği". *Uluslararası İlişkiler*. Cilt 1, Sayı 1 (2004): 33-60.
- Baldwin, David A. "The Concept of Security". *Review of International Studies*. Cilt 23, (1997): 5-26.
- Barnett, John ve W. Neil Adger. "Climate change, human security and violent conflict". *Political Geography*. Cilt 26 (2007): 639-655.
- Barnett, John. "Security and climate change". *Global Environmental Change*. Cilt 13 (2003): 7-17.
- Baylis, John. "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı". *Uluslararası İlişkiler*. Cilt 5. Sayı 18 (2008): 69-85.
- Bayram, Mürsel. "Afrika Genelinde İstisnaî Bir Devlet: Botsvana". *Adam Akademi*. Cilt 4. Sayı 1 (2014): 74-88.
- Baysal, Başar ve Çağla Lüleci. "Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi". *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. Cilt 11. Sayı 22 (2015): 61-96.
- Baysal, Başar ve Uluç Karakaş. "Climate Change and Security: Different Perceptions, Different Approaches". *Uluslararası İlişkiler*. Cilt 14. Sayı 54 (2017): 21-44.
- Berchin, Issa Ibrahim vd. "Climate change and forced migrations: An effort towards recognizing climate refugees". *Geoforum*. Cilt 84 (2017): 147-150.
- Bilgin, Pınar. "Güvenlik Çalışmalarında Yeni açılımlar: Yeni güvenlik Çalışmaları". *Stratejik Araştırmalar Dergisi*. Cilt 8. Sayı 14 (2010): 30-53.
- Birdişli, Fikret. "Eleştirel Güvenlik Çalışmaları Kapsamında Frankfurt Okulu ve Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Sorunlarına Eleştirel Bir Yaklaşım: Galler Ekolü". *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. Cilt 10, Sayı 20 (2014): 229-256.

- Bonnecase, Vincent ve Julien Brachet.” Le «Crises Sahéliennes» Entre Perceptions Locales et Gestions Internationales”. *Politique Africaine*. Cilt 130. Sayı 2 (2013): 5-22.
- Booth, Ken. “Security and Emancipation”. *Review of International Studies*. Cilt 17. Sayı 4 (1991): 313-326.
- Borgemeister, Christian, Von Braun Oachim, Denich Manfred vd. “Land, Climate, Energy, Agriculture and Development in the Sahel Synthesis paper of case studies under the Sudano-Sahelian Initiative for Regional Development, Jobs, and Food Security”. *ZEF Working Paper Series 204. Center for Development Research, University of Bonn*, (2021).
- Brown, Lester R. “Redefining National Security”. *Challenge*. Cilt 29. Sayı 3 (1986): 25-32.
- Brown, Oli ve Robert McLeman. “A recurring anarchy? The Emergence of Climate Change As A Threat to International Peace and Security”. *Conflict, Security & Development*. Cilt 9. Sayı 3 (2009): 289-305.
- Brown, Oli, Anne Hammill ve Robert Mcleman. “Climate Change As the ‘New’ Security Threat: Implications for Africa”. *International Affairs*. Cilt 83. Sayı 6 (2007): 1141-1154.
- Cepero, Oriol P., Sophie Desmidt, Adrien Detges, Fabien Tondel, Pia Van Ackern, Adrian Foong ve Jan Volkholz. “Climate Change, Development and Security in the Central Sahel”. *Report of Cascades*. (2021).
- Châtaigner, Jean-Marc. “Sahel et France Enjeux D’une Relation Particulière”. *Héredot*. Sayı 172 (2019): 123-136.
- Combating Terrorism Center. “The End of the Sahelian Anomaly: How the Global Conflict between the Islamic State and al-Qa`ida Finally Came to West Africa”. Cilt 13. Sayı 17 (2020).
- Çonkar, Ahmet Berat. “Development and Security Challenges in the Sahel Region”. *NATO Parliamentary Assembly Report*, (2020).
- Eren, Mehmet Vahit. “Nüfus Artışı ile Kalkınma Arasındaki İlişki: Sahra-Altı Afrika Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir Analiz”. *International Journal of Economic and Administrative Studies*. Cilt 27 (2020): 141-158.

- Gemenne, François, Julia Blocher, Florence De Longueville, Sara Vigil Telenti Diaz, Caroline Zickgraf, Dalila Gharbaoui ve Pierre Ozer. “Changement Climatique, Catastrophes Naturelles et Déplacements de Populations en Afrique de l’Ouest.” *Geo-Eco-Trop: Revue Internationale de Géologie, de Géographie et d’Écologie Tropicales*. Cilt 41. Sayı 3 (2017).
- Goldstein, Joshua S. “Climate Change as A Global Security Issue”. *Journal of Global Security Studies*, (2016): 95-98.
- Guillaumont Jeanneney S., C. Angely , A. Brachet, P. Collier, M. Garenne, P. Guillaumont, B. Joubert, C. Laville, J. de Melo, S. Michailof, B. Miribel, O. Ray ve T. Zongo. “Linking security and development – A Plea for the Sahel”. *FERDI*, (2016).
- Heinrigs, Philipp. “Security Implications of Climate Change in the Sahel Region: Policy considerations”. SWAC OECD (2010).
- Homer-Dixon, Thomas F. “Environmental Scarcities and Violent Conflict: Evidence from Cases”. *International Security*. Cilt 19. Sayı 1 (1994): 5-40.
- Kanlı, İmam Bakır ve Doğan Başköy. “Küreselleşme ve Çevre Sorunları Bağlamında Göç: İklim Mültecileri”. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*. Cilt 6. Sayı 3 (2018): 21-39.
- Kaplan, Robert. “The Coming Anarchy”. *Atlantic Monthly*. Cilt 273. Sayı 2 (1994): 44-76.
- Kavas, Ahmet. “Afrika’nın Verimli Arazilerinin Yabancı Yatırımcılarca Sahiplenilmesinde Gıda Güvenliği ve Biyoyakıt Faktörünün Önemi”. *Adam Akademi*. Cilt 4. Sayı 1 (2014): 1-20.
- Kolasi, Klevis. Eleştirel Teori ve Güvenlik: Kimin İçin Güvenlik? *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı: Teorik Değerlendirmeler*, (2014): 121-154.
- Mathews, Jessica T. “Redefining Security”. *Foreign Affairs*. Cilt 68. Sayı 2 (1989): 162-177.
- Matthew, Richard A. “Is Climate Change a National Security Issue?”. *Issues in Science and Technology*. Cilt 27. Sayı 3 (2011).
- McDonald, Matt. “Climate Change and Security: Towards Ecological Security?”. *International Theory*. Cilt 10. Sayı 2 (2018): 153-180.

- McDonald, Matt. "Discourses of Climate Security". *Political Geography*. Cilt 33 (2013): 42-51.
- Ministry of Foreign Affairs of Netherlands. "Climate Change Profile: West African Sahel", (2018).
- Mul, M. ve Diğeri. "Évaluation des Ressources en Eau du Bassin de la Volta". Colombo, Sri Lanka: Institut international de Gestion des Ressources en Eau. Document de travail IWMI 166, (2015).
- Myers, Norman. "Environmental Refugees". *Population and Environment: A Journal of Interdisciplinary Studies*. Cilt 19, Sayı 2 (1997): 167-182.
- Nagarajan, Chitra, Pohl Benjamin Lukas Rüttinger, Florence Sylvestre, Janani Vivekananda, Martin Wall ve Susanne Wolfmaier. "Climate-Fragility Profile: Lake Chad Basin". *Adelphi*. (2018).
- Ohiomu, Sylvester, Patience Ozor ve Sylvester Onyeoma. "Relationship Between Climate Change and Food Security in Sub-Saharan Africa". *Management and Economics Research Journal*. Cilt 7. Sayı 4 (2021): 1-9.
- Ombiono, Kitoto ve Arnold Patrick. "Réchauffement Climatique et Migration Vers Les Rives Du Lac Tchad". *Migrations Société*. Sayı 163 (2016): 149-166.
- OSS. "Sahel and West Africa: Atlas of land cover maps – Strengthening Resilience through services related to innovation, communication and knowledge – BRICKS (Benin, Burkina Faso, Chad, Ethiopia, Ghana, Mali, Mauritania, Niger, Nigeria, Senegal, Sudan and Togo)", (2019).
- Raineri, Luca. "Sahel Climate Conflicts?". *European Union Institute for Security Studies*. Sayı 20 (2020): 1-8.
- Sarı-Ertem, Helin. "Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: "Kimliğin Güvenliği" ve "Güvenliğin Kimliği"". *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. Cilt 8. Sayı 16 (2012): 177-237.
- Tazen, F., A. Diarra, R.F.W. Kabore, B. Ibrahim, M.B. Traoré, K. Traoré ve H. Karambiri. "Trends in Flood Events and Their Relationship to Extreme Rainfall in An Urban Area of Sahelian West Africa: The Case Study of Ouagadougou, Burkina Faso". *Journal of Flood Risk Management*. Sayı 12 (2019): 1-11.

- Trombetta, Maria Julia. "Environmental security and climate change: analysing the discourse". *Cambridge Review of International Affairs*. Cilt 21. Sayı 4 (2008): 585-602.
- Ullman, Richard H. "Redefining Security". *International Security*. Cilt 8. Sayı 1 (1983): 129-153.
- UNFPA WCARO. "Comprendre le Sahel à Travers Son Histoire, Sa Géographie et Ses Défis Sociodémographiques et Sécuritaire", (2020).
- Vaucelle, Sandrine. "Le fleuve Niger et Son Bassin : Aménagements, Gouvernance et Stratégies D'adaptation au Changement Climatique". *Les Cahiers d'Outre-Mer*. Sayı 270 (2015): 99-284.
- Vivekananda, Janani, Martin Wall, Florence Sylvestre ve Chitra Nagarajan. "Renforcer la Stabilité en Luttant Contre Les Risques du Changement Climatique et de la Fragilité dans La Région du Lac Tchad". *Adelphi*. (2019).
- Vural, Çağla ve Hasan Aydın. "Dolar Diplomasisi ve Borç Tuzağı Diplomasisi: ABD ve Çin Örneklerinin Karşılaştırılması". *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*. Cilt 5. Sayı 3 (2019): 174-194.
- Vural, Çağla. "Çevresel Güvenliğin Gelişimi". *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*. Cilt 6. Sayı 1 (2018): 20-38.
- Vural, Çağla. "Küresel İklim Değişikliği ve Güvenlik". *Güvenlik Bilimleri Dergisi*. Cilt 7. Sayı 1 (2018): 57-85.
- Wendt, Alexander. "Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics". *International Organization*. Cilt 46. Sayı 2 (1992): 391- 425.
- Wolfers, Arnold. "'National Security' as an Ambiguous Symbol". *Political Science Quarterly*. Cilt 67. Sayı 4 (1952): 481-502.
- Yobom, Oudah. "Climate Change and Variability: Empirical Evidence for Countries and Agroecological Zones of the Sahel". *Climatic Change*. Cilt 159 (2020): 365-384.

Tez Çalışmaları

- Potvin, Valérie. "L'accapement Des Terres Et Ses Impacts Sur La Sécurité Alimentaire En Afrique Subsaharienne". Yüksek Lisans Tezi. Ottawa Üniversitesi, 2013.

Smith, Robyn. “The Water Scarcity Conflict Nexus: The Case of Darfur”. Yüksek Lisans Tezi. Stellenbosch Üniversitesi, 2017.

İnternet Kaynakları

Bennett, Lauren. “Deforestation and Climate Change”. Washington: The Climate Institute. (2017). http://climate.org/wp-content/uploads/2017/04/deforestation-final_r1.pdf, (Erişim: 09.11.2021).

Bost, François. “Sahel”. Encyclopædia Universalis. <https://www.universalis.fr/encyclopedie/sahel/#V200486>, (Erişim: 05.03.2022).

Brown, Sally, Abiy S. Kebede ve Robert J. Nicholls. “Sea-Level Rise and Impacts in Africa, 2000 to 2100”. <https://www.weadapt.org/placemarks/maps/view/1146>.

Burke, Joseph. “Climate Change, A Threat to International Peace and Security?”. <https://www.universal-rights.org/blog/climate-change-a-threat-to-international-peace-and-security/>, (Erişim: 11.06.2022).

Cadre Harmonisé. “Cadre Harmonisé d’identification des zones à risque et des populations en insécurité alimentaire et nutritionnelle” (2022). https://www.ipcinfo.org/fileadmin/user_upload/ipcinfo/docs/ch/Fiche_comunicaion_Région_SAO_MARS2022_VF_.pdf, (Erişim: 25.06.2022).

Cadre Harmonisé. <https://www.ipcinfo.org/ch/en/>, (Erişim: 25.06.2022).

Camara, Kamissa. “It Is Time to Rethink U.S. Strategy in the Sahel”. United States Institut of Peace (2021). <https://www.usip.org/publications/2021/04/it-time-rethink-us-strategy-sahel>, (Erişim: 25.07.2022).

Conseil de Sécurité. “En Présence de 11 Chefs d’État et de Gouvernement, le Secrétaire Général Propose Quatre Domaines Prioritaires D’action Pour la Sécurité Climatique”, <https://www.un.org/press/fr/2021/sc14445.doc.htm>, (Erişim: 11.06.2022).

Déclaration de M. Emmanuel Macron. Président de la République. Sur la Question Climatique et Les Relations Internationales. Paris 23 Şubat 2021. <https://www.vie-publique.fr/discours/278728-emmanuel-macron-23022021-climat>, (Erişim: 11.06.2022).

- European Commission. “Climate Change and International Security”. (2008).
https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/reports/99387.pdf, (Erişim: 22.11.2021).
- FAO. “Burkina Faso, Mali et Niger: Analyse des Conflits Liés aux Ressources Naturelles Dans Les Trois Pays du Liptako-Gourma: Note de synthèse”. (2021). <https://www.fao.org/3/cb7446fr/cb7446fr.pdf> , (Erişim: 17.05.2022).
- FAO. “Climate Change and Food Security: Risks and Responses”. (2015).
<https://www.fao.org/3/i5188e/I5188E.pdf>, (Erişim: 4.11.2021).
- France Inter. “Jean-Yves Le Drian, Ministre de l’Europe et des Affaires étrangères, est l’invité de “Questions Politiques”” (2021).
<https://www.radiofrance.fr/franceinter/podcasts/questions-politiques/jean-yves-le-drian-les-francais-sont-plus-raleurs-mais-aussi-plus-disciplines-qu-ailleurs-8496250>, (Erişim: 25.07.2021).
- Fund for Peace. “Fragile States Index Global Data”. (2022).
<https://fragilestatesindex.org/data/>, (Erişim: 20.03.2022).
- Gain, Mohammed Ahmed. “Conflicting Agendas and Strategic Rivalry in the Sahel”.
Middle East Institute Washington D.C (2021).
<https://www.mei.edu/publications/conflicting-agendas-and-strategic-rivalry-sahel>, (Erişim: 25.07.2022).
- IDMC. “Addressing Internal Displacement in the Context of Climate Change” (2021).
https://www.internal-displacement.org/sites/default/files/publications/documents/IDMC_SlowOnsetTypology_final.pdf, (Erişim: 07.06.2022).
- IPCC. “Desertification”. *Climate Change and Land*. (2019).
<https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2019/11/SRCCL-Full-Report-Compiled-191128.pdf>, (Erişim: 04.11.2021).
- IPCC. “Summary for Policymakers”, *Special Report on Global Warming of 1,5°C*. (2018).
https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/sites/2/2019/05/SR15_SPM_version_report_LR.pdf, (Erişim: 20.04.2022).
- IPCC. <https://www.ipcc.ch>. (Erişim: 15.07.2022)

- JISAO (University of Washington/Joint Institute for the Study of the Atmosphere and Ocean). “Sahel Precipitation Index (20-10N, 20W-10E), 1901-2017”. (2017). http://research.jisao.washington.edu/data_sets/sahel/, (Erişim: 10.04.2022).
- Kavas, Ahmet. “Afrika Savunmasında Türkiye de Var”. Afrika Araştırmacıları Derneği (AFAM) (2022), <https://afam.org.tr/afrika-savunmasinda-turkiye-de-var/>, (Erişim: 19.07.2022).
- Lippert, Tyler H. “*NATO, Climate Change, and International Security: A Risk Governance Approach*”. Santa Monica, CA: RAND Corporation. (2016). https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/rgs_dissertations/RGSD300/RGSD387/RAND_RGSD387.pdf, (Erişim: 22.11.2021).
- Mahe, Gil, Gaston Lienou ve F. BAMBABA, Jean-Emmanuel Paturel, Olusegun Adeaga, Adama Mariko, Jean-Claude Olivry, S. SANGARE, Andrew Ogilvie ve Jean-Charles Clanet. “Le fleuve Niger et le changement climatique au cours des 100 dernières années”. *Hydro-climatology: Variability and Change* (Proceedings of symposium). (2011), <https://iahs.info/uploads/dms/16774.25-131-137-344-08-Mahe-corr.pdf>.
- Nasa Global Climate Change. “Overview: Weather, Global Warming and Climate Change”. <https://climate.nasa.gov/resources/global-warming-vs-climate-change/>, (Erişim: 28.10.2021).
- Nasa Global Climate Change. “The Causes of Climate Change”. <https://climate.nasa.gov/causes/>, (Erişim: 28.10.2021).
- Security Council Draft Resouliton. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N21/394/61/PDF/N2139461.pdf?OpenElement>, (Erişim: 11.06.2022).
- Security Council Report. “The UN Security Council and Climate Change”. (2021). https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/climate_security_2021.pdf, (Erişim:10.06.2022).
- Statement by Antnio Guterres. “UN High Commissioner for Refugees to the UN Security Council”. (2012). <https://www.unhcr.org/50c7346e9.html>, (Erişim: 25.05.2022).

- The Great Green Wall. <https://www.greatgreenwall.org/about-great-green-wall>, (Erişim: 20.07.2022).
- The Lake Chad Basin Commission. <https://cblt.org>, (Erişim: 20.07.2022).
- The Regional Food Security and Nutrition Working Group (FSNWG) West Africa. <https://www.food-security.net/topic/crise-alimentaire-et-nutritionnelle-2022/>, (Erişim: 05.06.2022).
- The Regional Food Security and Nutrition Working Group (FSNWG) West Africa. “Sahel and West Africa: Unprecedented Food and Nutrition Insecurity” (2022). https://www.food-security.net/wp-content/uploads/2022/04/FSNWG-Avril-2022_Final.pdf, (Erişim: 05.06.2022).
- The Sahel Alliance. <https://www.alliance-sahel.org/en/>, (Erişim: 20.07.2022).
- TR Haber. <https://www.trhaber.com/savunma/o-ulkeye-savunma-ihracati-bir-yilda-24-kat-artti-h12494.html>, (Erişim: 15.07.2022)
- UN General Assembly. “The resolution on the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees which affirms the global compact on refugees (as contained in A/73/12 (Part II))” (17 Aralık 2018). <https://www.unhcr.org/5c658aed4.pdf>, (Erişim.: 07.06.2022).
- UN Human Development Programme. Human Development Reports. Latest Human Development Index Ranking. <https://hdr.undp.org/en/content/latest-human-development-index-ranking>. (Erişim: 20.03.2022).
- UNHCR. “Climate Risk Profil: Sahel”. (2021). <https://www.unhcr.org/61a49df44.pdf>, (Erişim: 20.04.2022).
- UNHCR. “Sahel Situation” (2022). <https://reporting.unhcr.org/sahel-situation>,
- UNHCR. “UNHCR Warns of Mounting Needs in Sahel as Forced Displacement Intensifies” (Ekim 2020). <http://www.unhcr.org/news/briefing/2020/10/5f894b234/unhcr-warns-mounting-needs-sahel-forced-displacement-intensifies.html>, (Erişim: 07.06.2022).
- United Nations. “Human Security in Theory and Practice”. (2019). <https://www.unocha.org/sites/dms/HSU/Publications%20and%20Products/Human%20Security%20Tools/Human%20Security%20in%20Theory%20and%20Practice%20English.pdf>, (Erişim: 01.11.2021).

- USIAD. “Climate Change Risk in West Africa Sahel: Regional Fact Sheet”. (2017).
https://www.climatelinks.org/sites/default/files/asset/document/2017%20April_USAID%20ATLAS_Climate%20Change%20Risk%20Profile%20-%20Sahel.pdf, (Erişim: 20.04.2022).
- World Bank. “Employment in agriculture (% of total employment) (modeled ILO estimate)”, <https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.ZS>, (Erişim: 10.05.2022).
- World Bank. Climate Change Knowledge Portal Open Data. <https://climateknowledgeportal.worldbank.org>, (Erişim: 10.05.2022).
- World Bank. Open Data. <https://data.worldbank.org>, (Erişim: 15.03.2022).
- World Population Review. Total Population by Country. (2022). <https://worldpopulationreview.com/countries>, (Erişim: 15.03.2022).
- World Population Review. Greenhouse Gas Emissions by Country 2022. (2022). <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/greenhouse-gas-emissions-by-country>, (Erişim: 25.03.2022).